

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bakım Kolektifi

Bakım Manifestosu

Karşılıklı Bağımlılık Politikası

Çeviren
Gölnur Acar Savran

BAKIM MANİFESTOSU

Karşılıklı Bağımlılık Politikası

Bakım Kolektifi

Andreas Chatzidakis, Jamie Hakim,
Jo Littler, Catherine Rottenberg,
Lynne Segal

***dipnot yayınları**

Metnin özgün adı:

The Care Manifesto

© Verso, 2020

© Dipnot Yayınları, 2020

ISBN: 978-605-2318-74-4

Dipnot Yayınları: 342

Sertifika No: 46586

1. Baskı, 2021/Ankara

Çeviri: Gülnur Acar Savran

Düzeltili: Ümit Özger

Kapak Tasarımı: Duysal Tuncer

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti.

Baskı: Sözkesen Matbaacılık (Sertifika No: 46586)

İvedik O.S.B. 1518. Sok. Mat-Sit İş Merkezi No:2/40

Yenimahalle/ANKARA Tel: (0312) 395 21 10

Dipnot Yayınları

Selânik Cad. No. 82/24 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32

e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com

www.dipnotkitap.com

Bakım Kolektifi

Andreas Chatzidakis, Jamie Hakim,
Jo Littler, Catherine Rottenberg,
Lynne Segal

BAKIM MANİFESTOSU

Karşılıklı Bağımlılık Politikası

İngilizceden çeviren
Gölnur Acar Savran

***dipnot yayınları**

İçindekiler

Giriş Umursamazlık Hüküm Sürüyor	7
1 Bakım Odaklı (Caring) Politika	29
2 Bakım Odaklı Akrabalıklar	41
3 Bakım Odaklı Topluluklar	55
4 Bakım Odaklı Devletler	71
5 Bakım Odaklı Ekonomiler	85
6 Dünyayı Gözetmek.....	101
Teşekkür	115
Notlar	117
Ek Kaynakça	123

GİRİŞ

UMURSAMAZLIK*

HÜKÜM SÜRÜYOR

İçinde yaşadığımız dünya, umursamazlığın hüküm sürdüğü bir dünyadır. Koronavirüs salgını ABD, Birleşik Krallık ve

*İngilizce “care” sözcüğünün Türkçede çok çeşitli anlamları var: Bakım dışında, özen, ilgi, şefkat, umursama, gözetme bunların başlıcaları. Böyle olunca “caring” bakım odaklı anlamına geldiği gibi özenli, gözeten, umursayan anlamına da geliyor, “uncaring” ise bakım sunmayan, bakım yokluğu ve umursamaz anlamlarında kullanılabilir. Yine “carelessness” ‘bakım’sızlık anlamında kullanıldığı gibi, dikkatsizlik, umursamazlık, kayıtsızlık anlamlarına da geliyor. Dolayısıyla İngilizcede “care” teriminin içerik zenginliğini Türkçede tek bir sözcükle karşılamak mümkün değil. Yazarlar “care” sözcüğünün sunduğu bu olanaktan yararlanarak terimi, aile içi bakımdan başlayarak bakım kurumlarını, eğitim kurumlarını ve hastanelerden geçerek kooperatiflerde, dayanışma amacıyla bedava ihtiyaç malzemeleri dağıtımı yapılan yerlerde, toplu mutfaklarda harcanan emeği ve nihayet bütün insanlık, hayvanlar ve çevre için gösterilen duyarlılığı ve yapılan her tür faaliyeti kapsayacak biçimde kullanıyorlar. Dolayısıyla çeviride bakım/bakmak/bakım vermek/bakım odaklı sözcüklerinin yanı sıra, umursamak/gözetmek (örneğin *to care for distant others/for the world*), umursayan/gözetken (*caring*), umursamaz/umursamayan (*careless, uncaring*) ve daha az olmak üzere özen/özen göstermek sözcüklerini kullandım. Ayrıca nadiren de olsa “care”in kapsadığı tüm anlam yelpazesini karşılayacak şekilde “bakım ve gözetme” formülüne başvurdum (ç.n.).

Brezilya dahil olmak üzere birçok ülkede süregiden bu umur-samazlığın sadece altını çiziyor. Bu ülkeler gelmekte olan salgın tehdidinin son derece gerçek ve yakın olduğuna ilişkin erken uyanları savdılar; bunun yerine uzak ya da mevcut olmayan tehditlere karşı kullanılacak askerî donanımlara milyarlar harcamayı ve parayı zaten zengin olanlara akıtmayı seçtiler. Bu, Covid-19 karşısında en çok risk taşıyanların –sağlık çalışanları, sosyal bakım hizmetlileri, yaşlılar, altta yatan başka hastalıkları olanlar, yoksullar, cezaevindekiler ve eğreti çalışanlar– kayda değmez bir yardım ya da destek alması anlamına geldi; bu arada onları korumanın en iyi yollarına dair paylaşılabilecek dersler büyük ölçüde göz ardı edildi.

Oysa salgından çok daha önce, bakım hizmetleri kesintiye uğratılmıştı ve ücretleri yaşlılar ile engellilerin birçoğunun erişemeyeceği düzeylere gelmişti, hastaneler hep aşırı dolu ve krizdeydi, evsizlik yıllardır artış gösteriyordu ve giderek artan sayıda okul öğrenci açlığı sorunuyla uğraşmaya başlamıştı. Bu arada, bir yandan çokuluslu şirketler huzurevlerini finansallaştırarak ve borca batırarak devasa kârlar sağlarken diğer yandan da bakım hizmeti sektöründeki işler esnek ekonomi kapsamı altına giriyordu; bu da eğreti çalışan işçilerin sayısını artırmakla kalmayıp onları aşırı iş yükü altına sokuyor, savunmasız ve dolayısıyla daha az bakım sunabilir hale getiriyordu.

Aynı zamanda, geçen birkaç on yıldır toplumsal refah ve toplulukçuluğa dayalı düşünceler bir kenara itilmiş ve yerini bireyselleştirilmiş olan direnç, sağlıklılık ve kendini geliştirme nosyonlarına bırakılmıştı; bu kavramlar, bakımı kişisel olarak kendimiz için satın almamız gereken bir şey konu-

muna yerleştiren şişirilmiş bir 'kişisel-bakım' sanayii tarafından ileri sürülüyordu. Bu da söz konusu sorunlar için tümüyle yetersiz bir yara bandıydı. Kısacası, uzun bir süredir birbirimizi, özellikle de savunmasız, yoksul ve zayıf olanlarımızı gözetme açısından tümüyle zaaf içindeydik.

Sağlam bakım hizmetlerinin ne kadar yaşamsal olduğunu hatırlamamız için trajik olarak dünya çapında bir salgın gerekti. Üstelik Covid-19 bizi, karşılıklı yardımlaşmadan sosyal mesafe ve kendini yalıtmaya kadar, birbirimizi ve kendimizi gözetmenin yeni biçimlerini benimsemek zorunda bıraktı. New York'tan Londra'ya, Atina'ya ve Delhi'ye yerkürenin her yanında, insanlar her hafta alkışlarla elzem bakım işlerinde çalışanlara desteklerini gösteriyorlar. Tüm dünyada hükümetler en azından lafta tepki verdiler; 2019'da olduğunun tam tersine her yerde bakımdan söz ediliyor. En son beklenilecek hükümetler bile ulusu gözetmek adına büyük yardım paketleri açtılar. Bu davranışlar her ne kadar şaşırtıcı olsa da, yardım paketleri yine de bakım altyapılarımızın ve daha genel olarak ekonomilerin on yıllar boyu maruz kalmış olduğu örgütlü ihmalin etkisini ortadan kaldırmaya yetmedi. Üstelik, son zamanlarda yapılan tahliller çok fazla sayıda ülkede bu paketlerin çoğunlukla zenginlerin yararına olacak şekilde tasarlandığını gösterdi; bazı durumlarda, bu görünürdeki ilerici çabalar aktif olarak, onları uygulayanların faşist politikalarının üzerini örtmeye yarıyor. Hindistan'ın Hindu milliyetçisi başbakanı Narendra Modi, bir yandan Keşmir'e yönelik vahşi operasyonu ve Müslüman göçmen işçilerin gayrimeşrulaştırılmasını yönetmeyi sürdürürken bir yandan da 'Başbakan Umursuyor' adlı bir refah paketini öne sürerek emsallerine fark attı.

Dolayısıyla, bu sıkıntılı günlerde bakım hakkında çok daha fazla şey duyduğumuz halde umursamazlık hüküm sürmeye devam ediyor. Manifestomuz bu bakım yokluğundan kurtulmak için kaleme alındı.

Bakım krizi, neoliberal kapitalizmin kâr etmeyi neredeyse her yerde hayatın örgütleyici ilkesi olarak konumlandırmasının hükümetler tarafından kabul edildiği son kırk yıldır özellikle akut hale geldi. Bu, bir yandan refah devletlerini ve demokratik süreçlerle kurumları kıyasıya parçalarken, finans sermayesinin çıkarlarına ve akışlarına sistematik olarak öncelik tanımak anlamına geldi. Gördüğümüz gibi, bu tür bir piyasa mantığı, birçok hastaneyi sağlık çalışanlarının ihtiyacı olan en temel kişisel koruyucu teçhizattan yoksun bırakarak mevcut salgını kontrol altına alma yeteneğimizi önemli ölçüde azaltan kemer sıkma politikalarına yol açtı.

Ne var ki, bakımın ve bakım işlerinin hakir görülmesinin daha uzun bir tarihi vardır. Bakım, büyük ölçüde kadınlarla, kadına özgü olanla ve 'üretken olmayan' bakım işleri olarak görülen işlerle bağdaştırıldığı için öteden beri değersizleştirilmiştir. Bu yüzden bakım işleri, en azından pahalı bir şekilde yetişmiş seçkin bakıcılar dışında sürekli olarak daha düşük ücretlere ve toplumsal saygınlığa layık görülmüştür. Egemen neoliberal model, yalnızca eşitsizliği eğip bükerek, yeniden şekillendirerek ve derinleştirerek geçmiş daha eski olan bu değersizleştirmeden yararlanmakla yetinmiştir. Sonuç olarak, neoliberal özne arketipi, başka insanlarla tek ilişkisi rekabet içinde kendini güçlendirmek olan girişimci bireydir. Ve ortaya çıkan egemen toplumsal örgütlenme biçimi de işbirliği değil rekabettir. Başka türlü söylendiğinde, neoliberalizmin

bakıma ilişkin ne etkili bir pratiği ne de bir sözcük dağarcığı vardır. Bunun yıkıcı sonuçları olmuştur.

Salgın böylelikle, neoliberal piyasaların yol açtığı ve çoğumuzu hem daha az bakım *sunabilir* hem de daha az bakım *alabilir* halde bırakan şiddeti dramatik bir biçimde ifşa etti. Çok uzun bir süredir en yakın çevremizdeki insanlara bile daha az bakabilir hale getirilirken, bir yandan da yabancıları ve uzağımızdaki başkalarını daha az umursamaya gayretle özendirildik. Sağ ve otoriter popülizmin baştan çıkarıcı olduğunu bir kez daha göstermiş olmasına şaşdırmamak gerek. Umursamaz bir dünyada yaşamının büyük güçlükleri ve katlanılmaz kolektif kaygıları göz önünde tutulduğunda, kolayca körüklenmiştir bu popülizm. Savunmacı öz-çakar bu gibi koşullarda serpilir, zira bizzat güvenlik ve rahatlık duygumuz bu kadar kırılganken, bırakalım başkalarını kendimizi bile gözetmemiz daha güçleşir. Böylece bakım pratiklerimiz, bakım ve gözetme eğilimlerimizi yeniden şekillendiren ve 'kendimize benzeyen insanlar'a doğru yönlendiren totaliter, milliyetçi ve otoriter mantığın gölgesinde kaldı ve kalmaya devam ediyor. Farklılığı umursamamızı, hatta daha kapsayıcı gözetme biçimleri geliştirebilmemizi mümkün kılan mekânlar hızla azaldı. Hannah Arendt'in kullandığı ünlü bir terimi sahiplenecek olursak, sistemik düzeyde bir *sıradanlık* gündelik umursamazlığımıza nüfuz etmekte. Çok büyük sayılarda mültecinin boğulması ya da sokaklarımızda sürekli yaygınlaşan evsizlik gibi felaketlerden haberdar olmak rutin hale geldi. 'Umursamayış' (*not caring*) edimlerinin çoğu düşünülmeden ortaya çıkıyor. Söz konusu olan, başkalarının ihtiyaç duydukları bakımdan yoksun kaldıklarını görmekten çoğumuzun aktif olarak zevk alması ya da sadistçe ve yıkıcı

dürtülere sahip olması değil. Ne var ki bakım ve gözetme yeteneklerimize, pratiklerimize ve tahayyüllerimize konan sınırlara meydan okumayı beceremiyoruz.

Şimdi, bakımı yaşamın merkezine koymaya başlasak ne olurdu, diye soruyoruz.

Bu manifestoda, bakımı ön plana çıkaran ve merkeze alan bir politikaya acil olarak ihtiyacımız olduğunu ileri sürüyoruz. Bununla birlikte, bakım terimiyle yalnızca 'pratik anlamda' bakımı ya da insanların başkalarının fiziksel ve duygusal gereksinimleriyle doğrudan ilgilendiklerinde yaptığı işi kast etmiyoruz –bakımın bu boyutu her ne kadar kritik ve acil olmaya devam etse de... 'Bakım' aynı zamanda, yaşamın esenliği ve serpilmesi için gerekli olan her şeyin beslenmesine yönelik bir toplumsal kapasite ve etkinliktir. En önemlisi, bakımı sahnenin ortasına yerleştirmek *karşılıklı bağımlılıklarımızı* tanımak ve kucaklamaktır. Bu yüzden, bu manifestoda 'bakım' terimini, aile bakımını, huzurevleriyle hastanelerde çalışanların ve okullarda öğretmenlerin sürdürdüğü pratik anlamda bakımı ve başka elzem işlerde çalışanların sunduğu gündelik hizmetleri içine alacak biçimde geniş bir anlamda kullanıyoruz. Ama bakım aynı zamanda, 'eşya kütüphaneleri'ni, işbirliğine dayalı alternatif örgütlenmeler ile dayanışma ekonomilerini inşa eden aktivistlerin başka insanların gözetmesi ve konut fiyatlarını düşük bir düzeyde tutan, fosil yakıt kullanımını kısıtlayan ve yeşil alanları genişleten politikalar anlamına da gelir. Bakım -gezegenin kendisinin yanı sıra- bu gezegendeki insanların ve canlı varlıkların büyük bir çoğunluğunun serpilip gelişmesine izin veren politik, toplumsal, maddi ve duygusal koşulları hem bireysel hem müşterek olarak sağlama becerimizdir.

Bu manifestodaki yaklaşımımız, bakımın, yaşamın her bir farklı ölçeğinde etkin ve gerekli olduğu anlayışına dayalıdır. Manifesto ilkin, halen hüküm süren umursamazlığın karşılıklı bağlantılara dayalı niteliğini teşhis ediyor. Kasıtlı olarak, iklim krizini üretmiş olan küresel boyutlardan ve kârı insanların önüne geçiren ekonomilerden yola çıkıyor, umursamaz devletler ve topluluklardan geçerek, sonunda umursamazlığın sıradanlığının kişiler arası yakınlıkları nasıl etkilediğine geliyor. Bundan sonra yeniden dışarı doğru yöneliyor, günümüzün umursamazlık durumunun yerine konabilecek bakım odaklı alternatiflerin ana hatlarını vermek üzere kişiler arası ölçekten gezegen ölçeğine geçiyoruz. Farklı ölçekler arasında gidip gelen bu yapıyı kullanıyoruz çünkü bakım ve gözetme yeteneklerimizin karşılıklı bağımlılık içinde olduğunu ve umursamaz bir dünyada gerçekleştirilemeyeceklerini göstermek istiyoruz. Başka bir deyişle, hem bakım sunanlar hem bakım alanlar –aslında hepimiz– desteklenmedikçe, ebeveynlik ve hemşirelik gibi geleneksel olarak bakım diye görülen pratikler hakkıyla yerine getirilemez. Bu ancak, bir yetenek ve pratik olarak bakım eşitlikçi bir temelde geliştirilir, paylaşılır ve kaynaklardan yararlanırsa sağlanabilir. Bakım yalnızca ‘kadınların işi’ değildir; sömürülmemeli ve değersizleştirilmemelidir. Böylece, bakım krizinin niteliğini teşhis ederek başlıyor, toplumsal umursamazlığın neden yaşamın bu kadar çok sayıda farklı boyutunu şekillendirmiş ve ele geçirmiş olduğunu ayrıntılarıyla gösteriyoruz. Bunun ardından, karşılıklı bağlantılardan oluşmuş bakım ve gözetme biçimleri için geçmiş örneklerden, bunların şimdiki dışavurum biçimlerinden ve gelecekteki imkânlardan yararlanarak bakım

odaklı tahayyüller tasarlıyor, çözümler sunuyoruz. Şayet yarın için bir politika geliştirmeyi umuyorsak, bakım bağımlılıklarını yeniden düşünmek bugünün politikası için merkezi önemdedir.

Umursamaz Dünyalar

En meydan okuyucu olan ölçekle başlıyoruz: küresel ölçekle. Koronavirüs salgınının küresel niteliğinin ve tekrar tekrar yapılan uyarılara rağmen birçok ülkede, özellikle de ABD ve Birleşik Krallık'ta virüse hazırlanma konusundaki ölümcül ihmalkârlığın hepimiz farkındayız. Oysa Covid-19 daha bütün haber başlıklarını ele geçirmeden önce, her gelen gün önenebilir felaketlerle ilgili yeni bir hikâye getiriyordu: Avrupa kıyılarına ulaşmaya çalışırken Akdeniz'de boğulan mültecilerden New Delhi gibi kentleri sarmalayan zehirli kirli havaya, Birleşik Devletler'de öldürülen silahsız siyah erkek ve kadınlardan geçerek her yıl sadece Latin Amerika'da öldürülen (önemli sayıda trans kadın da dahil olmak üzere) binlerce kadının uğradığı kadın kınımına... İklim krizi artık yalnızca yakınımızda değil, olağan hale gelmiş yükselen sıcaklık değerleri, kontrol edilemeyen ölümcül yangınlar ve sellerle gözlerimizin önünde cereyan ediyor. Aşırı iklim olayları artık ürkütücü sıklıkta ve topluluklara büyük hasar veriyor: İster Birleşik Devletler'deki yoksul siyah ve renkli topluluklar olsun ister küresel Güney'in en alttaki ülkeleri, en savunmasız olanlar her zaman en büyük darbeyi yiyor. Bütün bu görüngüler birbiriye ilişkilidir, çünkü hepsi de toplumun her düzeyindeki piyasa güdümlü bakım yokuşuyla bağlantılıdır.

Gerçekten de, neoliberal ekonomik büyüme politikaları o kadar çok ülkede egemen hale geldikçe, 'ekonomiyi büyütmenin' özü gereği umursamaz pratiği yurttaşların esenliğini güvence altına almanın karşısında öncelik kazandı. Dünyanın geri kalanı pahasına azınlığı zenginleştiren gündemlerini izleme özgürlüğüne sahip olan büyük çokuluslu şirketler bu koşullar altında serpilir. Petrol devleri, büyük ilaç firmaları ile Google ve Amazon gibi ileri teknolojiye dayalı şirketler birçok ulus devletten daha güçlü ve zengin hale gelmişlerdir, en ufak bir hesap verme sorumlulukları da yoktur. Üstelik, bu neoliberal politikalar ve onların yarattıkları dev şirketler, eşzamanlı olarak hem çevresel adaletsizliği hem savaşı körükler ve otoriter rejimler ile aşırı sağ söylemlerin ürktücü yükselişini kolaylaştırırken, gerek ülkelerin kendi içlerindeki gerekse küresel Kuzey ile küresel Güney arasındaki zaten varolan eşitsizlikleri de derinleştirmiştir.

Öyleyse son yıllarda, mevcut umursamazlığı duvarlar inşa ederek ve sınırları sıkılaştırarak körükleyen daha fazla sayıda sağ hükümetin göreve getirilmesi şaşırtıcı değildir. Metaların görece engellenmeyen akışı devam ederken, gelecekteki sınırlar 'istenmeyen' insanları dışarıda tutmak üzere güçlendiriliyor. Bir kez koronavirüsün küresel bir salgın olduğunu isteksizce kabul ettikten sonra, Donald Trump'ın bu ölümcül salgının patlamasına anında verdiği tepki buydu. Bu, sınırların niteliğinin zaten dramatik biçimde değişmiş olduğu bir bağlamda oldu. Yakın zamana kadar sınırlar ulus devletleri içlerinde barındıran fiziksel hatlardı; bugün ise ulus devletlerin içlerine nüfuz ettiler ve etkileri günlük yaşamın giderek daha çok yönüne yayılıyor. Örneğin günümüzde Birleşik Krallık'ta yurttaşlar sınır muhafızları gibi

davranmaya ve belgeleri olmayan bir göçmen olduğundan kuşkulandıkları herhangi bir kişiyi ihbar etmeye teşvik ediliyorlar; bu kaçınılmaz olarak ırkçı ve yabancı düşmanı bir pratik. Üstelik, devletler arasında ve devletlerin içlerinde 'gri bölgeler' gelişti: Bunlar ya kâr amaçlı tutuklu merkezleri ya da Calais'deki şimdi dağıtılmış olan 'cangıl' türünden mülteci kampları şeklinde oluyor; buralarda (çoğu yoksul olan ve küresel Güney'den gelen) sayısız 'istenmeyen' kişi hiçbir yasal hakkı ya da korunması¹ olmadan bir devletsizlik Arafı'na katlanmak zorunda kalıyor –Giorgio Agamben'in 'çıplak yaşam'² diye betimlediği şey bu.

Dünya ölçeğinde bu kadar büyük çapta umursamazlık, kendisi de krizde olan bir dünya yarattı. Roma Kulübü'nün 1972 tarihli ünlü *The Limits of Growth* (Büyümenin Sınırları) raporundan Ann Pettifor'un *Case for the Green New Deal*'ine (Yeşil Yeni Mutabakat Neden Gerekli?) ve Kate Raworth'ün *Doughnut Economics*'ine (Dış Çeper-İç Çeper Ekonomisi) kadar birçok iktisatçı ve çevreci çoktandır, sürekli ekonomik büyümenin çevresel sınırlarla ve yaşanabilir bir gezegeni korumayla bağdaşmadığını ileri sürüyorlar. Kâr insanların önüne geçiren ve sürekli fosil yakıt çıkarmaya ve yakmaya bağımlı olan küresel neoliberal ekonomi daha önce görülmemiş bir ölçekte çevre yıkımına neden oldu. Naomi Klein'in son zamanlarda yazdığı gibi, dünya yanıyor.³

Bakımla Aklanmış Piyasalar

Öyleyse neoliberal kapitalizm, tek kaygısı kâr, büyüme ve uluslararası rekabet olan bir ekonomik düzendir. Yaygın bakım açıklarını ve her düzeydeki rezil bakım zaafalarını, piyasa

odaklı reform ve politikalara giden yoldaki kaçınılmaz yan hasarlar olarak normalleştirir. Neoliberalizm, piyasa dolayısıyla sağlanan ve metalaşmış bazı bakım biçimlerine olanak verirken, azınlık için kâr sağlama gündemine hizmet etmeyen bakım ve gözetme biçimlerinin altını oyar.

Atina agorasından sanayi döneminin küçük tüccarlarına ve üreticilerine, piyasaların ve pazar yerlerinin her zaman belli bakım biçimlerini dolayımlanmış olduğu doğrudur. Ancak neoliberal kapitalizm, tüm alanları piyasa ölçülerine indirgeme girişiminde 'küçük hükümet'in yanı sıra amansız piyasalara dayalı bir ekonomik model öne sürme açısından biriciktir. Böyle sömürgeci bir piyasa rasyonalitesi, yakın tarihteki kimi en kötü umursamazlık biçimlerinin sorumlusudur. Aralarında Thomas Piketty'nin de olduğu bazı iktisatçılar, sürekli artan gelir eşitsizliğinin bir kaza değil, hâlâ katlanarak büyüyen neoliberal kapitalizmin kilit bir yapısal özelliği olduğunu canlı bir şekilde gösterdiler. Neoliberalizm kasıtlı olarak umursamazdır.

Neoliberal piyasa mübadeleleri öncelikle, aralarında kolay anlaşılmayan bağlantılar olan, küreselleşmiş ve daha fazla sayıda 'serbest' piyasanın yaratılması için hükümetlere bel bağlanmış son derece güçlü aktörler tarafından kontrol edilir. Aslında büyük ulusötesi şirketlerin manevralarının daha önce görülmemiş düzeylere gelmesini mümkün kılanlar hükümetlerdir. Aynı zamanda, bu piyasa mübadelelerinin temelinde yatan tedarik zincirleri, Bangladeş'teki Rana Plaza giyim fabrikasının çöküşünden Kanada'nın katran kumluklarındaki sarsıcı derecede tahripkâr petrol çıkarma süreçlerine kadar aşırı emek ve gezegenin sömürüsü öyküleriyle dolup taşar. Görünmeyen, değersizleştirilen, sömürülen bakım

emeği her yerdedir, hatta bugün Covid-19'un gelişiyile birlikte bu emek, eviçi emekçilerinin oluşturduğu küresel bakım zincirlerinden temel mallarımızı titizlikle üreten ve dağıtan gizli emekçi-bakıcılara kadar belki daha da artmıştır.

Bu arada, iş dünyasının kimi güçlü aktörleri, kendi kâr amaçlı mimarileri dışında sunulan herhangi bir bakım biçiminin altını oyarken kendilerini 'umursayan şirketler' olarak tanıtıyorlar. Ucuz bir Avrupa Havayolu Şirketi olan Wizz Air'in reklam sloganı 'Daha çok umursayın. Daha çok yaşayın. Daha çok olun'; şirket böylelikle müşterilerine 'Wizz'in umursadığı, dolayısıyla da karbonu dengelemeye yönelik yatırımlar yaptığı konusunda güvence veriyor. Yokluğuyla dikkat çeken şey ise, Wizz Havayolları'nın her şeyden önce hissedarlarına daha çok para kazandırmak için bizim, belki daha az suçluluk duyarak ama yine de *uçmaya devam etmemizi* umursadığının itirafıdır. Aynı şekilde, 'kitle modası' ile eşanlamlı hale gelmiş olan İrlanda çokuluslu perakende giyim şirketi Primark geçmişte çocuk emeği sömürüsüyle kötü bir ün kazanmıştı. Ancak son zamanlarda 'Primark umursuyor' girişimiyle ortaya çıktı: Burada, bütün şubelerinde pazarlanmakta olan (güzel kokulu mumlar ve yumuşacık havlular türünden) 'sağlık ürünleri'nin tanıtımının yanı sıra şirketin 'insanları ve gezegenimizi' nasıl umursadığı ayrıntılandırılıyor. Birleşik Krallık'ta British Gas son zamanlarda ücretsiz bakım emeğinin tanınması için yapılan bir kampanyaya katıldı, ancak çevreyi yeterince umursamadığı yolundaki artan eleştirilere yanıt vermeyi hâlâ reddediyor. *Bakımla aklamak* olarak adlandırabileceğimiz şeyin bu saydıklarımız gibi çeşitli biçimlerine, aslında eşitsizlik ve ekolojik yıkıma katkıda bulunurken

* "Fast fashion": Mango, Zara gibi kitlesele üretim yapan markalara verilen ad (ç.n.)
 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

kendilerini toplumsal sorumluluk sahibi ‘yurttaşlar’ olarak sunarak meşruiyetlerini artırmaya çalışan çok sayıda şirkette rastlayabiliriz. Bu şirketler bizzat yaratılmasına katkıda bulundukları bakım krizinden çıkar sağlamaya çalışarak verdikleri zararı daha da ileri götürüyor

Care.com’daki evcil hayvan bakımı ve çocuk bakıcılarından gelişmekte olan kişisel bakım ve ‘sağlık’ sanayiine kadar çeşitli platformlardan oluşan piyasa, sağlık ve eğitim de dahil olmak üzere geleneksel olarak piyasa dışında kalan alanlara piyasa mantığını aşıl原因arak müşterek bakım kaynaklarımızın ve yeteneklerimizin altını oyuyor. Sağlık, eğitim ve konut da dahil olmak üzere kamusal olarak sağlanan birçok temel hizmetin ve insanların bunları ayakta tutmaya yönelik sorumluluk duyularının içinin boşaltılmasına izin vererek küresel piyasaların en kötü pratiklerinin birçoğunu kolaylaştıran da ulus devletlerin kendileridir.

Umursamaz Devletler

1980’lerden beri ulus devletlerin yöneticileri –en kötü üne sahip olanları Birleşik Krallık’ta Margaret Thatcher, Birleşik Devletler’de ise Ronald Reagan olmak üzere– bizi ısrarla, çeşitli tezahür biçimleriyle bakımın, rekabetçi piyasaların ve güçlü devletlerin omurgası olduğu farzedilen bireyin meselesi olduğuna inanmaya sevk ettiler. Bu ısrarlar düzme bir özdisiplin anlayışının ve yanıltıcı bir iyi ve sorumlu yurttaş fikrinin parçasıdır. Neoliberalizmin ideal yurttaşı özerk, girişimci ve sonsuza kadar dirençli bireydir; bu kendine yeterli şahsiyetin aktif olarak öne sürülmesi, refah devletinin dağıtıl-

masını ve demokratik kurumlar ile katılımcı yurttaşlığın söküme uğratılmasını haklı göstermeye yardım etti. Bakımın bireyin meselesi olduğu anlayışı, hepimizin paylaştığı incinebilirliği ve karşılıklı bağlantıları tanımayı reddetmekten kaynaklanır; bu inkâr herkes için, ama özellikle de sosyal yardıma bağımlı olup sürekli olarak 'işsizliği ve bağımlılığı' tercih etmekle suçlananlar için sert ve umursamaz bir iklim yaratır. Son zamanlarda Birleşik Krallık'ta sosyal yardım ödemeleri için dijitalleştirilmiş Genel Kredi planının uygulamaya sokulmasının ardında bu tür görüşler yatıyordu; nitekim bu uygulama yardım talep edenleri işgücüne sürmek üzere tasarlanmıştı. Uygulamaya sokulduğu her yerde Daha baştan bu planın feci sonuçları oldu ve hiçbir tasarruf sağlamazken yardım talep edenlere büyük acılar yaşattı.

Danny Dorling'in *Peak Inequality*'de (Zirve Yapmış Eşitsizlik) gösterdiği gibi, bu büyük çaptaki bakım ve temel sosyal destek yoksunluğu Birleşik Krallık'ta feci bir ortam yaratmakta.⁴ Günümüzde, artan bebek ölümlerinden ve ergen suçluluğundan, çoğalan fiziksel ve zihinsel sağlık sorunlarına, yardım kesintilerine ve, müşterek kaynakların çökmesine bağlı olarak sürekli gerginlik içinde yaşadıklarını bildiren, ailelerinin (özellikle yaşlı ebeveynlerinin ve eşlerinin) bakıcılığını yapan kişilere kadar her düzeyde büyük ıstıraplar yaşıyor. Bu ıstırapın son zamanlardaki en dramatik dışavurumu, bazı yaşlı gruplarındaki, özellikle işçi sınıfı kadınları arasındaki, son yüz yıldan beri ilk kez artan ölümlerdir. Halen Birleşik Krallık'ta ihtiyacı olan bakıma erişemeyen 1.5 milyon yaşlı vardır; bu arada intiharlar artmakta ve sınırlı, kısa süreli terapi için daha çok kaynak ayrılmasına rağmen psikolojik terapi için bekleme süreleri uzamaktadır. Koronavirüs

salgını sağcı hükümeti eskiden sadece solun tasavvur edebileceği sosyal destekler sağlamak zorunda bırakırken, son derece dengesiz bir tedarik düzeniyle birleşen bu büyük eşitsizlik mirası, salgının en ihinal edilmiş ve haklarından en çok mahrum kalmış kesimleri, özellikle yaşlıları, kadınları, Siyah, Asyalı, azınlık etnik grupları, yoksulları ve engellileri en çok vurmasına yol açtı.⁵ Manzara küresel Kuzey'in diğer bölümlerinde de çok farklı değil.

Aynı zamanda, son birkaç on yıldır Birleşik Krallık'ta ve başka Avrupa ülkelerinde, ne iddia ettikleri kadar 'değer' ne de bakım sağlayan çok küçük bir küresel şirketler grubu sosyal reform sürecine el koydu ve onu tekeline geçirdi. Alan White'ın *Shadow State: Inside the Secret Companies That Run Britain* (Gölge Devlet: Britanya'yı Yöneten Gizli Şirketlerin İçinde) adlı kitabında açığa vurduğu gibi, G4S, Serco, Capita ve Atos gibi büyük şirketlerin içinde olduğu bir dizi skandal ve istismar iddiaları ortaya çıktı. Bu şirketler, Ulusal Sağlık Sistemi, Adalet Bakanlığı, akıl hastalıkları hizmetleri, sosyal hizmetler, engelliler ve işsizlik gibi temel bir takım hizmetleri sürdürmeye yönelik ihalelerin büyük bölümünü kazandıklarından, toplumumuzun savunmasız insanların çoğunun sorunlarıyla, çoğu kez lananacak bir şekilde, onlar ilgilenmektedirler.⁶ Gerçekte, daha çok sayıda insanı aktif olarak savunmasız hale getirdiler: örneğin cezaevlerinin ve hapse atılan insanların sayısını artırmaya yönelik çalışarak. İşlettiği dev şirketler üzerinde hükümetin etkili hiçbir denetimi olmadığı için bu 'gölge devlet' mevcut devleti kullanıyor. Hesap sorulamayan bu özel sektörün katlanarak büyümesinin, yalnızca -Covid-19'un yayılması karşısında Birleşik Krallığın ne kadar hazırlıksız olduğunu gösterdiği gibi- bakım sağlama

kapasitemiz açısından değil, demokrasinin olanaklılığı açısından da feci sonuçları var. Üstelik, bu tür pratiklerden en kötü etkilenenler yerel topluluklar oldu, çünkü birçok ulus devlette yerel hizmetlere ayrılan kaynaklar tükenmekte; bu da sosyal tedarik ve kaynakların en elzem olanlarının bazılarının söküme uğratılmasına yol açıyor. Yakın dönemin kamu sektörü pahasına özel sektörü destekleme mirası salgın sırasında bütün müstehcenliğiyle ortaya çıktı: Büyük şirketler, daha sağcı devletlerin finansal darbe yemesini istemediği tek kesim oldu. Ve salgın devam ettikçe bu dönemin, Birleşik Krallık dahil olmak üzere birçok ülkede taşeronlaştırma için nasıl bir fırsat haline getirildiğine tanıklık ediyoruz.

Umursamaz Topluluklar

Kamusal refah tedarikinin ve kaynaklarının bu şekilde kasıtlı olarak geri çekilmesi ve küresel şirketlerin meta zincirleriyle ikame edilmesi, trajik bir biçimde, yerel topluluklarda bakım açısından son derece sağlıksız bağlamlar oluşturdu. Bizzat sosyal bakım sektöründe bu her yerde olduğundan daha belirgin. Şirketlerin kamu sektöründeki huzurevlerini -hükümet politikaları tarafından mümkün kılınan ve dayatılan bir süreç içinde- ele geçirmesi, önceleri kendi toplulukları içinde 'bakılan' insanların sıklıkla ihmal edilmesi anlamına geldi. Süregiden sömürü, personel azlığı, düşük ücret, zaman baskısı, iş güvencesinin yetersiz olması ya da hiç olmaması, yetiştirme ve destek açığı nedeniyle, bakım sunmaları için istihdam edilen insanların bu yetenekleri ciddi bir biçimde azalmış durumda.⁷ Ayrıca, çoğunlukla hizmet verdikleri toplulukla bütünleşmiş olan küçük ve yerel tedarikçilerin ortadan

kalkınması da topluluk bağlarının çözülmesine katkıda bulunmakta.

Ne var ki, 'pratik anlamda' bakımın taşeronlaştırılması, neoliberalizmin topluluğa dayalı bakımın sürdürülmesinin imkânlarını ortadan kaldırma yollarından sadece biridir. Aynı zamanda, şirketler ve özel sektör bir zamanlar müştereken olarak sahip olunan ve topluluğun üyeleri tarafından kullanılan mekânları satın alıp özelleştirdikçe kamusal mekânın çok büyük ölçüde daralmasına da tanık olduk. Örneğin, 1986'da Londra Büyükşehir Belediyesi'nin ortadan kaldırılmasından sonra, büyük ve etkileyici belediye binası (*County Hall*) ve onu çevreleyen Thames nehrinin Güney Kıyısı'ndaki yapılar Japon bir eğlence şirketine satıldı.⁸ Kamusal mekânların yok edilmesi topluluk yaşamı duygusunu giderek daha güç hale getiriyor. İnsanların ister dinlenmek ve zevk için, ister ortak ilgi alanlarına giren sorunları tartışmak, isterse de işbirliğine dayalı kimi projelere katılmak için bir araya gelebilecekleri yerler azalıyor. Bu, demokratik karar alma süreçlerine katılma olanağımız üzerinde yıkıcı sonuçları beraberinde getirirken genellikle yalnızlığa ve yalıtılmışlığa yol açan rekabetçi bireyciliği artırıyor.

Topluluk için daha az kaynak, kân insanların önüne geçiren bir kültür ve bizi kendi bireyselliğimiz üzerinde odaklanmaya kışkırtan bir toplumsal ve politik çevre, demokrasiyi geliştiren topluluk bağlarını beslemenin giderek güçleşmesi anlamına gelir. Bu kadar umursamaz bir dünya, paylaştıkları kimlik duygusunu dışlama ve nefret üzerinde temellendiren *kayıtsızlığıyla* (*uncaring*) ünlü toplulukların gelişmesi için elverişli koşulları yaratır; bunların paradigmatik örnekleri kadın

düşmanı istem-dışı bekârlar* ve beyaz milliyetçi gruplardır. Ayrıca, umursamaz topluluklar insanların gelişip serpilmele-
rini destekleyecek sosyal kaynaklardan ziyade polisiye ön-
lemlere ve gözetlemeye yatırım yapmaya odaklanır. Umur-
samazlık hayatın bu kadar çok alanını ele geçirdiğinde ve
topluluk bağları bu kadar zayıflatıldığında da, çoğunlukla,
toplumun tercih edilen bakım altyapısı olarak ailenin dev-
reye girmesi teşvik edilir.

Umursamaz Akrabalık Bağları

Geleneksel çekirdek aile bakım ve çağdaş akrabalık nosyon-
ları için esas modeli sağlar; bu akrabalık nosyonlarının tümü
de ilk 'anne-çocuk bağı'nın efsanevi uzantılarıdır. *Queer* bi-
reyler –geleneksel çekirdek aile modelini yeniden üretmeleri
koşuluyla– anaakıma giderek daha çok dahil edildikleri
halde bu gerçek geçerliliğini koruyor. Bakım çevrelerimiz ge-
nişlemedi, hatta acı verecek derecede daraldı.

Bu bakım düzenlemeleri güvenilirmez ve adaletsizdir. Çe-
kirdek ailenin temel bakım birimi olduğu varsayılmaz; baki-
mın piyasaya devredilmesi ise mevcut bakım beklentileri ya
da pratiklerindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çözümü
olamaz. Sonuç olarak her iki durumda da, hem ücretsiz hem
ücretli bakım işlerinin aslan payı (küresel çapta ücretli bakım
işlerinin üçte ikisi, ücretsiz bakım işlerinin ise dörtte üçü) ka-
dınların omuzlarındadır. Bütün bu bakım işini neden kadın-
lar yapmak zorunda? Ya sizi destekleyecek bir aileniz yoksa -
aileniz sizi reddetmişse ya da siz onları reddetmişseniz? Ya

* *Incel: involuntarily celibate (c.n.)*.

özelleşmiş bakım hizmetlerinin ücretini ödeyebilecek paranız yoksa? Bu düzenin sonuçları, en iyi durumda bakıma en çok ihtiyacı olanların ihmal edilmesi ve yalıtılması, en kötü durumdaysa gereksiz hastalıklar ve ölümdür. Neoliberalizmin yalnızca kendinize ve en yakın akrabalarınıza bakmanız konusundaki ısrarı, ayrıca paranoyak bir 'kendisinden olana bakma' anlayışına yol açar ki bu da küresel olarak aşırı sağ popülizmin son zamanlardaki yükselişinin sıçrama tahtalarından biri haline gelmiştir. Bu da, burada özetlediğimiz farklı ölçeklerin ne kadar sıkı sıkıya ve ayrılmaz bir biçimde bağlantılı olduğunun altını çizerek bizi başlangıç noktaya –küresel düzeyde bakım yokluğundan geleneksel aileye bel bağlamaya– geri götürür.

Uç sağ popülizmin yükselişini ve salgın-sonrası bir dünyanın belirsizliğini yaşadığımız bu süreçte, bakım fikri o kadar zayıfladı ki neredeyse sadece 'kendimize benzeyen insanlar'a bakmak ve onları umursamak anlamına geliyor. Gerçekten ürkütücü olan bu durumda, popülist devlet aslında 'farklı' olana karşı ilgisizlik gösterilerini artırdıkça güçleniyor. Göçmen çocuklar ailelerinden koparılıp alındıklarında, ya da eko-sistemler iklim değişimi sonucunda baştan aşağı yanıp kül olduğunda veya Jair Bonsonaro'nun Brezilyası'nda olduğu gibi neoliberal kapitalist girişimlere yol açmak için kasıtlı olarak imha edildiğinde üzülenler belli ki küçük bir azınlık. Trump'ın Amerikası'nı betimleyen imgelerden birisi, First Lady Melania Trump'ın, üzerinde büyük beyaz harflerle yazılmış 'Gerçekten umursamıyorum. Ya siz?' sözcüklerinin olduğu bir ceketle ailelerinden alınmış mülteci çocukların kaldığı bir sığınağı ziyaret edişi. 'Gerçekten umursamamak', sağ tarafından bir gerçekçilik biçimi olarak sunuluyor; bu da,

bizim umursamazlığın sıradanlığı dediğimiz şeyin güçlü bir kanıtı. Bu ayrıca, bağımlılığın ve karşılıklı bağımlılığın toplumlanımız ve yaşamlanımız için her düzeyde ne kadar önemli olduğunu, bu karşılıklı bağımlılıklar inkâr edildiğinde ise meydana gelen çeşitli yıkımları gösteriyor.

Çözüm

Umursamazlığın bu her yana yayılmışlığını irdelemeye nereden başlayabiliriz? Bizim önerimiz, geçmişteki radikal deneyimlerden başlayarak koronavirüsün aciliyeti bağlamında bakımın yaşamsal bir güç olarak öne çıktığı yakın geçmişe kadar uzanan, ‘pratikte bakım’ dediğimiz örneklerden yararlanmak. Bundan sonraki bölümlerde, bakım fikrini kendi örgütleyici ilkesi olarak ciddiye alan bir dünyaya dair ilerici bir tasavvur sunuyoruz; bu fikir fazlaca uzun bir süredir kabul edilmiyor ve inkâr ediliyordu. Bizim tasavvurumuz bir ‘evrensel bakım’ modeli ileri sürüyor: bakımın yaşamın her düzeyinde ön plana ve merkeze yerleştirildiği bir toplum ideali... Evrensel bakım –bütün dışavurum biçimleriyle–, bakımın yalnızca eviçi alanda değil akraba gruplanımızdan ve topluluklanımızdan devletlerimize ve gezegenimize kadar bütün alanlarda önceliğimiz olduğu anlamına gelir. Evrensel bakıma öncelik tanımak ve evrensel bakım duygusunu geliştirmek –ve bunu sağduyu haline getirmeye çalışmak– bakım odaklı bir politika, doyurucu hayatlar ve sürdürülebilir bir dünya geliştirmek için zorunludur.

Hiç kuşku yok ki, bu evrensel bakım tasavvuruna ulaşmak ivedi olduğu kadar da meydan okuyucu bir çaba: Karşılıklı bağımlılıklarımızı kabul etmek ve bakım ile bakıcılığın

tam göbeğinde yer alan ve her yanına yayılan ikirciklilikleri kucaklamak anlamına gelecek. Bu aynı zamanda, bakımın eşitlikçi bir biçimde bölüşülmesini, bir yandan doğası gereği üretken-olmayan emek ve öncelikli olarak kadın işi olarak görülmemesini, diğer yandan da ücretli olduğunda çoğunlukla yoksul, göçmen ya da renkli kadınların işi olarak kabul edilmemesini güvence altına almayı getirecek. Amaç, bütün toplumun bakımın çeşitli keyiflerini ve yüklerini paylaşmasını sağlamak. Bu tasavvur, hayatın farklı ölçeklerinde, aile bakımının sınırlarını yeniden hayal etmek ve daha geniş ve 'çoklu' akrabalık modellerini kapsamak; sahiden kolektif ve müşterek bir yaşamı talep etmek; kapitalist piyasalar karşısında alternatif biçimleri benimsemek ve bakım ile bakım alt-yapılarının piyasalaştırılmasına direnmek; refah devletlerimizi yeniden kurmak, canlandırmak ve köklü bir biçimde güçlendirmek; ve nihayet, köklü bir kozmopolit sosyalliği harekete geçirmek, geçirgen sınırlar ve ulusötesi düzeyde Yeşil Yeni Mutabakatlar biçiminde ortaya çıkar.

1

BAKIM ODAKLI (CARING) POLİTİKA

Bakım odaklı bir dünyaya ilişkin radikal tasavvurumuzu geliştirmeye bakım odaklı politika nosyonumuzla başlıyoruz; bu tasavvurda bakım hem yaygın hem geniştir, ayrı zamanda da farklılığı ve uzaklığı boydan boya kateder. Bunun nedeni, bakım kapasitelerinin ve pratiklerinin yaşamlarımızın farklı ölçeklerinde ve boyutlarında farklı biçimlere bürünmesidir. İlk öncülümüz, her şeyden önce karşılıklı bağımlılıklarımızı ve bütün canlı varlıkların kendine özgü değerini kabul etmemiz gerektiğidir. Bunu yaparken, pratik anlamda bakımın fiziksel yönlerini içeren 'birine bakmak' ile başkalarına olan bağlarımızı ve duygusal yatırımımızı tarif eden 'birini gözetmek' ve dünyayı dönüştürmek üzere politik olarak harekete geçişimizi anlatan 'birlikte gözetmek' arasında ayırım yapan Joan Toronto da dahil olmak üzere bir dizi feminist düşünürün kavrayışlarından yararlanıyoruz.¹ Ancak bu ayırımlar, çok çeşitli düzenleniş ve dışavurum biçimleriyle bütün bakım kapasite ve pratiklerinin hakkını vermez. Ne de bakım ve bakıcılıkta içkin olan paradoks, ikirciklilikleri ve çelişkileri açıklamaya yeter.

Dolayısıyla bakım anlayışımızın taslağını çıkarmak için daha çeşitli bir düşünür ve aktivist yelpazesinden yararlanacağız. Bu, yakın fiziksel ve duygusal bakımdan hareket edip bakım altyapılarının ve kapsayıcı bir bakım politikasının teorize edilmesinden geçerek yabancılar ve uzağımızdaki başkalarını umursamanın kavramsallaştırılmasına uzanan bir yelpazede bir ileri bir geri gidip gelmek anlamına gelir. Bakımı yaşamın her ölçeğinde örgütleyici ilke olarak düşünmek için, bakımın ve bakım pratiklerinin mümkün olduğu kadar geniş anlaşıldığı feminist, queer, ırkçılık-karşıtı ve eko-sosyalist bir perspektif geliştirmemiz gerektiğini ileri sürüyoruz.

Bağımlılık ve Bakım

Bakımı kuşatan büyük ironilerden biri, zenginlerin aslında kendilerine sayısız şekillerde kişisel hizmet sunmaları için para ödedikleri kişilere en bağımlı olan insanlar olmasıdır. Hatta, dadılardan hizmetçilere, aşçılar ve kâhyalardan bahçıvanlara ve hanelerinin dışında bütün ihtiyaçlarını ve arzularını karşılamak üzere hizmet eden çalışanlar ordusuna kadar, kendilerine sürekli destek ve ilgi sunmaları için bel bağladıkları kişi sayısı kısmen onların itibarının ve servetinin göstergesidir. Ancak, zenginler faillik duygusunu, kendilerine bakan kişileri kovup yerlerine başkalarını geçirme kudretini tamamen korudukları sürece, derinlerde kök salmış bu bağımlılığın üstü örtülü kalır. Ne var ki, zenginler kendi bağımlılıklarını kendilerine bakmaları için ücret verdikleri kişilere yansıtır ve böylelikle bir yandan bakıma duydukları ihtiyacı kabul etmeyi redderken bir yandan da bağımlılığın anlamını

değiştirir, onu bakım işinin cüzi ücretlerine bel bağlayanların ekonomik tabiyetiyle eşanlamlı hale getirirler.

Aynı zamanda birçok ülkede, kronik hastalıkları olanlar gibi bakıma en çok *hakkı olması* gerekenler devletten talepte bulunmaya ihtiyaçları olduğunda, talep edenlerin şu ya da bu gerekçeyle her zaman kötü hissetilmeleri gerekirmiş gibi, sıklıkla cezalandırıcı bir aşağılanmayla karşılaştıklarını bildirirler.² Çalışma ve Emeklilik Müsteşarlığı'nın kendi yayınladığı istatistiklerden, örneğin Birleşik Krallık'ta binlerce kişinin çalışmaya uygun durumda olduğu beyan edildikten sonra öldüğünü biliyoruz. İş ararken kısa dönemli desteğe ihtiyacı olanlar bile düzenli olarak yıldırıcı disiplin yöntemlerine maruz bırakılmışlardır; bunun ruh sağlığı çalışanlarının ifşa ettiği derinden tahrip edici psikolojik sonuçları vardır. Bakıma bağımlı olmak, insanlık durumunun bir parçası olarak kabul edilmek yerine hastalık olarak görülmüştür.

Bu karşılıklı bağımlılık biçimleri ve bakımın kendisi neden sürekli olarak değersizleştirilmiş ve hatta hastalık olarak görülmüştür?

Nedenlerden biri, özerkliğin ve bağımsızlığın küresel Kuzey'de tarihsel olarak yüceltilmesi ve 'eril'leştirilmesiyle ilgilidir. Gerçekten de, dizginlenmemiş erkek özerkliği ve bağımsızlığı nosyonları, öncelikle eviçinin 'yumuşak', bakım odaklı ve bağımlı dünyasıyla karşıtlığı içinde tanımlanan 'erkekliğin' simgeleri olmaya devam etmektedir. Tarihsel olarak ve bugün hâlâ erkekler üzerinde belirgin ve otoriter bir erkeklik göstermeleri için baskı vardır; son zamanlarda bu baskı feminizme karşı duyulan yaralı bir cinsiyetçi tepkiyle güçlenmiştir. Otoriter erkekliğin bu iyice sıkışmış halinin ne kadar tehlikeli olduğu bugün fazlasıyla aşikârdır. Bu erkeklik

halinin, erkeklerin intihar ve saldırgan ya da sorumsuz davranış oranlarının daha yüksek olmasında ortaya çıkan potansiyel patolojilerine ilişkin farkındalık, bu tahripkâr erkek arketiplerini yerinden etmeye pek yaramamıştır. Birleşik Devletler’de kitlesel katliam yapanların çok büyük çoğunluğunun erkekler olması -ve aynı zamanda beyaz erkekler olması- ve birçoğunun geçmişinde kadınlara yönelik şiddet öykülerinin bulunması bir tesadüf değildir. Sorun, çok önemli bir ölçüde bu erkeklerin, mecazi olarak kadınsı özellikler olan (ve genellikle sınıf, yaş, ırk farklılığına göre ve başka iktidar hiyerarşilerinin kendi içinde ve aralarındaki itibar savaşlarına bağlı olarak farklı dışavurumları olan) kırılganlık ve zayıflık sergileme korkularından kaynaklanmaktadır. Geçmişte de günümüzde de erkekler çoğunlukla, başkalarını gözetmeye ve kendi bağımlılıklarını kabullenmeye teşvik edilmek yerine ‘daha az erkek’ oldukları için cezalandırılmıştır.

Dolayısıyla, (başkalarını) gözetmek tarihsel olarak değersizleştirilmiştir çünkü ‘kadınsı olan’la ve kadın işi olarak görülen bakıcılıkla bağdaştırılmış, eviçi alana ve kadınların üremedeki merkezî rolüne bağlanmıştır. Aile mekânının ve eviçinin üretimden ziyade yeniden üretim alanı olduğu anlayışı bakım emeğinin piyasa tarafından, ister bakım emekçilerine düşük ücretler vermek biçiminde isterse de evde kadınların ücretsiz emeğine bel bağlamayı sürdürerek olsun, düzenli olarak sömürülmesini daha da kolaylaştırmıştır. Kadınların doğaları gereği bakım sundukları varsayımının çok uzun bir tarihi vardır ve zaman içinde farklı dışavurum biçimleri olmuştur. 1950’ler ve 1960’larda kadınlar Mutlu Ev kadını imgelerinin bombardmanı altındaydı ve Betty Friedan’ın ünlü ifadesiyle ‘Kadınlık Gizemi’ ideolojisiyle sarmalanmışlardı.

Kadınların doğal bakım yeteneklerine ilişkin bu görüşler, bir kez evlendiklerinde tam zamanlı ev kadını olan -belki kendileri de ev işini evlendikten sonra kendilerinden beklenen rol olarak gören- bütün Batılı beyaz kadınları kuşatmıştı. İkinci dalga feminizmin en önemli hedeflerinden biri, eve kapanmış kadınların yaşadığı yalnızlığın, engellenmişliğin ve melankolinin ulaştığı boyutları ifşa etmekle kalmayıp ayrıca, kadınlar anneliğe ne kadar hevesle girerse girsinler ya da genel olarak bakım ve ev işini ne kadar istekle yerine getirirse getirsinler, çocuk büyütmenin ve eviçi hizmetinin iş (ve çoğunlukla tüketici iş) türleri olduğunda ısrar etmekte.

Ne var ki, zaman değişir, hem de bazen oldukça hızlı bir biçimde. Bugün, küresel Kuzey’de ücretli işgücündeki kadın sayısı neredeyse erkek sayısı kadardır ve çoğu kez kadınlar kendileri ve aileleri için yeterli parasal kaynağı sağlamak üzere hep daha uzun saatler boyunca çalışmaktalar. Giderek artan sayıda kadın evin sınırları dışına çıkıp istihdama katıldıkça, gelişmekte olan bakım krizinin başkalaşıma uğradığını ve biçim değiştirdiğini gördük. Birçok kadın için ücretli iş yalnızca kamusal alana katılmak anlamına gelmedi; ayrıca omuzladıkları çifte yükü –bir yandan ücretli emek bir yandan da birçok işçi sınıfı kadınının *her zaman* sürdürmüş olduğu ücretsiz eviçi işleri çifte yükünü– büyük ölçüde artırdı. İstatistikler genel olarak erkeklerin evde eskiden olduğundan ‘daha çok yardım ettiğini’ gösterse de, erkeklerle kadınların harcadığı eviçi emeği miktarları arasındaki eşitsizlik keskinliğini korumaktadır. Dahası, bir nebze daha fazla geliri olan kadınlar açısından çifte yükü hafifletmek, bakım emeğinin büyük bölümünü, özellikle eviçi hizmetini üstlenmeleri için

başka kadınları, ağırlıklı olarak yoksul, göçmen ve beyaz-olmayan kadınları çalıştırmak anlamına gelmiştir. Bu ise, kadınların küresel Güney'den bakım işçileri olarak iş bulmak üzere, genellikle kendi çocuklarını başkalarının bakımına terk ederek, küresel Kuzey'e göçtükleri, sömürüye dayalı ulusötesi bakım zincirlerinin gelişmesini kolaylaştırmıştır. Böylece ırkçılık, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve küresel eşitsizlikle birleşerek bakım emeğini değersizleştirir, işverenleri için o emek ne kadar elzem ve kıymetli olursa olsun pek çok bakım emekçisinin ücretinin düşük olmasını ve yaygın olarak sömürülmesini sağlar.

Böylece, gelenekselleşmiş 'eve ekmek getiren erkek' modeli son zamanlarda, Nancy Fraser'ın ikna edici formülasyonu ile her iki ebeveynin de tam zamanlı *aşırı çalışmaya* özenildiği, hatta zorlandığı 'eve ekmek getiren evrensel emekçi' modeliyle ikame edilmiştir. Yine de çözümün bu olması gerekmiyor. Hem ebeveyn bakımının hem de iş yerinde fırsat eşitliğinin değer taşıdığı, Fraser'ın ifadesiyle 'evrensel bakıcı' formülünü sonuna kadar destekliyoruz.³ Ancak bu bakım teorisini biraz daha öteye taşıyıp 'evrensel bakım' fikrini ileri sürmek istiyoruz: bakımın hayatın her ölçeğinde ön planda ve merkezde olduğu ve gerek pratik anlamda bakım işinden gerekse toplulukların ve dünyanın kendisinin ayakta kalması için gerekli özenden hepimizin birlikte sorumlu olduğu bir dünya idealini. Pratikte bu 'herkesin her şeyi yapması gerektiği' anlamına gelmez. Ama şu anlama gelir: Birbirimize bakma ve birbirimizi gözetme, doğal dünyayı yağmalamak yerine yeniden canlandırıp besleme yeteneklerimize olanak tanıyan ve onları artıran toplumsal, kurumsal ve politik araçları geliştirmek ve onlara öncelik tanımak. Evrensel bakıma

öncelik tanımak ve evrensel bakım duygusunu geliştirmek – ve bunu sağduyu haline getirmeye çalışmak– hem bakım odaklı bir politika hem de doyurucu hayatlar geliştirmek için zorunludur.

Bakımın İkirciklilikleri

Elbette bakımı yaşamın her düzeyinde ön plana ve merkeze yerleştirmek birçok zorluğu beraberinde getirecek. Bizzat ‘bakım’ kavramının kendisi paradoks ve ikircikliliklerle doludur. Birine bakmak, birini gözetmek ve birlikte gözetmek arasındaki -Tronto gibi feminist bilim insanlarının geliştirdiği- ayrımlar gerçekten de yararlıdır, ama farklı bakım biçimlerinin kaçınılmaz parçası olan çatışmalı duyguları açıklamaya yetmez. Cesaret, aşk ya da öfke gibi benzer karmaşık duygusal terimlerle karşılaştırıldığında bakım hak ettiği itibarı ya da ilgiyi nadiren görür. Bakımın mitolojik ve etimolojik kökleri bile karışıktır. İngilizce’de “care” sözcüğü, ikili anlamını açık bir şekilde sergileyecek biçimde, Eski İngilizce’de bakım, ilgi, kaygı, üzüntü, tasa anlamlarına gelen *caru*’dan gelir. Bu, herhangi bir canlı varlığın ihtiyaçları ve incinebilirlikleriyle tam anlamıyla ilgilenmenin ve dolayısıyla kırılganlıkla yüzleşmenin hem meydan okuyucu hem de tüketici olabileceği bir gerçekliği yansıtır. Örneğin, ne kadar tatminkâr olursa olsun pratik anlamda bakım aynı zamanda da insanların ölümlü, bedenleşmiş benliklerinin en iç karartıcı, hatta bazen en itici ya da utanç verici gibi görünen yönleriyle temas içine girmemize yol açar. Bizi en çok tiksindiren işleri yapanların, hatta belki bizim ya da bir başkasının dışkısını temizleyenlerin ‘bir

tek bu işe yaradıkları için' bu işi yaptıklarını ileri sürmek birçok kişi için rahatlatıcı olabilir. Bakımın geleneksel olarak kadınların, hizmetkârların ya da aşağı konumdaki başkalarının ilgi alanına havale edilmesinin bir başka nedeni de budur; - tam da bu insanlar bedensel varoluşumuzun ve dolayısıyla ölümlülüğümüzün kaçınılmaz işareti olan 'iğrenç' etilemeye daha uygun görüldükleri için- eşzamanlı olarak o aşağı konum nosyonunu güçlendirmeye hizmet eder bu işbölümü.

Başka bütün insan duyguları gibi anlayış ve ilgi de hep dalgalarır, çoğunlukla -kişisel tatmin ve tanınma dürtüsü gibi- başka gereksinimler, arzular ve duygusal durumlarla çelişir ya da suçluluk ve utanç duygularıyla iç içe geçer. Değersizleştirilmesini bir yana koyalım, bakımın barındırdığı zorluklar, özellikle iyi ya da yeterli bakım verilip verilmediğine dair kaygılar bakım odaklı ilişkilerde, örnek diye efsaneleştirilenlerde bile, kolayca kızgınlığı ya da saldırganlığı alevlendirebilir. Feministler bu yüzden, *Torn in Two: The Experience of Maternal Ambivalence* (İkiye Bölünmüş: Anneliğin İkircikliliği Deneyimi) (1995) adlı kitabında Rozsika Parker'ın da yaptığı gibi, annelerin çocuklarına karşı besledikleri karışık ve çelişkili duyguları tanımanın önemini vurgulamışlardır. Hatta yazar bakımın bu ikircikliliğini kabul etmenin kendisinin güç verici ve canlandırıcı olduğunu düşünür.⁴

Gerek bakım pratiklerimiz gerekse bakım sunma kapasitelerimizin kendileri, kaçınılmaz olarak hem olumlu hem olumsuz duygularla iç içe geçer. Tam da bakımın kapasite ve pratik olarak karmaşıklığı ve barındırdığı yoğun zorluklar nedeniyle, hem yakındaki hem de uzaktaki başkalarına bakmamızı mümkün kılacak gerekli toplumsal altyapıyı sağla-

malı ve güvence altına almalıyız. Bununla örneğin bol miktarda kaynak ve zamanı kast ediyoruz. Sürekli olarak günümüzün iş piyasalarının basınçlarıyla karşı karşıya olan ebeveynler ve başka bakıcılar, bırakalım dış dünyadaki başkalarının durumuna ilgi göstermeyi, kendilerine bağımlı olan kişilerin esas gereksinimlerini karşılamaya ancak vakit bulabiliyorlar. Eviçi düzeyinden gezegen düzeyine, karşılıklı doyurucu ve yaratıcı bakım pratiklerini temellendirmek ve kolaylaştırmak –ve insan olsun olmasın bütün varlıkların genel esenliği– için hem daha çok zaman hem de yeterli maddi kaynak elzemdir.

Bol kaynak ve zaman ise, ne kadar uzak olursa olsun başkasını hep daha çok umursayan bir yaklaşımı mümkün kılacak koşulları yaratır. Ancak bu altyapıyı güvence altına aldığımızda, bakım verirken olsun alırken olsun kaçınılmaz olan olumsuz duyguların en azından bazılarının üzerine gidebiliriz. Kamu harcamalarının bağımlılık patolojileri yaratması bir yana, tam tersi doğrudur. Ne kadar kırılgan ve özel yardım gereksinimi içinde olursa olsun herhangi bir kişinin, belli bir özerklik duygusuna sahip olması ve böylece tümüyle çaresiz ve edilgen olma patolojilerinden kurtulması için sahip olduğu yetenekleri geliştirmesi ve sürdürmesi, yalnızca yeterli ve güvenli kaynaklarla sağlanabilir. Bu, kendi kaderini tayin etmenin ya da belli ‘bağımsızlık’ biçimlerinin *stratejik* merkezîliğini savunan engelli hakları aktivistleri tarafından açık bir biçimde gösterilmiştir; bu stratejik merkezîlikte tam da engellilerin belirgin gereksinimlerine karşın ve o yüzden özerklik ve kendi yaşamını denetleme kilit önemdedir:

“Bağımsız Yaşamak her şeyi kendi başımıza yapmak istediğimiz, kimseye ihtiyacımız olmadığı ya da yapayalnız yaşamayı sevdiğimiz anlamına gelmez. Bağımsız Yaşamak, engelli-olmayan erkek ve kız kardeşlerimizin, komşularımızın ve arkadaşlarımızın kendiliğinden sahip olduğu seçme şansını ve denetimi gündelik yaşamımızda bizim de talep ettiğimiz anlamına gelir.”⁵

Bağımlılıkla patoloji arasındaki tahripkâr bağlantıyı koparmamız ve farklı ve eşitsiz biçimlerde de olsa hepimizin karşılıklı bağımlılıklarımız tarafından ve onlar aracılığıyla şekillendirilmiş olduğumuzu kabul etmemiz gerekir

Dolayısıyla, gerçekten bakım odaklı olan bir politikayı yeniden tahayyül etmek için, hayatta kalmamızın ve gelişmemizin her yerde ve her zaman sayısız biçimlerde başkalarına bağlı olduğunu kabul etmekle işe başlamamız gerekiyor. Bakım odaklı bir politika hem bu karşılıklı bağımlılığı hem de onun kaçınılmaz olarak doğurduğu ikirciklilik ve kaygıyı kavramak zorundadır. Ancak indirgenemez farklılıklarımızın yanı sıra paylaştığımız bağımlılığı da kabul ettiğimiz zaman, bakım verenler ve bakım alanlar olarak farklı gereksinimlerimiz ne olursa olsun bu konumların sıklıkla karşılıklık içinde olduğunu da görerek, hepimizin yeteneklerinin gelişmesi için gerekli olan beceri ve kaynaklara tam anlamıyla değer verebiliriz. Hem bakım verme hem bakım alma gereksinimlerimizi kabul etmek, sadece müşterek insanlığımızı kavramamızı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda insan olarak kırılganlığımıza dair paylaştığımız korkuları ‘bağımlı’ olarak etiketlediğimiz kişilere yansıtmaktansa onlarla yüzleşmemizi mümkün kılar.

Dahası, insanların karşılıklı etkileşimlerinin karmaşıklığını gören bakım pratikleri, toplumun her düzeyinde demokratik süreçleri yeniden tahayyül etme ve onlara tam anlamıyla katılma yeteneğimizi geliştirir. Sonuç olarak, ikirciklilik ve çelişkili duygularla çalışmak ve onlar üzerinde kafa yormak demokratik topluluklar inşa etmede kilit bir öneme sahiptir. Tersinden, ancak daha özenli bir dünya yaratmaya dair geniş tasarımın özsel bir ögesi olan katılımcı demokrasiyi derinleştirerek, bakımın çok sayıda ikirciklilikleri üzerinde kafa yorabiliriz. Ve her ne kadar bakımın güçlüklerini hiçbir zaman ortadan kaldıramayacak olsak da, daha bakım odaklı ve özenli akrabalıklar, topluluklar, piyasalar, devletler ve dünyalar inşa etmeye başladığımızda bu güçlükleri azaltabiliriz. Bu yüzden, bundan sonraki bölümlerde hayatın bütün bu ölçeklerini adım adım ele alacağız. Daha ilerki bölümlerde gösterdiğimiz gibi, bu kaçınılmaz olarak müşterekleri yaratmak ve savunmak demektir. Yani kaynakların, mekânın ve altyapının kolektif olarak sahip olunan, toplumsallaşmış biçimlerini savunmak... Ne var ki, mevcut bakım düzenlerimiz bakımı mümkün olduğu kadar akrabalık ölçeğine yüklediği için, bu düzenlere yönelik eleştirimiz ve onların yerine neyin geçmesi gerektiğine ilişkin tahayyülümüz aile ile başlıyor.

2

BAKIM ODAKLI AKRABALIKLAR

Evrensel bakımı bir ideal olarak benimsemiş bakım odaklı bir toplum inşa etmek için gerekli psişik altyapıya ancak bakım çevrelerimizi çoğaltarak -en başta da akrabalık nosyonumuzu genişleterek- ulaşabiliriz. Bu bölümde, başka dönemlerde ve yerlerde yaygın olan ve alternatif akrabalık yapılarına dayanan bakım düzenlemelerinden yararlanarak, baktığımız, gözettiğimiz ve birlikte gözettiğimiz insanların sayısını *çoğaltmamıza* ve böylece bakım sunma biçimlerimiz üzerine *deney yapmamıza* olanak sağlayacak yeni bir 'çoklu bakım' etiği ileri sürüyoruz.

Alternatif Bakım Odaklı Akrabalıklar

Bakım odaklı akrabalıkların bugünden farklı düzenlendiği kültürleri bulabilmemiz için *uzaklara* bakmamız gerekmez. İster zorunluluktan olsun ister kasıtlı olarak, çekirdek ailenin

dışında –kimi diğerlerine göre daha radikal olan– bakım biçimleri yüzyıllar boyunca farklı toplumlarda farklı biçimlerde kabul görmüştür.

Bizim kültürümüzde hâlâ bakım odaklı ilişkinin arketipi olarak savunulan, ama pratikleri son derece katı bir şekilde idealize edildiği için bu rolü arzulayan ve onu oynayacak kaynaklara sahip olan kadınlar için bile sıklıkla yük haline gelen anneliği ele alalım. Ne var ki annelik çok farklı şekillerde tahayyül edilmiştir. Irkçılığın kaynakları kıt, yaşamı ise daha kırılgan hale getirdiği Afro-Amerikalı topluluklarda siyah kadınlar uzun süredir anneliğin nasıl bir şey olabileceğini yeniden tahayyül etmişler, çocuk bakımını ‘kan bağı olan anneler’ ile ‘başka anneler’ arasında bölüştürmüşlerdir. Kan bağı olan anne çocuğun biyolojik annesi, başka anneler ise, çocuğuna bakacak durumu olmayan biyolojik annenin bel bağlayabileceği bir kadınlar ağıdır. Siyah kadınlar, köleler ya da sömürülen eviçi emekçileri olarak kendi çocukları yerine beyazların çocuklarının birincil bakıcıları olduklarında, Batı Afrika geleneklerinden esinlenen bu akrabalık modeli yeni biçimlere büründü. Başka anneler, bir kategori olarak -büyük anneler, kız-kardeşler ve kuzenler gibi- aile üyelerini kapsıyordu ama daha da önemlisi komşuları ve arkadaşları da kapsamasıydı. Bu genişletilmiş akrabalık nosyonu, omuzlarında zaten aşırı yük olan bir toplumsal grubun bakım yükünü hafifletti ve bakımın barındırdığı zorlukların yanı sıra keyifleri de topluluk-taki başka kadınlara yaydı.¹

1970’lerde ikinci dalga feminizmde yaşanan çocuk bakımı deneyimleri bu annelik biçimiyle yakından ilişkiliydi. Çocuk bakımı yükü, çocuk bakımının bir pratik olarak değersizleştirilmesi ve kadınları kamu yaşamına katılmaktan alıkoyması,

bu dönemde feminist mücadelenin kilit hedefleriydi. İkinci dalga feministleri farklı farklı çözümler öneriyorlardı. Bazıları, çocuk bakımı dahil olmak üzere bütün eviçi emeğinin eşit paylaşıldığı (erkekli ya da erkeksiz) kolektif yaşam düzenlerini savunuyordu; böylelikle kolektifin bütün üyeleri bir yandan eviçi alanının dışında bir yaşam sürdürürken bir yandan da bakım işlerinin hem yükünü hem zevkini yaşayabilecekti. Başka feministler ise, hem annelik izni hem de (zaman zaman erkeklerin de çalıştığı) işbirliğine dayalı yuvalar ve kreşler de dahil olmak üzere çeşitli çocuk bakımı düzenlemeleri için yeterli kaynak ayrılmasını savunuyordu.

Bu kolektif çocuk bakımı düzenlemelerini betimlemek için 'seçilmiş aileler' terimini kullanabiliriz.² Bu terim öncelikle ikinci dalga feminizmin çağdaşı olan LGBT politik hareketine ilişkin olarak geliştirilmişti. Başlangıçta çocuk bakımından çok, LGBT bireylerin kendileri için en önemli mesele olan biyolojik aile dışındaki ilişkilere göndermede bulunuyordu. Seçilmiş aileler ortaya çıktı çünkü cinsiyet ya da toplumsal cinsiyetini norma uymayan biçimlerde ifade etmek insanların biyolojik aileleri tarafından reddedilmesine yol açabiliyordu (hâlâ da açabiliyor). Bunun sonucunda, LGBT bireyler genellikle şehirlerin 'gay semtlerine' taşındılar ve bakım gereksinimlerini karşılayan arkadaşları ve sevgilileriyle aile benzeri ilişkiler oluşturdular. Bu, genellikle zorunluluktan kaynaklanıyordu, ama aynı zamanda duygusal bakım ilişkilerini ve yakınlığı heteronormatifliğin onayladığı biçimlerin ötesine doğru genişletmeye çalışan eşcinsel kurtuluş hareketinin radikal politikasının bir parçası olarak da savunuluyordu.

Aslında yirminci yüzyılın sonlarında, kısmen bu hareketlerin bir sonucu olarak toplumlar 'geleneklerden sıyrıldıkça' onların teşvik ettiği alternatif akrabalık yapıları kendilerini

ille de radikal olarak görmeyen insanların yaşamlarına taşınmaya başladı. Sosyolog Sasha Roseneil ile Shelley Budgeon'ın 2000'lerin başlarında yaptıkları ampirik çalışmada, yazarlar Birleşik Krallığın farklı bölgelerinde insanların bakım gereksinimlerinin akraba ve eşlerden ziyade öncelikli olarak arkadaşlar tarafından karşılandığını gösterdiler. Arkadaşlar, birlikte yaşıyor, birbirlerinin çocuklarına bakıyor ve hastalarla ölmekte olan kişilere ıstıraplarını hafifletecek bakımı sunuyorlardı. Sorun şuydu -hâlâ da aynıdır: Devlet bu arkadaşlıkları, bu kişilere karar alma gücünü verecek ya da istedikleri gibi bakım sunabilmeleri için gerekli kaynakları sağlayacak kadar tanımıyordu; bu da uzun vadede onları güvensiz hale getiriyordu. Roseneil çalışmasının sonunda, bu manifestonun ruhuyla tamamen uyumlu olacak şekilde, bakım tahayyülümüzde 'arkadaş'ın kolayca arketip figür olarak 'anne'nin yerine geçebileceğini ve 'ağlar ile yakınlık ve bakım akışlarının' birincil ilişki birimi olarak ailenin yerini alması gerektiğini ileri sürer.³

Gerek neoliberalizmin gerekse hetero-patriyarkal akrabalığın yeterli bakım altyapıları sağlamak açısından başarısızlıklarını en iyi, 1980'lerde ve '90'larda yaşanan ve Afro-Amerikalılar ile Afrika'da yaşayan insanların büyük bölümü arasında hâlâ sürmekte olan AIDS krizi göstermiştir. Salgının ilk yıllarında piyasa, HIV/AIDS'in çeşitli topluluklar arasında yayılma hızına karşılık veremedi. O dönemde en çok etkilenen iki grup olan gay erkekler ve trans kadınlar ise biyolojik aileleri tarafından genellikle yüzüstü bırakılıyordu.

Boşlukları doldurmak üzere, Kara Panterler'in müşterekçi modellerinden ve feministler ile eşcinsel kurtuluş hareketinin sağlık alanındaki 1970'lere dayanan girişimlerinden esinle-

nen, farklı boyutlarda ve politik çizgilerde topluluk örgütlenmeleri ortaya çıktı. Birleşik Devletler’de ve Birleşik Krallık’ta ACT UP (AIDS Coalition to Unleash Power - Gücün Açığa Çıkarılması İçin AIDS Koalisyonu), AIDS’e Karşı Mücadele Eden Gay Erkekler, Buddies and the Terence Higgins Trust (Kankalar ve Terence Higgins Vakfı) gibi gruplar, hükümeti, büyük ilaç şirketlerini ve genel olarak halkı uyanmaya ve hastalıktan kılınan marjinalleştirilmiş toplulukları umursamaya çağırmak üzere gay erkekleri, lezbiyenleri, ikinci dalga feministlerini ve renkli insanları bir araya getiriyor, bir yandan da bu topluluklara bakım sunacak çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Krizin boyutu, tabandan hareket eden bu girişimlerin ancak kısmen başarılı olmasına izin veriyordu. Bunlar yine de başkalarına bakmak konusunda önemli bir model oluşturdular ve bakım odaklı akrabalık nosyonlarımızın dönüşmesine yardım edecek canlı bir örnek sundular. Bu türden bakım ağlarını ‘kendime benzeyen yabancılar’ olarak adlandırabiliriz: Bunlar, hayatları bizimkine benzeyen yabancıların sundukları bakım biçimleridir.

‘Kendime benzeyen yabancılar’ın bakımı günümüzün dijital dünyasında ilgi çekici bir hale geldi. Dijital ortam sosyologu Paul Byron bir sosyal medya platformu olan Tumblr’da trans bireyler arasında ortaya çıkan ve sıklıkla hayat kurtaran bakım biçimleri üzerine araştırma yapmıştır. LGBT+ hareketlerin geçtiğimiz elli yıl içinde kaydettiği ilerlemelere rağmen, trans bireyler hâlâ en çok marjinalleştirilmiş toplumsal gruplar arasında yer almaktadırlar. Şiddete uğrama riskleri en yüküktür, intihar etme olasılıkları görece daha yüksektir ve bakım gereksinimleri söz konusu olduğunda ciddi şekilde daha az kaynağa erişimleri vardır. Byron’ın çalışması, Tumblr’ın

bu topluluğun bir araya gelmesi ve birbirine bakım sunması için ne kadar ideal bir mekân oluşturduğunu gösteriyor.⁴ Başka platformlardan farklı olarak Tumblr kullanıcılarından profillerinde kendilerini tanımlamalarını istememekte ve platforma adsız olarak girmelerine izin vermektedir. Bu anonimlik toplumsal cinsiyet kimliğiyle barışık olmayan ya da bu kimliği herkesin önünde ifade etmesi hayatına mal olabilecek kişiler için yaşamsaldır. Bunun sonucunda Tumblr bütün dünyadan trans bireylerin bilgi, tavsiye ve duygusal destek paylaştıkları bir site haline gelmiştir. Bir örgütlenme, aidiyet ve bakım mekânı sunmaktadır. Bu görüngü, tanımadığımız ve hatta göremediğimiz insanlara yönelik bakımı kapsama yeteneğiyle dijital ortamın (bakım emekçilerini bakıma ihtiyaçları olanlarla buluşturma konusundaki yetersizlikten kâr eden care.com gibi esnek ekonominin sömürüye dayalı platform modellerinin ötesinde) bakım açısından önemli bir yeri olduğunu görmemize yardım etmektedir.

Farklı Olanı Gözetmek

Biraz önce ana hatlarını verdiğimiz alternatif akrabalık yapıları bakım konusunda çekirdek ailenin ötesine geçerek düşünmemize yardım etseler de pratik anlamda bakım (birine bakmak) nosyonuna dayanırlar ve bir düzeyde aynılığı temel alırlar -bu her ne kadar paylaşılan bir hastalığın veya dünya görüşünün aynılığı olsa da. Yeni bakım modelleri tahayyül ederken daha meydan okuyucu olan mesele farklı olanı gözetmektir -‘farklılık’ belli bir zaman ve mekânda nasıl inşa edilmiş olursa olsun.

Özellik düzleminde karşılıklı bağımlılık üzerine yazan başka kuramcılara paralel olarak Emmanuel Levinas, benin yalnızca başkası ile ilişkisi aracılığıyla kurulması nedeniyle, etik olarak o başkasına ilgi göstermek zorunda olduğumuzu savunmuştur. Bu fikirden ve konukseverlik kültürlerinden yararlanarak Fransız filozofu Jacques Derrida 'yabancıya' gösterilecek sınırsız konukseverlik etiğini savunmuştur. Derrida konukseverlik modelinin yankıları hiç beklenmeyecek yerlerde, özellikle de Avrupa'daki göçmen krizine yanıt olarak ayaküstü kurulan çeşitli karşılama merkezlerinde görülmektedir. Örneğin -Atina'nın merkezinde 2016 Nisanı'ndan 2019 Temmuzuna kadar işgal edilmiş bir otel olan- City Plaza'da aktivistler ve otelin sakinleri, projenin orada yaşayan 400 kişinin 'bakımından' daha fazlası olduğunda ısrar etmişlerdir. Nitekim bu proje çoğu kez, City Plaza'yı Suriyeli-lerin çoğunlukta olduğu (ama içlerinde Eritrelilerin, Ganalıların, İranlıların, Somalililerin de bulunduğu) göçmenler ile birçok Avrupalı 'dayanışmacı'nın değişen karışımı için ev haline getirmeyi amaçlayan bir 'alternatif aile' projesi olarak tanımlanıyordu.

Bakım odaklı akrabalık kavramını belki de sınırlarına dayanacak kadar genişleten bir örnek ise, askerî doktorların savaş meydanında yaralanan düşman savaşçılara sundukları bakımdır. Bir anlamda, bakım tahayyüllerimize en çok meydan okuyan örnek 'kendimize benzeyen insanlar'ı öldürmeye çalışanlara bakım vermektir. Yine de bu hem uluslararası hukukta hem de Hipokrat yemininde yüceltilen ve başlıca birçok dinin etik çerçevesinin desteklediği bir bakım pratiğidir. Bu da, bakımın günümüzde yaygın olan aciz biçimle-

rinin ötesine geçerek onu daha geniş terimlerle düşünebilme-mizi kıskırtacak ve, halen yürürlükte olan, pek çok sayıda bakım pratiğini bulmak için anaakımın dışında çok uzaklara bakmamız gerektiğini göstermektedir.

Peki 'insan-olmayan'la -hayvanlar ve çevreyle- akrabalık meselesine ne demeli? Tarihçi Nick Estes Standing Rock politikası* üzerine çalışmasında bu meseleyi ele alır; yazar Yerli Amerikalıların akrabalık anlayışlarının 'insanın ötesine geçen' bir genişliği olduğunu savunur. Akrabalık sadece kan bağına ya da aileye bağlı değildir ve toprağa, suya ve yaşamak için bağımlı olduğumuz hayvanlara da uzanır. Standing Rock'taki Su Savunucuları için, Dakota Boru Hattı'na karşı direniş tam da bir akrabayı, Mni Sose'yi (Missouri Nehri) savunmakla ilgiliydi. Dahası, Dakotalılar için akrabalık ayrıca bir süreçtir: "akrabalık kurmak, ilişki kurmak için insanları aşına hale getirmektir."⁵ Bu akrabalık anlayışı, Yerlilerin insan olan ve olmayan akrabalarla ve toprakla adil ilişkiler kurmanın merkeziliğine olan inançlarından kaynaklanır. Bu ilişkiler, en yakın akrabalıktan gezegen ölçeğine kadar uzanan bir bakım politikası geliştirmek için birinci derecede önemlidir.

Çoklu (Promiscuous) Bakım

Bakımı akrabalık ölçeğinde inceledik, çünkü bu ölçekteki mevcut düzenlemeler çerçevesinde bakım çok sıklıkla yeter-

* Amerikan yerli halklarının, kutsal saydıkları topraklarını tehdit eden Kuzey Dakota Petrol Boru Hattı'nın yapımına karşı direnişi (ç.n.).
 Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://fantey.org>

siz, bel bağlanamaz ve adaletsizdir. Bakım daha iyi bir toplumun ve dünyanın temeli olacaksa, çağımızdaki bakım hiyerarşilerini radikal eşitlikçilik doğrultusunda değiştirmemiz gerekmektedir. İnsan olan ve olmayan tüm kategoriler arasındaki bakım ilişkisi biçimlerine eşit derecede değer verilmeli, bunlar eşit derecede tanınmalı, gereksinimlerine ve sürdürülebilirliklerine göre kaynaklardan eşit olarak yararlanmalıdır. Çoklu bakım etiği dediğimiz şey budur.

Bu çoklu bakım etiğini, 1980'ler ve 1990'lardan gelen aktivist AIDS teorisine, özel olarak da akademisyen ve ACT UP aktivisti olan Douglas Crimp'in "Bir Salgın Sırasında Nasıl Çoklu İlişkiler Kurmalıyız" adlı makalesine dayandırıyoruz. Bu makale, yalnızca medya tarafından değil, gay öncüler tarafından da ileri sürülen, AIDS salgınının kökenlerinden birinin gay erkeklerin çoklu cinselliği olduğu yolundaki düşünceye bir yanıtı. Crimp burada, Stonewall-sonrası cinsel kültürlerin çoklu ilişkileri denilen şeyin aslında, gay erkeklerin 'deneysel' cinsel pratikleri, HIV bulaşmasının en yaygın yollarından biri olan duhule dayalı cinselliğin ötesine taşıyacak biçimde çoğaltması anlamına geldiği yanıtını yapıstırıyordu. Crimp, bazı gay öncüler "çoklu ilişkilerimizin bizim mahvımız olacağı konusunda ısrar ediyorlar, oysa bizi kurtaracak olan çoklu ilişkilerimizdir,"⁶ diye yazar. Crimp burada çoklu ilişkiler kavramını, 'rasgele' ya da 'kayıtsız' anlamında değil, gay erkeklerin birbirleriyle yakın olma ve birbirlerine bakma biçimlerini çoğaltmaları ve tecrübe etmeleri anlamında kullanır. Bu deneysel yaklaşımlar son tahlilde, sayısız insanın yaşamını kurtarmayı sürdüren ACT UP gibi grupların geliştirdiği daha güvenli cinsellik girişimleri için bir temel oluşturmuştur.

Aynı şekilde, *bakım* da çoklu olmalıdır. Çoklu bakımı savunurken rasgele ya da kayıtsız biçimde bakım sunmayı kast etmiyoruz. Mesafeli ve hem rasgele hem kayıtsız olan, neoliberal kapitalizmin bakım biçimidir ve yıkıcı sonuçlara yol açar. Bizim açımızdan çoklu bakım, en yakınından en mesafeli olanına, dışa doğru giderek çoğalan bakım ilişkilerini yeniden tanımlamaya yönelik bir etiktir. Daha çok ve mevcut standartlara göre deneysel ve daha kapsayıcı olan biçimlerde bakım vermek anlamına gelir. Çok uzun zamandır, çok fazla sayıda bakım gereksinimimizi karşılamak için ‘piyasa’ya ve ‘aile’ye bel bağladık. Daha geniş bir bakım nosyonu yaratmaya ihtiyacımız var.

‘Çoklu’ aynı zamanda ‘ayırım gütmeyen’ anlamına da gelir; nitekim biz de bakım sunarken ayırım gözetmememiz gerektiğini savunuyoruz. ‘Alternatif’ bakım pratiklerinin tarihsel biçimlerini temel alarak bakıma ilişkin tahayyüllerimizi daha da genişletmeliyiz: Potansiyel olarak herkes herhangi bir kişiye bakabilir, herhangi bir kişiyi gözetebilir ve herhangi bir kişiyle birlikte başkalarını gözetebilir. Bunu kabul eden bakım odaklı devlet, gerek bakım vereni gerek bakım alanı yasal, toplumsal ve kültürel olarak tanıyacak ve onlara gereksinim duydukları kaynakları sağlayacaktır. Bu ise -yakın olsun uzak olsun- başkasını gözetten bir yaklaşım geliştirme becerilerimizi güçlendirecektir. Burada kaynak meselesi kritiktir. Çoklu bakıma başka bir açıdan bakmak gerekirse: Nasıl ki neoliberalizmin bakıma ayrılan kaynakları kesmesi ve bakımın altını oyması paranoyak ve şoven bakım tahayyüllerine –‘kendimizin’ olana bakmak– yol açmışsa, yeterli kaynak, za-

man ve emek de insanları akrabaları kadar yabancılara da bakacak, onları gözetecek ve onlarla birlikte başkalarını gözetebilecek kadar güvenli hissettirecektir.

Kuşkusuz çoklu bakım, bizim yabancılarla ya da yabancıların bizimle yalnızca geçici bir şekilde ilgilendiğimiz anlamına gelmez. Öte yandan, bakımın bizimle akrabalık bağları geniş bir yelpaze oluşturan insanlar tarafından yerine getirilebileceğini teslim eder çoklu bakım. Bazen bakım en iyi şekilde, hatta sadece, yabancılar tarafından yerine getirilebilir. Bunu görmek için Covid-19 sırasında ortaya çıkmış olan karşılıklı yardımlaşma gruplarına bakmak yeterlidir. Temel malları ve ilaçları dağıtmak için kendilerini enfeksiyon kapma riskine atan yabancıların anonim bakımı olmasa o kırılgan ve yalnız insanlara neler olurdu? Hiç kuşku yok ki, Torilerin on yıllık kemer sıkma politikası altında Ulusal Sağlık Hizmeti'nin içi böylesine boşaltılmış olmasa, devlet öz-örgütlenmeye dayalı gönüllü gruplarından yardım istemeden bu bakımı sunabilirdi. Ya da belki daha bakım odaklı bir devletin, öz-örgütlenmeye dayalı bu gönüllü gruplara kaynak ve destek sunacak mekanizmaları olurdu. Bizim bakışımıza göre bütün bakım işi yeterli miktarda kaynaktan yararlanmalı ve yabancıların bedava emeğine bırakılmadan demokratik olarak örgütlenmelidir. Ve hiç kuşku yok ki, bir yabancı için ve bir yabancı tarafından sunulan bakım yeterli kaynağa sahip olduğunda, çoklu bakım bağlarını güçlendirerek o yabancıyı daha aşına hale getirir.

Çoklu bakım ayrıca, tarihin, kültürün ve alışkanlıkların - çocuklara ebeveynlerin bakması dahil olmak üzere- bazı bakım biçimlerini diğerlerinden daha olası hale getirdiğini kabul etmeli ve devletin ve toplulukların bunları desteklemek

için gerekli zamanı, kaynakları ve daha geniş altyapıları sunmasını beklemelidir; bunu daha ileride gösteriyoruz. Ama hiçbir şey değişmez değildir. Bazen, çok farklı nedenlerle bir anne çocuğuna bakamaz ya da yeterince iyi bakamaz; işte çoklu bakım hem çocuğun (annenin de bakıma ihtiyacı olduğuna göre) hem de annenin yararlanabileceği bakım biçimlerini çoğaltacaktır. Çoklu bakım, ister anne *olabilsinler* ister olmasınlar bütün kadınların anne olmayı *istemediğini*; sizin olmayan çocuklarla, toplulukla ve çevreyle ilgilenmenin, yeterli derecede kaynak ayrılması ve kıymet verilmesi gereken eşit derecede değerli işler olduğunu kabul eder. Çoklu bakım, göçmenler ve mültecilerle ilgilenmenin, bizim kültürümüzde kendimizden olanların bakımının taşıdığı kadar önem taşıdığını savunur ve Birleşik Devletler'in sınırında ailelerinden zorla koparılan ve gözetli merkezlerine konan o çocukların yazgısını akrabalarımızmış gibi umursamamıza teşvik eder. Yalnızca annelerin, yalnızca kadınların değil hepimizin bakım verme yeteneğimizin olduğunu ve birisini gözettiğimiz, gözetildiğimiz ve birlikte başkalarını gözettiğimiz zaman yaşamımızın daha nitelikli olacağını kabul eder. Bunun uygulamayacağı hiçbir insan, hatta insan-olmayan kategorisi yoktur.

Çoklu bakımı özendirmek, akrabalık düzeyinde daha geniş bakım biçimlerini benimseyecek ve onlara kaynak sunacak kadar kapsayıcı ve esnek kurumlar inşa etmek anlamına gelir. Ayrıca çoklu bakım toplumsal yaşamın her bir ölçeğinin özelliği olmalıdır: yalnızca ailelerimizin değil, içinde yaşadığımız toplulukların, piyasaların, devletlerin, insan olan ve olmayanların yaşamlarıyla kurduğumuz ulusötesi ilişkilerin de... Bu anlamda, giriş bölümünde 'evrensel bakım' olarak

adlandırdığımız şeyle bağlantılıdır. Bir sonraki bölümde, evrensel ve çoklu bakımın nasıl topluluk düzeyinde de gerçekleştirilebileceğini ele alıyoruz.

3

BAKIM ODAKLI TOPLULUKLAR

Geçtiğimiz son birkaç on yıldır, birçoğumuz giderek artan biçimde bir *örgütlenmiş yalnızlık* toplumunda yaşamayı deneyimledik. Her şeyden önce kendini gözetten hiper-bireyselleşmiş, rekabetçi özneler gibi hissetmeye ve davranmaya teşvik edildik. Ama gerçekten gelişmek için birbirini gözetten topluluklara ihtiyacımız var. İçinde gelişebileceğimiz, birbirimize destek sunabileceğimiz ve aidiyet ağları kurabileceğimiz yerel çevrelere ihtiyacımız var. İşbirliği halinde davranarak hem becerilerimizi destekleyecek hem de karşılıklı bağımlılıklarımızı besleyecek topluluklar yaratmamıza olanak tanıyacak koşullara ihtiyacımız var.

Zira bakım meseleleri yalnızca aile ve akrabalık gibi çok yakın ilişkilerin mahremiyetiyle ilgili değildir. İçinde yaşadığımız ve hareket ettiğimiz çevrelerde de -yerel topluluklarda, mahallelerde, kütüphanelerde, okullarda ve parklarda, toplumsal ağlarımız içinde ve ait olduğumuz gruplarda- şekillenirler.

Peki hayatımızı daha iyi, daha mutlu hale getirecek ve hatta bazı durumlarda mümkün kılacak türden bakım odaklı

toplulukları nasıl yaratabiliriz? Bakım odaklı topluluklar yaratmak için ne tür altyapılar gereklidir?

Bakım odaklı toplulukların dört ana özelliği olduğunu ileri sürüyoruz: karşılıklı destek, kamusal mekân, müşterek kaynaklar ve yerel demokrasi. İlkin, bakım verme ve alma üzerinde temellenmiş topluluklar üyelerine, komşuluktan örneğin koronavirüse karşı karşılıklı yardımlaşma gruplarına kadar çeşitli *karşılıklı destek* biçimleri sunarlar. Bir önceki bölümde gösterdiğimiz gibi, bu destek biçimleri çoğu kez kendiliğinden gelişmiş ve aşağıdan yukarı doğru oluşmuş ilişkilere, ancak istikrarlı olmaları ve zaman içinde ayakta kalmaları için yapısal desteğe de ihtiyaçları vardır. İkincisi, bakım odaklı toplulukların, herkesin ortak olarak sahip olduğu, *müşterek* olarak kullanılan ve özel çıkarlar tarafından el konulmayan *kamusal mekâna* gereksinimleri vardır.¹ Müşterek kamusal mekânımıza genişletmek neoliberalizmin her şeyi özelleştirme dürtüsünün tersine çevrilmesi anlamına gelir. Üçüncüsü, bakım odaklı topluluklar, kaynakların azınlık tarafından istiflenmesi ya da kullanıldıktan sonra atılan tek kullanımlık nesnelerin planlanmış aşırımı yerine –hem aletler gibi maddi kaynakların hem de çevrim-içi bilgi gibi ‘maddi olmayan’ların– insanların *kendi aralarında ve başkalarıyla* paylaşımına öncelik tanır. Dördüncüsü bakım odaklı topluluklar demokratiktir. Bir yandan radikal belediyecilik ve kooperatifler aracılığıyla yerel yükümlülükleri ve yönetişimi yaygınlaştırmaları gerekir, diğer yandan da özelleştirmeye eşlik eden taşeronlaştırma yerine bakım ve sosyal yardım faaliyetlerini genişleterek ve ‘işleri içeriye yaptırarak’ (*insourcing*) kamu sektörünü yeniden inşa etmeleri gerekir. Geçmişteki ve şimdiki bazı somut örneklerle göndermede bulunarak bu özelliklerin nasıl işlerlik kazanabileceğini ve kazandığını gösteriyoruz.

Bir araya getirildiğinde bizim topluluk düzeyinde ‘paylaşımca altyapı’ dediğimiz şeyi oluşturan bu dört özellik inşa edilerek bakım odaklı toplulukların güçlendirilmesi, çoğullaştırılması ve çeşitlendirilmesi gerekir.

Karşılıklı Destek

Bakım verme ve bakım almaya dayalı topluluklarda yaşayanlar birbirlerine çeşitli biçimlerde karşılıklı destek sunarlar. Bu, iyi komşu olma, yakınında oturanları gözetme fikrinde elle tutulur hale gelir. İster hastalananlarla ilgilenmek biçiminde olsun, isterse de getir götür işleri yapmak, ya da kenarda yedek bir takım anahtar tutmak, bitkileri sulamak veya hayvanları beslemek biçiminde, ‘komşuluk’ topluluk içinde güçlü ve yaygın olarak uygulanan enformel bir yerel ve karşılıklı bakım biçimidir. Avrupa’da ve başka yerlerde Covid-19 salgını sırasında karşılıklı yardımlaşma gruplarının gelişmesi, komşuluğa dayalı bu tür destek ağlarının nasıl genişleyerek ‘çoklu bakım’ dediğimiz şeyi sunabileceğinin mükemmel bir örneğini oluşturmuştur.² Dolaysız akrabalık ağlarının ötesine geçen destek biçimleri sunarak geniş bir insan yelpazesine bakım vermek, bakım odaklı topluluğun ayırıcı bir özelliğidir.

Aynı zamanda, karşılıklı desteğin yerel ve komşuluğa dayalı biçimleri, toplulukların daha eşitlikçi ya da daha az eşitsiz ve adaletsiz hale gelmesine yardım etme potansiyelini de taşır. Örneğin 1970’lerde Batı dünyasında Kadınların Kurtuluşu Hareketi tarafından çocuk bakımı paylaşımı için yaratılan enformel gruplar, kadınların çocuk bakımından başka şeylere zaman ayırabilmesini ve böylelikle kamusal alanda

erkeklerin yarı sıra daha çok yer almalarını olanaklı kılmıştır.³

Yerel düzlemde karşılıklı pratiğin bu biçimlerini daha geniş ve istikrarlı bir düzeye taşımak için ölçeğin büyütülmesine ve yapısal desteğe ihtiyaç vardır. Bir kez daha çocuk bakımı iyi bir örnektir, çünkü 1970'lerin o enformel kreşleri sürekli gündüz çocuk bakım merkezlerine dönüşmüştür. Karşılıklı yardımın yaygınlaşması ve formelleşmesinin bir başka örneği topluluk kooperatifleri, yani mülkiyeti müşterek olan ve aktif varlıklarını paylaşan tedarik biçimleridir. Bunların konuttan yiyeceğe değişik alanlarda, çok farklı dönemlerde ve ülkelerde çeşitli dışavurum biçimleri olmuştur. Bunlardan biri, Ondokuzuncu Yüzyılın ortasında Kuzey İngiltere'de kurulan Rochdale Pioneers kooperatifidir: Kimi tüccarlar mamul mallarını maliyet bedeline satmak üzere güçlerini birleştirmişti zira Sanayi Devrimi sırasında bunu başka türlü sağlayamayacaklardı. Bugün bunların yarıklarını ABD'de ve başka yerlerde kooperatif şeklinde örgütlenmiş kredi sandıklarında duyuyoruz; bu sandıklar bir yandan insanlara daha kolayca tasarruf yapma ve borç alma olanağını verirken bir yandan da bundan zenginlerin değil kendi topluluklarının yararlanmasını mümkün kılıyor. Yine bunların arasında, 1950'lerde İspanya'da Bask ülkesinde General Franco'nun faşist rejimine kolektif bir yanıt olarak ortaya çıkan Mondragon kooperatifler federasyonu vardır. Bir başka tarihsel örnek, herkes için sağlık hizmeti sunmak üzere Galler kökenli topluluğun parasal kaynaklarını bir araya getiren Tredegar Emekçileri Sağlık Yardımlaşma Derneği'dir; bu model sonraları ölçeğini muazzam büyüterek Ulusal Sağlık Hizmeti'ni yarat-

mıştır. Kooperatif biçiminin gücü ve tarihsel popülaritesi sıklıkla azımsanır, ama aslında topluluk içinde karşılıklı desteğin ve göreceğimiz gibi bakım odaklı ekonomiler inşa etmenin etkili ve çok önemli bir örneğidir.

Demek ki bakım odaklı toplulukların *karşılıklı desteğin* çeşitli biçimlerini kolaylaştırması gerekir. Bu pratiklerin kimileri kaçınılmaz bir biçimde enformel olarak kalacaktır. Bunların içinde toplumsal eşitlikçiliği, yaşam fırsatlarını ve kamu sağlığını doğrudan etkileyenlerin, özellikle yerel ve ulusal hükümetten yapısal destek almaya ihtiyacı vardır. Dahası, bu tür karşılıklı bakım biçimlerinin gerçekten gelişmesi ve yaygınlaşması için gerekli koşulların yaratılması açısından toplulukların ayrıca kamusal mekân gereksinimi vardır.

Bakım İçin Mekân

Bakım odaklı topluluklar inşa etmek açısından kamusal mekânlar çok önemlidir, çünkü bunlar eşitlikçidirler, herkesin erişimine açıktırlar ve keyifli sosyalliklerin (*conviviality*), karşılıklı bağlantıların kurulmasını ve müşterek yaşamın gelişmesini sağlayabilirler. Daha çok kamusal alan yaratmalı, geri almalı ve talep etmeliyiz.

1981-1986 arasında Londra Büyükşehir Belediyesi (GLC), bir belediye meclisinin ekonomik, toplumsal ve kültürel girişimler için nasıl ortak mekânlar sağlayabileceğini göstermek açısından bir örnek niteliği taşıyordu: Demokratik kültürel hayatı genişletme ve canlandırma çabaları, hem Birleşik Krallığın sanat politikası tarafından geleneksel olarak marjinalleştirilmiş insanlara (kadınlara, renkli insanlara, gaylere ve engellilere) öncelik tanımak hem de bu girişimleri *popüler* hale

getirmek açısından radikalliğiyle ün kazanmıştı. Kraliyet Opera Binası gibi geleneksel olarak 'yüksek kültür' mekânlarına yönelik fonları kısarak topluluk sanatlarına para ayırdı. Girişimleri, büyük, bedava müzik festivallerini desteklemekten yerel sanat merkezlerine, yerel topluluk radyosuna, *Spare Rib* gibi feminist dergilere ve Southall Black Sisters' gibi örgütlenmelere destek sağlamaya kadar uzanıyordu. Böylece GLC politikaları Londra'da entelektüel ve kültürel etkinliklerin baştan başa demokratikleşmesine yardım ediyordu.⁴

En önemlisi, GLC büyük tesislerini daha erişilir hale getirdi ve böylelikle kamusal müşterekleri yaygınlaştırdı. Londra'nın devasa sanat kompleksi olan Southbank Centre (Güney Yakası Merkezi) o güne kadar sadece üst ve üst orta sınıfların pahalı özel mekânıydı; GLC bu kompleksin en önemli binası olan Royal Festival Hall'da yeni bir 'açık fuaye' politikası yarattı. Bu politika, bileti olsun olmasın herkesin fuayeye girmesine ve orada takılmasına izin veriyordu. Burası bugün hâlâ Britanya başkentinin, para harcamadan vakit geçirmenin mümkün olduğu kütüphaneler, kiliseler ve müzelerin dışındaki nadir kapalı kamusal mekânlarından biri olmayı sürdürüyor; -ki bu da onu birçok insan ve özellikle küçük çocukları olanlar için bir cennet haline getiriyor.⁵ Dolayısıyla 'kamusal mekân oluşturma'yı talep etmek ve yaygınlaştırmak insanları gözeten topluluklar inşa etmemizi mümkün kılar.

Aynı şekilde, mimari ve çevresel altyapılarımızın da paylaşımına öncelik tanınması gerekir. Mekânın yeniden düzenlenmesi, atomizasyona dayalı bir mantık yerine gerçek anlamda kolektivizmin gelişmesini sağlayabilir ve bu süreç içinde sağ-

lığımızın ve çevremizin niteliğini geliştirebilir. Kamusal parkların, hem korunması ve yaygınlaştırılması hem de yerel toplulukların bir şeyler yetiştirebileceği alanlara sahip olması gerekir; parklar insanların doğaya, spora ve gündelik yaşamlarında 'başkaları'yla karşılaşabilecekleri mekânlara erişimlerine imkân verir. Bu karşılaşmalar insanların (*the human*) ötesine de uzanır. Yeşil alanlar çoğunlukla bireysel bahçeler olarak parçalanmıştır; iyice çitlenmiş, tümüyle kapatılmış bahçeler de yaban hayatı engeller. Oysa tümüyle ya da kısmen paylaşılan bahçeler, müşterek yürüyüş yolları ya da sundukları 'oyun yoluyla eğitim' imkânlarıyla içlerinde gezinmemize ve sosyalleşmemize olanak tanırırlar: Bakım odaklı topluluğu ve müşterek yaşamı her düzeyde beslerler.

Bu karşılıklı bağlantı inşa edilmiş çevre için de geçerlidir. Konut kooperatiflerini, kolektif konutları ve kira sınırlamalarını mümkün kılan politikalara olduğu kadar, bizi birleştiren (connective) bakım biçimlerini ve altyapı paylaşımını kolaylaştıracak hayal gücüne sahip mimarlara ve plancılara ihtiyacımız var. Bu da, arabalar ve yollar karşısında yeşil alanlarla toplu ulaşım öncelik tanımak ve bir müşterekler nosyonuna, yani birlikte sahip olmaya ve paylaşmaya dayanan bakım odaklı topluluklar yaratmak anlamına gelir. Başka bir deyişle, 'kent hakkı'na ihtiyacımız var: Bu slogan, kentlerin ortaklaşa üretilmiş mekânlar olarak her yere ve herkese uzanmasını talep etmek için yaygın biçimde kullanılmaktadır; bunun yanı sıra banliyö ve kırsal bölge hakkına da ihtiyacımız var.

Öyleyse yerel toplulukların gelişip serpilmeleri için çok çeşitli iç ve dış mekânlara, çevrimiçi ve dışı kamusal alanlara gereksinimi vardır. Bunların içinde huzurevleri, konut koo-

peratifleri, gençlik kulüpleri, hastaneler, okullar ve çocuk yuvaları gibi özgül gereksinimleri olanlar için mekânlar da vardır, parklar, topluluk merkezleri, kütüphaneler, sanat galerileri ve yüzme havuzları gibi daha genel sağlık ve dinlence tedarik biçimleri de. Bakım ve gözetmeye imkân tanıyan topluluklar yaratmak, özel sermayenin çıkarları için tasarlanmış ya da gasp edilmiş mekânları değil, kamusal, müşterek olarak sahip olunan, paylaşılan ve işbirliğine dayalı olan mekânları artırmak anlamına gelir. Bunu gerçekleştirmek, karşılıklı desteği ve topluluğun kamusal mekânını kapsayan, *paylaşımçı bir altyapı* dediğimiz şeyi yaratmak anlamına gelir. Bu ayrıca topluluğun kaynaklarını paylaşmayı da içerir.

Eşya (*Stuff*) Paylaşmak

Yerel kütüphaneler hâlâ metalaşmamış yerel mekânın ve kaynak paylaşımının en güçlü örneklerinden biri olmayı sürdürmektedir. Geniş bir yelpazeyi kapsayan çeşitlilikte kitap okumamıza olanak tanırırlar; internet erişimi sunar, insanların bilgilerini geliştirebilecekleri ve bağlantı kurabilecekleri bir buluşma mekânı oluşturarak topluluğun merkezi işlevini görebilirler. En önemlisi de, kütüphaneler tek tek her şeyden birkaç tane almanın ya da aşırı tüketime katkıda bulunmanın söz konusu olmadığı yerlerdir, çünkü kitaplar *paylaşılabilir*. Maddi olan ve olmayan kaynakların paylaşılması hem çevrenin sürdürülebilirliğine hem de topluluk duygusunun pekişmesine yol açar. Bu tesislerin etkin bir şekilde işlemesi, sürdürülebilir olması ve genişlemesi için, maruz kaldıkları şiddetli kesintilerin tam tersine, zamana, altyapıya ve desteğe ihtiyaçları vardır.⁶ Kütüphaneler yirmibirinci yüzyılın, yaratıcı

etkinlikler ve yerel topluluklar için kaynak imkânı sağlayan deneysel kamusal mekânlar olabilir. Ancak finanse edilen personele ve fiilen kitaplara gereksinimleri vardır. *Hem yerel topluluklar için mekânlara hem de müşterek kaynaklara ihtiyacımız var.*

Yerel kütüphanelerin oluşturduğu güçlü yerel topluluk modeli hem hak ettiği değeri görmeli hem de geliştirilmelidir. Hatta kitapların ötesine geçip daha başka ‘eşya kütüphaneleri’ ve yeniden kullanım ya da geri dönüşüm biçimleri geliştirebiliriz. Yalnız iklim felaketleri tehdidi altında yaşadığımız bu çağda, insanların yılda sadece birkaç kez kullanacakları donanımlar –bu ister elektrikli matkap olsun, ister pahalı çocuk oyuncakları ya da *waffle* makinesi– satın alması müstehcen bir ısrıftır. Kapitalizmin felaketlere yol açan planlanmış aşırının (obsolescence) sistemini reddetmek ve nesneleri topluluklar içinde paylaşmak olanaklıdır. Bunun sonucunda karbon salınımını sınırlandırabilir, para tasarruf edebilir ve yalnızca canlıları değil cansız şeyleri de umursama yeteneklerimizi geliştirebiliriz.

Şimdiden çeşitli ‘eşya kütüphaneleri’ mevcut. Örneğin Atina’da Skoros gibi tüketim karşıtı topluluklar on yılı aşkın bir süredir eski perakende satış yerlerini kir alıyor ve tümüyle gönüllülük temelinde işletiyorlar; böylece isteyen oradan giysi, kitap, oyuncak, mutfak eşyası ve benzeri başka şeyleri ödünç alabiliyor, alabiliyor ve / ya da hibe edebiliyor; ayrıca ücretsiz olarak kendin yap (*do it yourself* – DIY) atölyelerine katılabiliyor.⁷ Birleşik Devletler’de geçmiş 1970’lere dayanan, Ohio’nun Merkezini Birlikte Yeniden İnşa Edelim ve Seattle’da Phinney Mahallesi Birliği gibi birçok başarılı âlet kü-

tüphanesi var; Oregon'da ise ödünç alınabilecek mutfak eşyalarının olduğu bir depo var. Londra'da çeşitli mahallelerdeki örnekler arasında, bir oyuncak kütüphanesi, bahçe âletlerinden, mısır patlatma makinesine ve kameriyelere kadar araç gereç ödünç veren yerel bir tesis ve gezici bir 'Paylaşım Barakası' var. Günümüzde gerek 'eşya kütüphanelerine' gerekse hediye pazarlarına, giysi takasına (ya da 'değiş tokuşuna'), geri dönüşüm için çevrimiçi ve sosyal medya değiş tokuş ağlarına, alternatif para birimlerine ve yeniden kullanım atölyelerine karşı yeni bir ilgi dalgası yükseldi; bu da yerel toplulukların muazzam kaynaklarına ve yaratıcılığına işaret etmekte. Bunların bir dizi geçici çözüm olmaktan çıkıp yeni normal olarak topluluğun yerleşik parçası haline gelmesi gerekir.

Becerilerimizi ve bilgimizi kolektifleştirmek üzere *maddi olmayan* kaynakları da paylaşabiliriz. Bunun bir yolu, insanların birbirleri için etkinlikte bulunarak veya iş yaparak harcadıkları zamanı değiş tokuş etmelerine olanak sağlayan 'zaman bankaları'nın yaratıcı biçimlerde kullanılmasıdır; ayrıca zengin bir geleneği olan yerel etkinlik kulüpleri ve kendin yap atölyelerinin yanı sıra beceri paylaşımı toplantıları da maddi olmayan kaynakların paylaşılmasının örnekleridir. Fiziksel kaynakları nasıl paylaşabiliyorsak çevrimiçi kaynaklara da aynı biçimde eşit erişimimiz olmalıdır. Bu kaynakların devamlılığı ortaklaşa sahip olduğumuz dijital altyapılar aracılığıyla sağlanmalıdır: Böylece, platform kapitalizmi yerini platform kooperatifçiliğine bırakabilir.⁸ Koronavirüs krizinin acı bir şekilde açığa çıkardığı -ve İşçi Partisi'nin 2020 manifestosunda önerdiği- gibi yüksek hızlı internet bağlantısı (broad-

band) temel bir hizmet sayılmalı ve mülkiyeti kolektif olmalıdır. Kaynakların paylaşılması birlikte çalışmayı ve birlikte olmayı kolaylaştırır; eşit erişim olmadığında insanlar dışlanır ve yalnızlaşır. Dolayısıyla, paylaşabilmek için topluluklara gereksinimimiz olduğu açıktır; belki daha az açık olan, paylaşmanın da topluluğu yaratmaya yardım ettiğidir.

Bakım Odaklı Topluluklar Demokratik Topluluklardır

Öyleyse karşılıklı destek, kamusal mekân, kaynakların paylaşılması ile topluluk yaşamı arasında derin karşılıklı bağlantılar vardır. Bu alanların tümünü güçlendirmek demokrasinin yerel biçimlerini hem daha mümkün kılar hem de bunların önemini daha açık hale getirir. Peki bu alanların ölçeğini nasıl büyütebiliriz?

Son birkaç yıl içindeki esin verici bir örnek, kuzeybatı İngiltere’de Preston belediye meclisinin, bütçesinin kesilmesi karşısında yerelliği ve işçi kooperatiflerini teşvik etmesidir.⁹ Meclis, kamu sektörü önceliklerini değiştirmiş ve yüzlerce mil uzaktaki şirket müteahhitlerine para harcamak yerine yerel tedarikçilere ve işçi kooperatiflerine yatırım yapmaya başlamıştır. Son derece başarılı olan Preston Modeli, devletin yerel kooperatiflerin kapasitesini desteklemek için aktif olarak müdahale ettiği Ohio’daki Cleveland Modelinin bir yansımasıdır. Cleveland Modeli, birçok *baby boomer** iş sahibinin emekliye ayrıldığı bir dönemde, mevcut şirketlerin eğitim ve mali

* 1946-1964 yılları arasında doğan kuşak: Bebek patlaması kuşağı (ç.n.).

destek karışımı bir yöntem aracılığıyla işçilerine satılmalarını teşvik etti.¹⁰ Bu kolektif projeler yerel işçileri güçlendirir ve topluluklarında olup bitenle ilgili olarak söz sahibi olmalarını sağlar. Demokratik mülkiyet ve yönetişimin yanı sıra, topluluğun zenginliğinin inşası için bu tür yapısal destek ve üretim üzerinde denetim, yerel topluluklarda birbirini gözetmenin (*care for and by communities*) içermesi gereken bir şeydir.

Tıpkı Birleşik Devletler'deki Cooperation Jackson** ve Barselona'daki Barcelona en Comú (Müşterek Barselona) gibi, Cleveland ve Preston modelleri de 'yeni belediyecilik' ya da 'yeniden belediyecilik' olarak adlandırılan şeyin örnekleridir. Belediyecilik bir bölgenin, kentin ya da beldenin kendi kendini yönetmesi pratiğidir. Bu biçimlerin politik güçlükleri olmakla birlikte, yeni belediyeciliğin kilit özelliği uzaklardaki ulusötesi şirketleri beslemek için kamunun parasını hortumlayan neoliberal sistemden kopmasıdır.¹¹

Yeni belediyecilik, küresel kapitalist meta zincirlerinin sömürüsüne karşı koymak üzere yerel 'topluluğun zenginliğinin inşası'nı harekete geçirir. Ayrıca Keir Milburn ve Bertie Russell'ın 'kamu – müşterekler ortaklığı' olarak adlandırdıkları şeyi de mümkün kılabilir: Bu örgütlenme biçiminde kooperatif temelli kurumlar kamu hizmetleriyle ve ortaklığın kurulmasında aktif olarak çıkan olan yerel yurttaşlarla birleşir.¹² Belediyecilik, Viktor Orbán'ın Macaristan'da uyguladığı otoriter, sağcı biçimiyle değil ama solcu ve kooperatiflere dayalı biçimiyle yerel toplulukların demokratik bir biçimde bakım sunmalarının önünü açar. Bu, sözde müşfik kapitalizmin

** Jackson Mississippi'de yeni ortaya çıkan işçi kooperatifleri ağı (ç.n.).

yaptığı geçici 'bakım onarımları'nın karşısı olan ve Emma Dowling'in 'belediye bakımı' dediği şeydir.¹³

Belediye ölçeğinde demokratik bakım ve gözetmenin çok önemli bir boyutu, bir kez kamu tedariki 'kurum içine' geri getirildiğinde *işi içeriye yaptırmasıdır*. İşler kamu sektörüne geri döndüğünde işçiler, hastalık ve tatil ücretinin yanı sıra iş güvenliğine, geçimlerini sağlayacak ücretlere ve emeklilik maaşına kavuşur. Dolayısıyla işi içeriye yaptırmak işçileri gözetmek demektir, ki bu da onları *daha fazla bakım sunabilecekleri* bir konuma getirir. Koronavirüs krizi özelleştirilmiş huzurevi sisteminin başarısızlığına ışık tutmuştur; Bev Skegg'in sözcükleriyle, işçiler ve müşteriler ıstırap çekerken sistem 'devletin ATM makinesi muamelesi gördüğü' bir duruma tanıklık etmiştir. Kriz sırasında huzurevlerinde binlerce insan ölmüş, çalışanlar yetersiz donanım ile ya da tümüyle araç gereçsiz bırakılmış ve en trajik olanı, salgının ilk günlerinde birçok yaşlı insan büyük ölçüde terk edilmiş, koronavirüsten öldükleri kayıtlara bile geçmemiştir. Huzurevlerinin kâr amaçlı kuruluşlar olmaması, mümkün olduğunca yerel yönetimler tarafından işletilmesi gerekir. Bu bağlamda olumlu örnekler arasında Kanada British Columbia'da huzurevlerinin yeniden kamu sektörü kapsamına dahil edilmesini sayabiliriz; ayrıca Hollanda'daki, müşterilerinin gereksinimine göre hizmet veren Buurtzorg sosyal bakım kooperatifi kullanıcıları ve çalışanlarından son derece yüksek puan toplamıştır; dahası bu kooperatif kâra değil nitelik ve ihtiyaca öncelik tanıyarak ulusal sağlık sistemi masraflarında yüzde 40'lık bir tasarruf sağlamaktadır.¹⁴

Bu tür belediyecilik projeleri yerel topluluk düzeyinde radikal olarak demokratik bakım ekolojileri yaratmaktadır.

Gerçekten bakım üretebilen kurumsal biçimler ve ağlar, özel kâra değil, planlama ve üretim aşamalarında kullanıcıları da katan toplumsallaşmış tedarik biçimlerine dayanan biçimlerdir. Gerekli altyapıyı temin etmek, toplulukların yerel çevrelerinin ve o çerçevedeki hizmetlerin planlanmasında kendilerine daha çok söz hakkı tanımak ve işbirliğine dayalı karar alma biçimlerini (ya da birlikte üretimi) güçlendirmek üzere devletle yerel düzeyler arasındaki ilişkileri yeniden şekillendirmek, bakım kapasitesi olan topluluklar yaratmada kilit önem taşır. Aynı derecede önem taşımak üzere, o süreçte bir şey daha yapmaktadır bu topluluklar: Demokrasiyi derinleştirmektedirler.

Birlikte Gözetmek

Göstermiş olduğumuz gibi, ele aldığımız yerel toplulukların karşılıklı olarak gelişme arzusuna dayanmaları gerekmektedir. Bu, kamusal mekânlara kaynak ayırarak, yararlı müşterek kaynakları yapılandırma yoluyla karşılıklı yardımlaşmayı kolaylaştırarak ve toplulukların nasıl idare edileceklerine ilişkin kararlara anlamlı bir katılım becerisini inşa ederek yerel toplulukları güçlendirmek anlamına gelir. Demokratik katılım imkânlarının, ister yerel yönetim, politik kuruluşlar veya kamu hizmeti biçiminde olsun, ister okullar, sendikalar ya da mahalle meclisleri biçiminde, bir dizi alan ve bölgeye genişletilmesi gerekir; bu konuya daha sonra geri döneceğiz.

Kuşkusuz yerel topluluklar romantize edilebilir. Hepimiz topluluk içinden çeşitli ‘umursamazlık’ (*non-care*) örnekleri verebiliriz. Bakım fikri, adına layık olmayan ‘huzurevleri’nden karşılıklı kuşkunun ve günah keçileri bulma dürtüsünün

getirdiği olumsuz dayanışmaya kadar çeşitli denetleyici ve gerici gündemleri öne sürmek için kullanılabilir. Açık olarak belirtmek gerekirse, 'bakım odaklı topluluklar' neoliberalizmin bıraktığı büyük bakım açıklarını doldurmak üzere insanların boş zamanlarını kullanmak anlamına *gelmez*. Tersine, insanların bakım verme yeteneklerini yaygınlaştırmak üzere neoliberalizme son vermek anlamına gelir. Gerçek anlamda demokratik olmak, şirketlerin istismarına son veren belediyelere dayalı bakım biçimlerini içermek, kooperatifler yaratmak ve taşeronlaştırma yerine işi içeri yaptırmak demektir. İşte o zaman, giderek daha atomize olan, yoksullaşan, tehlike altına giren ve bölünen topluluklar yerine işbirliğine dayalı topluluklar yaratabiliriz: Bu topluluklar, ortak olarak üretilmiş, birleşmemize, karar almamıza ve tartışmamıza, sevinç yaşamamıza ve serpilip gelişmemize, ve karşılıklı bağımlılıklarımızın karmaşaları içinde birbirimizin gereksinimlerine destek çıkmamıza izin veren topluluklardır.

BAKIM ODAKLI DEVLETLER

Şayet herhangi biçimde bir 'evrensel bakım' yaratacaksak devlet kritik bir mücadele alanıdır. Devletler, şirketlerin güdümündeki ekonomik büyüme düzeneklerinin ağır bastığı yerler olmaktan çıkmalıdır; çünkü bu düzenekler her zaman, derinlere gömülü olan etnik milliyetçilik de dahil olmak üzere giderek derinleşen eşitsizliğe dayanır. Tersine devletlerin birinci ve esas sorumluluğu kendi sürdürülebilir bakım altyapılarını inşa etmek ve onların devamını sağlamak olmasıdır. Bu, ulus devletlerin çoğunun mevcut önceliklerini baş aşağı etmek anlamına gelir.

Bakım odaklı devlette aidiyet nosyonları, etnik-kültürel kimlik ve ulusal güvenlik adına savunulan ırk ayrımcılığına dayalı sınırlar yerine, karşılıklı bağımlılıklarımızın taranması üzerinde temellenir. Bakım odaklı bir devlet temel gereksinimlerimizin tümünün karşılanmasıyla güvence altına alındığı bir devlettir; aynı zamanda böyle bir devlet çevrenin sağlığını göz önünde bulundurur ve her düzeyde katılımcı demokrasiyi derinleştirir. Bakım odaklı devlet, ancak tek tek bü-

tün insanları ve sınırları içindeki başka canlı varlıkları beslediği ölçüde başarılı olur. Nihayet, her ne kadar hiçbir devlet insan saldırganlığını, egemenlik ilişkilerini ya da doğal ve insan yapımı felaketleri tümüyle oratadan kaldıramasa da, bakım odaklı bir devlet yine de insanların çok büyük bir çoğunluğunun yalnızca hayatta kalmalarıyla yetinmez ayrıca onların geliştiği koşulları sağlar.

Bakım odaklı bir devlet, her şeyden önce, kendi nüfuz alanı içindeki bütün insanların ve insan-olmayan varlıkların esenliğini mümkün kılacak ve yaşam imkânlarını geliştirip bu yaşamın sürdürülebilirliğini sağlayacak bütün yapılar için kaynak ayırmalıdır. Bunun mümkün olması için, aidiyet ve yurttaşlığın mevcut devlet sınırlarının içindeki işleyiş tarzını dönüştürmemiz gerekir. Birleşik Devletler gibi birçok ülke için bu çoğu kez Yerli ve İlk Ulus halklarının mücadelelerinin sorumluluğunu üstlenmek anlamına gelecektir. Kanada'nın Leap Manifestosu'yla* aynı ekseninde şunu ileri sürüyoruz: Geçmiş vahşetin yalnızca tanınması yetmez, bu vahşet ister soykırım olsun ister kölelik ve / ya da mülksüzleştirme, ayrıca bir hesap verilmesi ve bir biçimde tazminat ödenmesi gereklidir. Bu zorunlu olarak bir sömürgesizleşme sürecini ve çalınmış yaşamların yanı sıra çalınmış toprakların da geri istenmesini beraberinde getirecektir. Ayrıca, kamusal mirasın sergilendiği mekânlarda ve eğitim kurumlarında emperyalizm ve eşitsizlik tarihinin nasıl anlatıldığının yeniden değerlendirilmesi

* Gezegeniimizi ve Birbirimizi Gözetmeye Dayalı bir Kanada için Manifesto (ç.n.).

rilmesini de içerecektir. Ancak geçmişle yüzleşerek ve insanları umursamayan (uncaring) ulus devletler tarafından en çok marjinalleştirilmiş, şiddete maruz bırakılmış ve inkâr edilmiş kesimlerin ihtiyaçlarına öncelik tanıyarak, daha adil bir geleceğe doğru ilerleyebilir ve hem başkalarıyla hem dünyanın kendisiyle kökten farklı bir ilişkilene biçimi geliştirebiliriz.

Kısacası, devletlerin acil olarak, çok derinlerde yatan karşılıklı bağımlılıklarımızın ve incinebilirliklerimizin tarınması üzerinde temellenmiş bir bakım altyapısı inşa etmesi gerekmektedir; bunu yaparken bir yandan da herkesin karşılıklı olarak gelişmesi için gerekli maddi, toplumsal ve kültürel koşulları yerleştirmelidirler. Bu yapılabilir mi? Yapılabilir, ama ilkin daha önceki Keynesçi refah modelini yeniden etrafıca düşünmek gerekir.

Refah Devleti ve Hoşnutsuzlukları

Baby boomer denen, o daha yaşlı 'talihli kuşağa' karşı bir kızgınlığın dile getirildiğini sık sık duyarız. Birleşik Devletler'de Yeni Mutabakatı ve William Beveridge'in ünlü 1942 Raporu'nda herkes için 'beşikten mezara' bakım ve destek sözü vermesini izleyen, savaş-sonrası genişleyen refah devletinden yararlananlar bu kuşaktı. Keynesçi ekonominin piyasaların kendi kendilerini düzenlemelerine bel bağlanamayacağı uyarısından etkilenen yeni savaş-sonrası oydaşma, sosyal hizmetlerin ve devlet kaynaklarının çok kapsamlı bir biçimde genişlemesine yaygın bir destek sundu. Bu, birçok Avrupa hükümetinin savaşın sonucunda iflasın eşiğinde olmasına rağmen gerçekleşti. Bu dönemde, küresel Kuzey'in birçok ül-

kesinde devlet, yurttaşlarının esenliğinin sağlanmasını kolaylaştırmak ve toplumsal altyapıları geliştirmekle sorumlu olarak görülüyordu; bunu yaparken bir yandan da herkes için kabul edilebilir düzeyde bir yaşamı güvence altına alması bekleniyordu -özellikle sömürgeciliğin ırk ayrımcılığına maruz bırakılmış özneleri ve ırk ayrımcı gerçekleriyle (ve sonuçtaki mirasıyla) bağlantılı olarak pratikteki noksanlar ne olursa olsun. Örneğin 1950'lere gelindiğinde, ulaşım, enerji ve başka kilit sanayiler gibi en temel hizmetler dahil olmak üzere Britanya ekonomisinin yüzde 20'si kamu mülkiyetindeydi; 1979'a gelindiğinde ise Britanya nüfusunun neredeyse yarısı sosyal konutlarda yaşıyordu ve en zenginlerle en yoksullar arasındaki aralık daha önce hiç olmadığı kadar daralmıştı.

Yüksek düzeylerde artan oranlı vergilendirmeye desteklenen benzer politikalar Batı dünyasının büyük bölümünde izlendi. Birleşik Krallık'ta Britanya sosyal politikasının öncüsü olan Richard Titmuss, bütün yurttaşların devletten eşit menfaat sağlamalarının güvence altına alınması için birer hak olarak görülen evrensel sosyal yardımların önemi üzerinde ısrarla duruyordu; öte yandan büyük eşitsizlikleri hem 'ahlaki olarak yanlış' buluyordu hem de 'sağlıklı bir toplumu yıpratıcı' olduklarını düşünüyordu. Rağbette olan bazı radyo programlarında Britanyalı psikanalist D.W.Winnicott insan bağımlılığı olgusuna ışık tutuyor, çocuk için 'kucaklayıcı çevreler'in asli önemini vurguluyordu; bu da annelere destek sunan ve kabul edilebilir koşulları olan huzurevleri ile sosyal hizmetler tedarik eden bakım odaklı refah devletlerinin önemine ilişkin fikirleri besliyordu.¹

Keynesçi Refah Devletini Yeniden Düşünmek

Bakım etrafında örgütlenmiş bir devlet, 1945-sonrasının başlangıçtaki refah vaatlerini benimserken bir yandan da o dönemin özü itibariyle cinsiyetçi, ırkçı, hiyerarşik öncüllerini ve dışavurumlarını saf dışı bırakmaya ve günümüzde hâlâ gün gibi ortada olan göçmen-karşıtı yabancı düşmanlığıyla mücadele etmeye çalışacaktır. Bakım odaklı bir devletin hareket noktası her zaman, bakım sunmaya kâr etmekten çok değer vermek olacaktır; böyle bir devlet bakım sunmayı kendi içinde değerli bir amaç olarak savunacaktır.

Bakım odaklı devlet tasavvurumuzda her bir canlının yaşamı kendi içinde değer taşır; burada aidiyet, ırk ayrımcılığına maruz bırakılan ya da tabi kılınan bir öteki karşısında tanımlanmaz. Bakım odaklı devlet, bebeklikten yaşlılığa kadar hayatın bütün evrelerinde kullanıcılar için ağırlıklı olarak bedava olan yüksek nitelikli ve esnek bakımı güvence altına alır. Yüksek nitelikli kamusal okul eğitimi, mesleki eğitim, üniversite eğitimi ve sağlık hizmetinin yanı sıra, bakım odaklı devlet herkes için uygun fiyatlı konut ile ortak kamusal ve kültürel mekânlar temin eder ve bütün bunları güvence altına alır. Bakım odaklı bir devlet, hem altyapısının hem gündelik işleyişinin sayısız beceriye ve ehliyete dayandığını kabul eder.

Her tür eğitim ve mesleki yetiştirmenin bakımı ve bakım sunma pratiklerini vurgulaması gerekir; ister (pozitif) bilimlerde olsun ister insan bilimlerinde, marangozlukta ya da aşçılıkta, eğitim herkesin kapasitelerini bakım becerilerini inceleyecek biçimde geliştirmeli, aynı zamanda da öğrenmenin, yaşamı ve dünyayı beslemenin eski biçimlerini çoğaltmak ve

yeni biçimlerini keşfetmek olduğu konusunda ısrar etmelidir. Gerçekten de, bakım odaklı devlet gerekli eğitimi vererek ve insanların karşılıklı olarak birbirini geliştirmesi için gerekli koşulları sağlayarak küçük yaştan itibaren herkesin bakım kapasitesini besler. Bu tür girişimlerin öncüleri 1970’lerde feministlerin kurduğu topluluğa ait çocuk yuvalarından ibaret değildi; gördüğümüz gibi, benzer çabalar yıllar içinde engelli hakları aktivistlerinin ve ruh sağlığı hizmetlerinden yararlananların da odağında yer aldı. Ayrıca, bir kez bakım ve bakım verme pratikleri devletlerin örgütleyici ilkesi haline geldiğinde ruh sağlığı sorunları azalacaktır. İçinde yaşadığımız zamanların sefaletinin büyük bölümü, neoliberalizmin tahkim edilmesine, esnek ekonomiye ve nüfusun yüzde 99’undaki giderek artan eğretilik duygusuna koparılmaz bir bağla bağlıdır. Bakım odaklı devlet, giderek büyüyen ruh sağlığı krizine yetersiz yara bantları yapıştırmak yerine esasa ilişkin çözümler üretecektir. Radikal ve sistemik dönüşüme ihtiyacımız var.

Karşılıklı bağımlılıklarımız göz önüne alındığında, bakım odaklı devletin her yurttaşının, hayatın her evresinde anlamlı ve değerli bir katkı sunabileceği kabul edilmelidir. Dolayısıyla, kültürel normların dönüşümü devletin herkesin özünden gelen bağımlılığını teslim etmesiyle el ele gider, özerklik ve bağımlılık aynı madalyonun iki yüzüdür.

Refah devletini bu şekilde büyük ölçüde yeniden düşünmek ayrıca bizi geleneksel eviçi ve toplumsal cinsiyet işbölümünün çok ötesine taşır, çünkü hem bakım verme hem bakım alma gereksiniminin herkes tarafından paylaşıldığı kabul edilmektedir. Bu yüzden refah devletini yeniden düşün-

mek aynı zamanda kamu tedarikinin nasıl tasarlandığı ve bölüşüldüğünü yeniden düşündürmektir. Bakım odaklı devlet tam da pederşahi, ırkçı ya da yerleşimci-sömürgeci bir devlet değildir. Bakım odaklı devlette kamu tedariki bağımlılıkların derinleştirilmesi ekseni etrafında dönmaz; tersine herkesin, engellilik çalışmalarının 'stratejik özerklik ve bağımsızlık' olarak ifade ettiğı şeyi geliştirmesine olanak tanır; bir yandan da devletin içinde ve devletle çeşitli topluluklar arasında yeni ilişkilere -herkesin hem kendini geliştirmesine hem de demokratik pratiklere katılmasına dayanan ilişkilere- izin veren koşulları yaratır.

Başka türlü söylendiğinde, devlet bir yandan yerel toplulukların ve bakım odaklı piyasaların gelişmesini mümkün kılacak hizmetlerin ve kaynakların düzgün bir şekilde tedarik edilmesini yönetmek için gerekliyken, aynı zamanda da, daha az değil daha çok demokratik katılımı kolaylaştırmaktan sorumlu olmalıdır. Bakım odaklı bir devlet, dikey, yukarıdan aşağıya örgütlenen, disiplinci ya da zora başvuran bir devlet değildir ve Davina Cooper'ın 'şimdiki zamanla geleceğin (birbirine) yaratıcı, yatay ve ekolojik yönelimi' dediğı şeyi kolaylaştırır.² Bakım odaklı bir devlet kaçınılmaz olarak, ceza adaleti değil toplumsal adalet doğrultusunda çalışır; özelleştirilmiş cezaevi sistemleri kurmaktansa destekleyici topluluklar kurma konusunda köleliğin kaldırılması yanlısı feministleri örnek alır. Ayrıca yaratıcı bir biçimde 'müşterek kullanım ve mekânlar'ı teşvik eder; bu yolda yurttaş meclisleri gibi katılımcı demokratik süreçler aracılığıyla yurttaşların denetleyebileceğı açık kurumlar ve kaynaklar sağlar. Kısacası bakım odaklı devlet, bakım odaklı toplulukların yanı sıra çoklu bakım için de gerekli olan kaynakları güvence altına alır.

Demokratik olarak denetlenen, kaynakları kolektif biçimlerde sağlanmış kamusal hizmetlerin kâr amaçlı ticarileşmiş hizmetlerden daha tatmin edici olduğuna ilişkin bol miktarda kanıt vardır.³ Bu hizmetler, ayrıca ne tür gerilimler üretirse üretsin, eşitsizliği büyük ölçüde azaltır ve daha geniş dayanışma ve destek biçimlerini güvence altına alır. Dolayısıyla bakım odaklı devlet, bu tür gerilimlerin, fikir ayrılıklarının ve ikircikliliklerin ortaya çıkmasına izin veren bir devlettir çünkü bunlar tartışmayı ve ortak eylemi teşvik eder. Bu da, iyi donanımlı, dolayısıyla en azından bakımın kimi gündelik etkileşimlerinin yol açtığı gerilimleri etrafıca ele almamıza en çok olanak tanıyacak konumda olan kurumlara, normlara ve topluluklara geliştirmek anlamına gelir. Bu yüzden, bakım hizmetlerinin dağıtılış tarzı dönüşmeksizin bunların devlet tarafından tedarik edilmesi yeterli değildir.

Bakım odaklı bir altyapı ayrıca, insanların ister aile içinde ister başka bakım ortamlarında bakım verme kapasitelerini geliştirmeleri için yeterli zaman ve kaynağa izin verecek şekilde ücretli iş saatlerinin azaltılmasına yol açar. Pratik anlamda bakımın en doyurucu olanı, işleri ağırdan alıp ilişkisel sürekliliği sağlamaya ve başkalarını sabırla enine boyuna düşünmeye yetecek kadar zamanın tanıdığı bakımdır; böylelikle bakım alanlar, kişisel eylemlilik ve esenliklerini sağlamak için ellerinde olan imkânları kullanabilir ve geliştirebilirler. Dört günlük iş haftası kampanyasının popülerleştirdiği daha kısa çalışma saatleri aynı zamanda bakım yeteneklerimizi eğitecek ve geliştirecek koşulları kolaylaştırmak açısından bu yüzden kilit önem taşır; bir yandan da bakım sunmanın ve bakım gereksiniminin ayrılmaz bir parçası olarak demokratik tartışmalara karşılıklı katılımı teşvik eder.⁴ Bakıma

bir kez böyle öncelik tanındığında, değişken bağımlılıklarımızı kabul edip onlara gereken karşılığı vermenin yollarını bulmak, kimilerinin cepte gördüğü yetenekleri geliştirme ya da onları kontrol edebilme ihtiyacı içinde olanlara yardım etmek de kolaylaşır.

Refah Devletinden Bakım Odaklı Devlete

Çöken altyapılar ve bakım ve geçim faciaları karşısında, ulusal düzeyde çok nadiren de olsa bazı kentlerde ve belediyelerde, politikaları ve pratikleri yeniden düşünme doğrultusunda şimdiden kimi adımlar atılmıştır. Birleşik Devletler’de Cleveland’ın ve daha yenilerde Birleşik Krallık’ta Preston’ın sergiledikleri öncülükte de gördüğümüz gibi, bazı idari bölgelerde iş bulmak ve hizmet almak için başlatılan işbirliğine dayalı, irili ufaklı taban girişimlerine daha çok destek sunulmaya başlanmıştır. Ayrıca, zamanımızın acil sorunlarından birisi olan evsizlik karşısında yerel topluluk ölçeğinde ev projelerine de destek artmaktadır; bu arada Galler’de 2014 yılında kabul edilen örnek Sosyal Hizmetler ve Eserlik Yasası, yerel yönetimlerin, yerel topluluğun ve kullanıcıların mülkiyetinde olan hizmetlerin geliştirilmesini teşvik etmesini özel olarak buyurmaktadır. Bu türden bakım ve gözetme biçimleri yalnızca daha az bürokratik ve daha esnek amaçlı hizmet ve desteği teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda ilkesel olarak, kaynak oluşturma ve bakımın sürdürülebilmesi için gerekli olan o canlı dayanışma, fail olma, müştereklik ve aidiyet duygusunu oluşturmaya da yardım edebilir. Bunlar gibi örneklerden çok şey öğrenebilir ve onların üzerine başkalarını

inşa edebiliriz. Bakım odaklı bir devlet tam da bu tür yatay, yerel topluluğa yönelik projelerin gerçekleştirilmesini kolaylaştıracak ve onlara kaynak sağlanmasına yardım ederek, herkes için uygun fiyatlı ve düzgün konut hakkını güvence altına alacaktır; öte yandan yönetişimin farklı düzeyleri ve ölçekleri arasındaki ilişkiler zorunlu olarak karşılıklı sorumluluğa dayalı –ve en önemlisi– sürekli tartışma ve düşünmeye açık ilişkiler olacaktır.

İhtiyacımız olduğunda hepimizin kamusal kaynaklara eşit erişim hakkı olduğu fikri, kırılganlığımızı ve bağımlılığımızı kuşatan korkularımızı ortadan kaldırmayacaktır. Ancak bu düşünce, korkuları azaltmanın, çoğulluğumuza ve değişken ihtiyaçlarımıza –özellikle de inkâr etmeye ve küçümsemeye teşvik edildiğimiz ihtiyaçlara– karşın paylaştığımız insanlığa ve karşılıklı bağımlılığa dair inancımızı beslemenin tek yoludur. Bu türden öncelikler üzerinde ısrar etmek, en çok umursadığımız insanların –biz kendimiz bu desteği sunamasak bile– her zaman belli biçimlerde destek bulacağı güvencesini sağlayacaktır. Bakıma öncelik vermek, her şeyin ötesinde, içinde yaşayan bütün canlı varlıklara değer verebilen ve, aynı derecede önemli olmak üzere, ister ekolojik olsun isterse imal edilmiş ya da kendi yapımımız olsun bel bağladığımız kaynakları onarmaya ve yenilemeye çalışan bir dünyada yaşadığımızı bilmenin engin rahatlığını sunacaktır.

Böyle bir dünya bizi açıkça, cinsiyet ayrımcı, etnik ve ırka dayalı sömürü biçimleriyle eski tarz devlet pederşahiliğinden kurtarır; bir yandan insanların rahatça hareket edebileceği daha geçirgen sınırlar yaratarak kökleşmiş olan ve son zamanlarda yükselen etnik-milliyetçiliğe meydan okurken, bir yandan da toplumun her düzeyinde demokratik pratikleri

derinleştirir. Dolayısıyla bakım odaklı devlet yalnızca beşikten mezara bir bakım altyapısı inşa edip onu beslemekle kalmaz, ayrıca zorunlu olarak herkesin temel gereksinimlerini karşıladığı için yeni aidiyet, yurttaşlık ve hak anlayışları doğurur. Bakıma dayalı bir devletin temeli son tahlilde tüm sakinlerine karşı beslediği dayanışma duygusudur; bu da Joan Toronto'nun 'birlikte gözetmek' dediği şeyi, yurttaşların yalnızca başka yurttaşlara değil demokrasinin kendisine de özen göstermesi gerektiği fikrini olanaklı kılar.

Bu yüzden, aidiyet, yurttaşlık ve hakların tümü, doğum yeri, kimlik ve ulusal toprak iddiaları temelinde değil bakım ilkesi çevresinde düzenlenmelidir, öyle ki bakım odaklı devletin nüfuz alanında yaşamının gerektirdiği tek bağlılık andı bakıma bağlılık olacaktır. Görece daha zengin ülkelerde bakım işinin büyük kısmını yapmış olan ve hâlâ yapmaya devam edenlerin çok fazlaca bir bölümü, o ülkeye bazen çocukluklarında gelmiş olmalarına karşın kendilerine yurttaşlık hakkı tanınmamıştır. Bunun bir örneği, son zamanlarda Britanya'da ortaya çıkan Windrush skandalıdır: Çocukluklarından beri Birleşik Krallık'ta yaşamış olan Batı Hint Adalı göçmenler, İçişleri Bakanlığı'nun dayattığı 'düşmanca ortam'da yasalara aykırı bir şekilde tutuklanmış, yasal hakları reddedilmiş ve bazı durumlarda sınır dışı edilmişlerdir. Bunun tam tersine, umursayan ve gözetken yurttaşlara ve yurttaşlığa ilişkin yeni nosyonlar, yalnızca bunları ve başka geçmiş ihlalleri telafi etmekle kalmayacak, aynı zamanda şimdiki ve gelecekteki aidiyet nosyonlarımızı tümüyle değiştirecektir.

Bu olanaksız bir düşünce değildir. Aidiyet nosyonları için olduğu gibi bu bağlamda da Yerli halkların, yerleşimci-sömürgeciliği ve kapitalizmin yeraltı kaynaklarını talan etmesi

karşısında verdikleri mücadeleden öğrenecek çok şeyimiz var. Örneğin Dakota Access Boru Hattı'na karşı mücadelede Kuzey Amerika ve ötesinden gelen çeşitli Yerli halklar Standing Rock'ta antlaşma kampları kurdular. Birleşik Devletler hükümetinin kahredici soykırım ve seri ihanetler tarihine rağmen kamp yalnızca Yerli Amerikalılara açık değildi. Kampın, suyu ve Toprak Ana'yı korumayı da içeren değerlerine bağlı olan herkes konukseverlikle karşılanıyordu. Tarihçi Nick Estes'in belirttiği gibi, eksiklikleri ne olursa olsun antlaşma kampları alternatif bir gelecek tasavvuru sunuyordu. Oralarda, "herkes için bedava yiyecek, bedava eğitim, bedava sağlık hizmeti ve güvenlik güvence altına alınmıştı."⁵ Başka bir ifadeyle, kamplar kâra göre değil ihtiyaca göre tasarlanmışlardı. Bakım üzerine inşa edilmişlerdi ve köklü bir şekilde farklı bir aidiyet, başka insanlarla ve dünyayla farklı bir bağlantı tasavvurunu yüceltiyorlardı.

Bakım odaklı bir altyapının yaratılması ve bunun için kaynak ayrılmasıyla, geçmişteki ve halihazırdaki her tür devlet şiddetinin reddedilmesiyle devletler dönüştürülebilir ve dönüştürülmelidir. Bu, tarihsel olarak en çok marjinalleştirilmiş olanlara öncelik tanımak ve devletin kendi sınırları içindeki sakinlerinin her birinin, bütün anlamları ve tezahür biçimleriyle bakım verme ve bakım alma hakkını kabul etmek anlamına gelecektir. Savaş-sonrası refah devletlerinin kimi öncüllerini benimseyerek ama onların geleneksel ırkçı politikalarını, katı hiyerarşilerini, cinsiyete ve ırka dayalı iş bölümlerini reddederek, ilerici devlet tasavvurumuz ekonomik ve çevresel mültecileri ve göçmenleri üreten koşulların altını oyacaktır. Gerçekten de, bakım küresel ölçekte bütün devletlerin ör-

gütleyici ilkesi olsaydı, ekonomik eşitsizlik ve kitlesel göç azalır ve dünyayı gözetmeye karşılıklı adanmışlığımız sayesinde çevresel adaletsizlik düzelirdi. Dolayısıyla son tahlilde, bakım tahayyüllerimizin yalnızca kendimizden olanlara bakım vermekten, radikal belediyeciliğin ve ulus devletlerin müştereklik inşa etme çabasına doğru genişlemesi ve karşılıklı bağlantılara dayalı gezegenimizin en uzak köşelerini gözetmeye kadar uzanması gerekir. Bunu bir gerçeklik haline getirmek, kaçınılmaz olarak umursamaz ekonomilerimizi yeniden düşünmeyi ve ele almayı gerektirir.

5

BAKIM ODAKLI EKONOMİLER

Bakım odaklı bir ekonomi neye benzerdi? Her şeyden önce, ekonomiyi birbirimizi gözetmemizi mümkün kılan şeylerin tümü olarak yeniden tahayyül etmek anlamına gelir bu. Bakım gereksinimlerimizin ve onların karşılanma biçimlerinin çeşitliliğini ön plana alır ve kucaklardı; bu biçimler piyasadaki mübadeleden ibaret değildir ve haneleri, yerel toplulukları, devletleri ve dünyayı da kapsar. Daha önce de ileri sürdüğümüz gibi, neoliberalizmin 'serbest piyasa'yı insanların ekonomik faaliyetlerinin her yönüne saldırganca yayılacak biçimde zorlamasına son vermemiz gerekir.

Bakım odaklı ekonomi tasavvurumuz ayrıca, neoliberalizmin piyasayı genişletme gündemini geriye çevirme çabası içinde ekonomik olanı yalnızca piyasa görüngüleriyle sınırlandırmakta ısrar eden kimi Marxist iktisatçılarla da uyuşmamaktadır. Bu perspektiflerin her ikisi de eşit derecede indirgemeci varsayımlarla maluldür. Ekonomik olanın doğasını ve kapsa-

munu yeniden tahayyül etmemiz gerekir: Onu, örgütleyici ilkesi gerçekten bakım olan ve temelinde bir model olarak 'evrensel bakım'ın yattığı bir toplumun içine yeniden yerleştirebilmeliyiz. İşlerinde J.K.Gibson-Graham, Ann Pettifor, Nancy Folbre, Riane Eisler, Kate Raworth ve Kadın Bütçe Grubu iktisatçılarınun da olduğu çeşitli alternatif, sosyalist ve feminist iktisatçıları izleyerek, -hanelerden devlet tedariklerine- bütün ekonomik faaliyeti, kendisi de canlı dünya ekolojisinin bir parçası olarak kavranan geniş bir toplum anlayışı içine yerleştiren bir ekonomi tasavvurunu savunuyoruz.

Bu doğrultuda hareket edebilmek için, ilkin kapitalist piyasaların gücünü ve menzilini kısıtlamamız ve onların bakım faaliyetinden kopuk olmalarını dayatan kültürel ve hukuksal kuralları her ölçekte yeniden yazmamız gerekir. İkinci olarak, David Harvey'in sözcükleriyle "piyasanın peçesinin, fetişizminin arkasına geçerek" tüketicilerle üreticiler, bakım alanlarla bakım verenler arasındaki bağlantıları yeniden kurmamız gerekir.¹ Böyle yaptığımızda, mevcut kapitalist piyasalar karşısında eko-sosyalist alternatifleri yürürlüğe sokmaya başlayabilir, yerel, ulusal ve nihayet uluslararası düzeylerde karşılaştırılmaz biçimde daha demokratik, dayanışmacı ve eşitlikçi mülkiyet, üretim ve tüketim biçimlerine dayalı bakım alışverişi düzenlemelerine doğru gidebiliriz.

Kapitalist Piyasalar: Kimin Karşısında 'Serbest'?

Devletin ve toplumun güçleri karşısında ideolojik bir biçimde 'serbest' olarak betimlendiği halde, 'serbest' piyasa bir arketip

olarak hiçbir zaman var olmamıştır. Günümüzün kapitalist serbest piyasaları, Adam Smith'in ünlü 'görünmez el' nosyonu aracılığıyla toplumsal refahın ençoklaştırılması değil, zenginlerin sınıf egemenliği sisteminin mükemmel biçimleridir. Böyle bir serbest piyasa sisteminin yaygınlaşması doğal bir sonuç olmaktan çok uzaktır: Pinochet'in Şili'sinden Yunanistan'ın 2008-9 finansal krizine yarut olarak getirdiği felaket kemer sıkma programlarına kadar, ulusal hükümetler ve IMF gibi ulusötesi kurumlar *tarafından* aktif olarak devreye sokulmuştur.

Krizin vurduğu Yunanistan örneği aşırıdır, ama son derece aydınlatıcıdır. Troyka denilen üç kurum (Uluslararası Para Fonu, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Merkez Bankası) tarafından neoliberal bir ekonomik makyaj tazelemesine zorlanan ülke, sonunda gayrisafi milli hasılasının yüzde 30'undan fazlasını kaybetmiş, devlet borcu ise beş yıldan biraz uzun bir süre içinde iki katına katlanarak yüzde 190'ı bulmuştur. Ancak yine de troykanın dayatmayı inatla sürdürdüğü neoliberal gerekler, Yunanistan'ın sağlık ve eğitim altyapılarından şehir suyuna ve yerel toplulukların altyapılarına kadar neredeyse her şeyi piyasalaştırma ya da yarı yarıya piyasalaştırmayı içeriyordu. Sonuç olarak ülke, bakım altyapılarının ve bakım tedarikinin genel niteliğinin o zamana kadar karşılaşılmamış (ve koronavirüs krizine yarut vermesi gerektiğinde acı bir şekilde farkına vardığı) bir derecede kötüleşmesine tarık oldu. Örneğin, 2010 ile 2012 arasında, kahredici ekonomik göstergelerin yanı sıra, iki yıldan biraz uzun bir süre içinde intihar ve depresyon oranları yüzde 35 arttı; uyuşturucu kullanımına bağlı HIV enfeksiyonları yüzde 4007'den fazla arttı. Aslında ülke, şiddetli ve anı bir biçimde Birleşmiş

Milletler iktisatçısı Shahra Razavi'nin 'bakım dörtgeni' olarak adlandırdığı şeyin, yani bir toplumun haneler, yerel topluluklar, devlet ve piyasalara tekabül eden dört kilit sektöründen oluşan ve bunlar arasındaki ağırlığı değişken olan bakım tedarikinin sistemik olarak yeniden yapılandırılmasına tanık oldu. Şimdilerde hem Yunanistan'da hem başka ülkelerde, dörtlünün piyasaların dışında kalan sektörleri değersizleştirilmekte ve en çok ailelere ama ayrıca yerel topluluklara da havale edilmekte. Neoliberal piyasa, parasal olarak ödüllendirilmediği sürece kişisel sorumluluk, duygusal bağ, adanma, empati ya da dikkate değer vermez –aslında veremez.

Ancak Yunanistan örneği ayrıca, iktisat tarihçilerinin ve antropologların uzun zamandır altını çizdikleri bir şeyi, yani neoliberalizmin 'serbest piyasalar' arketipini yaygınlaştırma projesinin hiçbir zaman eksiksiz bir şekilde gerçekleşemeyeceğini canlı bir şekilde gösterdi. Bütün piyasa sistemleri, her zaman ve her yerde, toplumsal yasalar, kurallar, politikalar ve kültürlere gömülü olmuştur. 'Serbest' neoliberal piyasalar her zaman, hizmet etmeleri beklenen insanların denetimine değişen ölçülerde tabi olacaktır.

Bundan dolayı, Yunanistan'da sahada tanık olduğumuz şey, dayanışma ve alternatif ekonomik ağların büyük ölçüde çoğalmasıydı: Bunlar hem ekonomik krizin ürünleriydi hem de neoliberalizmin başansızlıklarının bıraktığı açıkları doldurma çabaları. Piyasalaştırılmış ilişkiler bakım ağlarına, karşılıklılaşma ve karşılıklı bağımlılığa yer verdi. Yunanistan'da 2011 ile 2014 arasında tahminen kırk yedi öz-yönetime dayalı yiyecek bankası, her hafta yüzlerce yiyecek paketi dağıtan yirmi bir dayanışma mutfağı, 5.000 tondan fazla ürün dağıtan

kırk beş aracısız dağıtım ağı ve otuz kadar dayanışmaya dayalı eğitim girişimi ortaya çıkmıştı.

En önemlisi, bu alternatif mübadele sistemlerinin, yukarıdan aşağıya doğru denetim yerine yatay işbirliği modellerine bel bağladıklarından çok daha özenli oldukları deneyimlenmişti. Haftada ya da iki haftada bir toplanan meclislerde kararlar genellikle oydaşmayla alınıyordu; örgütsel hiyerarşi yoktu ve kâr ile ticari faaliyetin her türü kesinlikle yasaklanmıştı. Bu tür girişimler yalnızca sosyal ve çevresel olarak daha eşitlikçi alternatifler yaratmaya yönelik değildi. Ayrıca bakıma ve neoliberalizmin yoğun güçsüzlük, toplumsal yalıtım ve korkuyla nitelenen şiddet atmosferinden katılımcıları korumaya yöneliktiler: Birbirini gözetken müşterekçi topluluklar geliştirmeye yardım ettiler. Atina'daki Skoros adlı tüketimcilik karşıtı kolektifin çıkardığı bildiride dendiği gibi: "Satın alma gücümüzü kaybettiğimiz için yas tutmuyoruz... Dayanışmaya, toplumsal desteğe ve işbirliğine inanıyoruz."

Piyasa Mantığına Karşı Bakım Mantığı

Bazı iktisatçılar metalaşmış bakım modelinin bazı durumlarda başarılı hatta arzu edilir olabileceğini ileri sürerler -örneğin (temizlik gibi) kişisel olmayan standartlaşmış işler ya da (sağlık tarama araç gereçleri ya da yaşlılar ve engelliler için ev aletleri gibi) teknoloji dolayımı bakım söz konusu olduğunda. Ancak böyle bir model ne yazık ki yetersizdir. Bakım ve kapitalist piyasa mantıkları uzlaştırılamaz.

Birincisi, yakın bakım işlerinin büyük çoğunluğu en iyi şekilde ancak kişisel sorumluluk ve duygusal bağ ile sağlanır.

Dolayısıyla pratik anlamda bakım –ya da Joan Tronto’nun terimleriyle ‘birine bakmak’– başka her ‘şey’den ya da metadan farklıdır, çünkü gerek bakım verenler gerek bakım alanlar ancak karşılıklılık, katlanma ve sabırla gelişebilecek bir ilişki içinde olduklarından bu çoğu kez her ikisi için de ‘zorluklar taşır’. Piyasa mantığının bu tür değerleri kavrayacak ya da ölçecek, bırakalım yeteneği, sözcük dağarcığı bile yoktur. Feminist iktisatçı Nancy Folbre’nin ifadesiyle, bakımın genellikle nasıl örgütlendiği ve aslında nasıl örgütlenmesi gerektiği konusu olduğunda, ‘görünmez elleri’ değil ‘görünmez yürekleri’ düşünüyor olmamız gerekir. Yani bakım ve merhametin gücünün piyasa tarafından dolayımlanan bireyselleşmiş öz-çıkarmın gücüne her zaman üstün gelmesi gerektiğini tümüyle kabul etmeliyiz. Evrensel bakım modelimiz bu ekonomi paradoksunu çözebilmemiz için kilit bir adımdır.

İkincisi, piyasalar bakım sorumluluklarını ve hizmetlerini ancak satın alma gücü temelinde dağıtabilir. Daha fazla sermayesi olanlar her zaman kazançlı çıkar. ‘Kaybedenler’ ise, piyasalara sınırlı erişimi olanlar ya da hiç erişimi olmayanlar, özellikle de akrabalık yapıları ya da toplulukları içinde de bakıma sınırlı erişimleri olanlardır. Bakım hizmetlerinin piyasa dolayımıyla bölüşülmesi, daha önceki gelir eşitsizliklerini ve bakım açıklarını yalnızca yansıtmakla kalmaz, ayrıca bunları muazzam derecede derinleştirir. Yüksek gelirleri olanlar, yüksek nitelikli eğitimden konuta bir dizi bakım gereksinimini karşılayabilecektir; bu da verimli* bir döngüyle artık ‘insan sermayesi’ olarak adlandırılan şeye yatırım yapılmasını

* İngilizcesi “virtuous”: Yazarlar bu sözcüğü kısır döngü anlamına

mümkün kılacaktır. İnsanın kendi bakımını yapması için zamanı olması bile günümüzde çoğunlukla bir lüks olarak görülmektedir, yalnızca modern tatil evlerine ya da patlamakta olan kişisel bakım sanayisinin *fitness* merkezlerine rahatça para yatırabilenlere tanınan bir lüks. Maddi, toplumsal ve çevresel kaynaklara eşit erişim bakım odaklı bir ekonominin esasıdır.

Üçüncüsü, piyasa normları piyasa-dışı normları kovmakla ünlüdür. Bakıma değer vermek hiç kuşku yok ki bakımı piyasalaştırmakla aynı değildir. Bakımı piyasalaştırmak, bakım (yoksunu) yaşamlarımızın her alanında öz-çıkarı ve araçsallığı ön plana çıkarır. Ve kaçınılmaz olarak bakım işinin hem eşit dağılımı geriler hem de niteliği düşer. Örneğin, care.com'da reytingini yükseltmek için çocukların istediği her şeyi yapan bir dadıyı düşünün; veya özel çalışan ve günlük performansını yükseltmek için mümkün olduğu kadar çok hastaya bakmak peşinde olan bir doktoru; ya da öğrencilerinden daha iyi değerlendirmeler alabilmek ve dolayısıyla terfi edilmek için yüksek not veren bir üniversite öğretim görevlisini... Bakıma dayalı değerlerin serpilip gelişmesini mümkün kılmak için, piyasa ölçüleriyle ve şirketlerin iktidarıyla yüzleşmek, onlara direnmek ve onları saf dışı etmek gerekir. Bu da evrensel bakım modelinde ısrar etmek için bir başka nedendir: Bakım işine yüksek değer biçilmesi ve bakım kaynaklarının kapitalist piyasanın arz ve talep ilkelerine tabi olmaktan eşit olarak dağıtılması ancak böyle sağlanabilir.

Bakım Altyapılarını Piyasanın Dışına Çıkarmak

Kapitalist piyasaların yaygın umursamazlığı konusunda ne yapmalıyız? Ve bu piyasaların bakım yaşamlarımızın her alanına amansızca yayılmasını nasıl engelleyebiliriz? İki ayaklı bir stratejiye ihtiyacımız var: İlkın bütün bakım sektörlerimizin ve altyapılarımızın pervasızca ve yıkıcı bir biçimde piyasalaştırılmasını acil olarak geri püskürtmemiz gerekir; ikinci olarak, kapitalist piyasalar karşısında daha gözetici, eşitlikçi ve eko-sosyalist alternatifler inşa etmeye başlamamız gerekir.

Bakım müştereklerimizi ve altyapılarımızı yeniden toplumsallaştırmak ve (taşeronlaştırmak yerine) işleri içeriye yaptırmak daha bakım odaklı ekonomilere giden yolda kilit bir önkoşuldur. Ekonomimizin sağlık, eğitim ve konut gibi kilit sektörleri fazlaca uzun bir süredir neoliberalizmin amansız piyasalaştırma ve özelleştirme dogmasına maruz bırakıldı. Bunu en güçlü biçimde muhtemelen koronavirüs krizi açığa çıkardı. Sadece birkaç hafta içinde, ekonomik olarak en gelişmiş uluslar ulusal sağlık sistemlerine yeniden çok büyük ölçeklerde yatırım yapmaya ve kamu yararı karşısında iş dünyasının çıkarlarına çok tehlikeli bir biçimde öncelik vermiş olan kamu-özel sektör ortaklığından uzaklaşmaya başladılar. İspanya gibi ülkeler bütün özel hastanelerini ve sağlık hizmeti tedarikçilerini kamulaştırdılar; Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık gibi başka birçok ülke ise sınai üretimini maske ve solunum cihazı tedarikine yönlendirdi. Başka türlü söylendiğinde, bakım ile piyasa mantıklarının uzlaşmazlığı kafalara dank etti.

Ne var ki, aynı zamanda –ve tam da piyasa mantığının yerleşik niteliği yüzünden- yeterince dank etmedi. ABD’de acımasız iç piyasalar koruyucu teçhizat ve solunum cihazları fiyatlarını yükseltti; Birleşik Krallık’ta ise, hükümetin şirketlere Avrupa Birliği ve kamu sektörü kaynaklarını kullanmaları için uyum göstermeleri talimatını vermemesi, ön saftaki sağlık çalışanları için felaket bir umursamazlıkla (lack of care) sonuçlandı.²

Bütün çeşitliliği ve karmaşıklığıyla bakım altyapılarımızı piyasanın dışına çıkarmamız gerekmektedir. Ancak bir kez, malların ve hizmetlerin mübadele edildiği bir tür piyasanın her zaman kaynakların yeniden bölüşümünde kilit bir rol oynayacağını kabul ettiğimizde, piyasaların bakım odaklı bir toplum içindeki daha geniş yerlerini yeniden düşünmemiz ve yapılandırmanız gerekecektir. Kapitalist olsun olmasın zaten bütün piyasaların belirli bir yasal, siyasal ve kültürel kurallar setine gömülü olduğunu kabul ederek, Kate Raworth’ın ifadesiyle onları *yeniden düzenlememiz* gerekir. Piyasaların rolünü yeniden yapılandırırken onların bölüşüm işlevinden yarar sağlayacak olanların zengin sınıf değil, insanlar ve gezegenimiz olmasını güvence altına almanız gerekir.

Piyasaları Yeniden Düzenlemek ve Metaları Fetiş Olmaktan Çıkarmak

Piyasaların yeniden düzenlenmesi ve dolayısıyla yeniden yapılandırılması birçok farklı biçim alabilir: kooperatifler, devletleştirme, ilerici belediyecilik, yerelleştirme, işi içeriye yapma, kamu-müşterekler ortaklığı. Bunların hepsi piyasaları-

mızın, üretim araçlarımızın ve tüketimin hem kolektifleştirilmesinin ve toplumsallaştırılmasının yollarıdır hem demokratikleştirilmesinin. Bütün bu stratejiler ve daha da fazlası aracılığıyla, tüketicilerle üreticiler, bakım verenlerle bakım alanlar arasındaki bağlantıların yeniden kurulmasını güvence altına almamız gerekir. Başka türlü söylendiğinde, piyasaları fetiş olmaktan çıkarmamız, yani toplumsal ilişkilerin metalar arası ilişkilerle, bakıma dayalı değerlerinse mübadele değerleriyle ikame edilmesini geri döndürmemiz gerekir. Bu uzun süredir, Atina'daki Zapatist üreticileri doğrudan Yunanlı tüketicilere bağlayan küçük yapıdan, İspanya'daki halen ülkenin gayrisafi milli hasılasının kabaca yüzde 10'una denk düşen ve artık ölçekleri büyümüş olan ekonomi yapılarına kadar çeşitli aşağıdan yukarıya doğru girişimlerin gündemini oluşturmuştur.

İnsanların ve insan-olmayan varlıkların sömürüsünün temelinde yatan uzun meta zincirlerinin çeşitli aşamalarının fetiş olmaktan çıkarılması ve daha denetlenebilir kılınması, *Fairtrade** pratiğinin dünyadaki çeşitli işçi kooperatiflerini destekleyen görece daha ilerici örneklerinin de hedefi olmuştur. Ancak *Fairtrade* başka yanlarıyla gerici ve sömürücü olan kapitalist ekonomi içinde bir adacık olarak kalabilir.

Dolayısıyla piyasaların fetiş olmaktan çıkarılması, daha katı ve kapsayıcı bir *yeniden düzenleme* sürecinin parçası olarak sağlanmalıdır. Mevcut yasalar ve düzenlemeler büyük öl-

* *Fairtrade*, yani adil ticaret, gelişmekte olan ülkelerdeki üretici işletmelere yardımda bulunmayı ve sürdürülebilirliğe teşvik etmeyi hedefleyen, odak noktası piyasa olan toplumsal harekettir (ç.n.).

çüde yaygınlaştırılmalı, geliştirilmeli ve neoliberalizmin kullanamayacağı hale getirilmelidir. Örneğin Birleşik Krallığın Modern Kölelik Yasası* ve Kaliforniya'nın Tedarik Zincirlerinde Saydamlık Yasası** birer başlangıç noktası oluşturmaktadır; ancak uygulanmaları için hükümet-dışı örgütlere ve 'tüketicilerin' iyi niyetine bel bağladıkları ölçüde neoliberal piyasa mantığına köklü bir şekilde karşı durmaktan çok uzaktırlar. Bu yönleriyle, şirketlerin ve hükümetlerin kendi sorumluluklarından sıyrılmak için tüketicilere daha fazla sorumluluk yükleme çabalarının uzun tarihinin bir parçasıdır. Sıradan insanlar böylesine sistemik bir umursamazlık yüzünden sorumlu ya da suçlu hissettirilmemelidir. Tüketicilerin bireyci seçimlerine değil, birbirini gözetken bir yurttaşlık modeline öncelik tanımamız gerekir. Mevcut sistemimizde yaygın olan sefil bakım eksikliklerinin üzerine gitmeye ancak piyasaların giderek artan ve genişleyen biçimde fetiş olmaktan çıkarılmasını talep ederek başlayabiliriz; bazı iş dünyası ve hükümet aktörlerinin seçici saydamlığıyla sağlayamayız bunu.

Bakım odaklı, eko-sosyalist piyasaların ayrıca mülkiyet, üretim ve tüketim tarzlarını da irdelemesi gerekecektir. Kamu kaynaklarının devletleştirilmesinden işçi kooperatiflerine kadar mevcut bütün alternatiflerin ortak özelliği, kurallara bağlanmış ve demokratik olarak yönetilen ve mümkün

* Britanya'da 2015 yılında benimsenen ve modern kölelik biçimlerini (örneğin çocuk emeği) yasaklayan yasa (ç.n.).

** Kaliforniya'da 2010'da çıkarılan bu yasa uyarınca şirketler tedarik zincirlerinde modern kölelik biçimlerinin ortadan kaldırılması için gösterdikleri çabalar konusunda tüketicileri bilgilendirme yükümlülüğünü taşır (ç.n.).

olduğu kadar eşitlikçi, katılımcı ve çevresel olarak sürdürülebilir piyasalara ihtiyaç göstermeleridir. Topluma ve gezeğimize ilişkin kaygılarımız kâr kaygısının önüne geçmelidir. İşbirliğine dayalı karşılıklı destek ağlarını odağına yerleştiren ve hem toplumsal hem maddi serveti herkesin bakım ihtiyacına göre yeniden bölüştürmeye çaba gösteren bakım odaklı ekonomik düzenlemelere gereksinimimiz vardır. Oysa günümüzde bu servete tarihte daha önce görülmemiş bir ölçekte küresel olarak el konmuş ve tümü kapitalist sınıf içinde bölüştürülmüştür.

Kooperatif doğru yolda olan bir yapıdır; daha önce gördüğümüz gibi bunun bir örneği, dünyanın en büyük, en bağımsız ve mülkiyeti işçilere ait olan kooperatifler federasyonu Mondragon'dur; 1950'lerde General Franco'nun faşist rejimine karşı ortaya çıkmış olan bu federasyon bugün 74.000'den fazla işçiyi istihdam etmektedir. Gerçekten de halen 100'den fazla işçi kooperatifi bileşeninden oluşan bu ağ, tarımdan ve perakende satıştan bir bankaya ve üniversiteye bir dizi sektörde çalışmaktadır ve İspanya'nın en büyük on şirketinden birini oluşturur. Küresel çapta, böyle tabandan gelen başka birçok işbirliği, bakım, işçiye saygı, demokrasi ve çevresel sürdürülebilirlik örneği vardır. Aşağıdan yukarıya doğru sosyo-ekonomik değişim tohumlarının uzun tarihleri vardır ve günümüzde de birçok yerde filizlenmektedirler. Dinis Christianopoulos'un 1987 tarihli bir şiirine atfedilen ve dünyanın çeşitli yerlerinde dayanışma ekonomisi aktivistleri tarafından sık sık alıntılanan ünlü slogan bunu yakalamıştır: 'Beni gömmek için elinden gelen her şeyi yaptın / Ama benim bir tohum olduğumu unuttun!'

Nihayet, mümkün olan her yerde piyasaların ayrıca yerel köklere de dayanmalıdır. Yerel piyasalar üreticiler, tüccarlar ve tüketiciler arasındaki ilişkileri geliştirmeye daha elverişlidir. Yerel gereksinimler üzerine eğilebilirler, mekân ve topluluk oluşturmaya tetikleyebilirler ve ulusötesi sermayenin çıkarlarına karşı zırh oluşturabilir, bu çıkarları (bakım) amaçlarına daha uygun hale getirebilirler. Yerel piyasaların sürdürülebilirlik ve yerel dayanışmaya dayalı bir ideoloji içinde kök salmış olmaları, dar görüşlü ve pederşahi bir mantığın etkisi altına girmiş olmalarından daha büyük bir olasılıktır. Yeşil Yeni Mutabakat grubunun kurucularından olan Colin Hines'ın çoktandır ileri sürdüğü gibi, yerel ekonomilerin yeniden canlandırılmasının ticareti yeniden insanileştirme ve gerek küresel Kuzey'de gerekse küresel Güney'de işçilerin ve çevrenin sistemik istismarna karşı durma potansiyeli vardır. Bunun için piyasaların yerelleştirilmesinin ilerici bir ulusötesi dayanışma kültürünün parçası haline gelmesi gerekir. Ayrıca daha önce de tartışmaya başladığımız gibi, iklim krizi, özellikle de küresel Kuzey'de karbon ağırlıklı tüketim alışkanlıklarımıza büyük ölçüde kısmamız gerektiği anlamına gelir.

Yine de, ulusal hükümetler ulusötesi sermayeyle yüzleşmeye isteksiz oldukları ölçüde mevcut piyasaların sınırları nasıl sürekli olarak evriliyorsa, bizim bu sınırları yeniden tahayyül etme ve çizme çabalarımızın da aynı şekilde evrilmesi gerekir. Halen bakım tedarikine egemen olan ve, bırakalım denetlenmeyi doğru dürüst anlaşılamayan gölge ekonomileri ve kuralsızlaştırılmış finansal piyasaları saf dışı ederek işe başlayabiliriz. Ann Pettifor'un son zamanlarda *Yeşil Yeni Mutabakat Neden Gerekli?*'de gösterdiği gibi, gölge bankacılık - yani herhangi bir devletin kurallarının dışında işlem yapan

offshore finans kuruluşlarının faaliyetleri- günümüzde 185 trilyon dolara, yani dünyanın gayrisafi milli hasılasının kabaca üç katına ulaşmıştır. Ancak bu banka benzeri kuruluşlar, sıradan vergi mükelleflerinin desteklediği kamusal finans varlıklarının güvenliğine bel bağlamakta ve o sayede ayakta kalabilmektedir. *Offshore* sermaye yeniden düzenleme şemsiyesi altına alınmalı ve küresel seçkinlerin değil bizlerin kolektif yararı için kullanılmalıdır.³

Algoritmik kapitalizmin yükselişi ve dijital müştereklere el konması, giderek sofistike hale gelen ve kavrayışımızın dışında kalan veri analizleri aracılığıyla bakım faaliyetlerimizi gözetime tabi tutarak ilerici bakım modellerimiz için aşılması gereken ek zorluklar yaratmaktadır. Kamuoyunun manipüle edilmesinden ‘kasıtlı olarak’ umursa(ma)yabilen veri cihazlarına (örneğin çevre ve tedarik zinciri konusunda saydam olmayan akıllı buzdolapları) kadar, büyük veri ve yapay zekâ daha şimdiden (bakım) yaşamlarımızı aktif olarak şekillendirmeye başlamıştır.⁴

Çevrim-dışı müştereklerde olduğu gibi, çevrim-içi ya da dijital müştereklerimizin de demokratikleşmesinde, eşler arası* üretimi içeren kamusal ve kolektif mülkiyete dayalı üretim ve yönetim tarzlarında ısrarcı olmalıyız. Bunlar örneğin hızlı internet (broadband) ve başka dijital altyapıların devletleştirilmesini de kapsamalıdır. Aynı şekilde -Facebook, YouTube, Uber ve Airbnb gibi kapitalist yeniliklere karşı öneri olarak- ‘platform kooperatifleri’ bakım odaklı bir ekonomi yaratmak açısından birincil önemdedir. Örneğin etik bir

* Peer-to-peer (P2P): İki veya daha fazla kullanıcı arasında veri paylaşmak için kullanılan bir ağ protokolüdür (ç.n.).

ev-paylaşımı sitesi olan Fairbnb*, doğrudan Airbnb'nin işletme modeline meydan okumaktadır; amacı, aldığı komisyonların yarısını sürdürülebilir projeler için yerel topluluğa iade etmektir. Platformun ortak mülkiyeti ve ortak işletmesi çalışanlara, kullanıcılara ve kullanımından etkilenenlere aittir. Daha da ilerici ve radikal belediyeçilik ilkelerinden beslenen bir örnek, Barselona Belediyesi'nin, çeşitli platformlarda işbirliği yapanlar ile işçi örgütleri ve yerel topluluklar arasında kurulmasını aktif olarak teşvik ettiği ittifaktır. Bu ittifakın bir boyutu da, yurttaşların yönettiği dijital altyapılar aracılığıyla, kolektifleştirilmiş ve demokratik olarak denetlenen işbirliğine dayalı çözümleri desteklemektir.⁵

Bütün bu farklı yollarla piyasalarımız ve ekonomilerimiz daha bakım odaklı hale gelebilir. Müştereklerin inşa edilmesi ve geliştirilmesi ile üretim ve tüketim alanlarının kolektifleştirilmesi, insanları gözetebilen bir eko-sosyalist ekonominin yaratılmasında kilit önem taşır. Bu, hem piyasaların fetiş olmaktan çıkarılması, yeniden düzenlenmesi ve yerelleştirilmesini, hem de kooperatiflerden ve işi içeriye yaptırmaktan kilit hizmetlerin devletleştirilmesine kadar daha demokratik, toplumsallaşmış ve eşitlikçi mülkiyet tarzlarını içerir. Aynı zamanda ekonomimizin kilit alanlarını *piyasanın dışına çıkarmamız* ve bakım altyapılarımızın kontrol-dışı özelleştirilmesine ve finansallaştırılmasına karşı durmamız gerekmektedir. Ne var ki, daha bakım odaklı eko-sosyalist piyasalar, ancak dik-

* Açılımı Airbed and Breakfast (havalı yatak ve kahvaltı) olan Airbnb bir ev otelciliği platformudur. Fairbnb bir kelime oyunuyla Airbnb'yi 'adil yatak ve kahvaltı'ya dönüştürmüş bir platformdur (ç.n.).

katle denetlenen ve demokratikleşmiş ekonomiler, yani insanlar ve gezegenimiz aleyhine işlemeyen sistemler tarafından yaratılabilir.

6

DÜNYAYI GÖZETMEK

Yaygın Karşılıklı Bağımlılığımız

Tüm varlıkları daha fazla gözeten, bütün yaşam biçimlerinin sürdürülebilirliğini ve gelişmesini sağlama kapasitesine sahip bir dünyayı nasıl yaratabiliriz?

Umursamazlık sorunlarını küresel ölçekte irdelemek bizi bir 'karşılıklı bağımlılık politikası'na, kaçınılmaz olarak karşılıklı bağlantıları olan karmaşık bir dünyada yaşadığımız olgusuna geri götürür. Sınırları bu kadar hızla aşan Covid-19 salgını bunu bize ansızın ve yıkıcı bir şekilde gösterdi. Sonuç olarak, devlet düzeyinde alınmış ve birbirinden ayrı ulusal önceliklerin şekillendirdiği çeşitli kararlar -kapitalist servetin korunması mı sağlık çalışanlarıyla ilgili kaygılar mı?- hem virüsün küresel çapta yaşamı hem de bizim kendi yaşam fırsatlarımızı etkiledi. Eşzamanlı olarak, küresel çapta sokağa çıkma kısıtlaması, paradoksal olarak bize nasıl daha iyi dünyalar yaratabileceğimize ilişkin ani, parçalı işaretler verdi. Uluslar arasında teşhizat paylaşımına, daha iyi nitelikli havaya,

karşılıklı yerel yardım pratiklerine ve daha kısa çalışma saatlerine tanıklık ettik. Ayrıca pratik anlamda bakımın ve başka elzem işlerin değerinin minnet duyularak kabul edilmesine de tanıklık ettik.

Kısacası, salgın dramatik ve trajik bir biçimde yaşam örüntümüzün sürdürülebilirliği için son derece önemli olan elzem işlevlerin birçoğuna ışık tuttu: hemşirelerin ve doktorların, nakliyecilik şirketi şoförlerinin ve çöpçülerin emeği gibi. Ama ayrıca uluötesi ittifakların ve işbirliğinin ne kadar yamsalsal olduğunu da açığa çıkardı.

Dünyamızı felaketin eşiğinden geri döndürmek için bakım gereksinimlerine öncelik tanınması ve bunların, akrabalık bağlarından yerel topluluklara, devletlerden halen küresel şirketlerin ve finans kapitalin arenası olan ulusötesi stratejilere kadar tüm ölçeklerde, düzeylerde ve tüm boyutlarıyla etraflı bir biçimde ele alınması gerekir. Bugün dünyamızdaki bütün bu yıkımın temelinde küresel eşitsizliğin gerçekleri yatmaktadır. Dolayısıyla, evrensel bakım modelimizin 'ölçeğini büyütüp' küresel düzeye getirmek için, karşılıklı bağımlılık ve kaynakların paylaşımı ilkelerine dayanan ulusötesi kurumları, küresel ağları ve ittifakları teşvik ederken bir yandan da demokratik bir kozmopolitliği kucaklamamız gerekir.

Ulusötesi Kurumlar ve Bakıma Küresel Olarak Değer Verilmesi

Bakım kapasitelerini ulus devletler şekillendirir, ama bu kapasiteler aynı zamanda ulus devletleri aşar ve onların ötesine doğru uzanır. Bunun anlamı, örgütleyici ilkeleri bakıma ve gözetmeye dayanan ve, neoliberal mantığa göre değil bakım

mantığına göre yeniden şekillendirilebilecek ulusötesi kurumlar ve hükümetlerarası örgütler, faaliyetler ve politikalar inşa etmek gerektiğidir.

Öyleyse dünyayı gözetmek, ulus devletlerin hep birlikte bir Yeşil Yeni Mutabakat açıklaması demektir. Son on yıllarda bu yönelim, çalışma hayatını, enerjiyi ve finansal sistemleri yeniden yapılandıran bütünleşik politikalar aracılığıyla iklim krizinin üstesinden gelmeye yönelik çok yönlü bir toplumsal adalet stratejisi biçiminde evrilmiştir. Fikrin gelişiminin kendisi uluslar -arası ve -ötesidir. 2000'lerde Birleşik Krallık'ta değişik dışavurumlarıyla ortaya çıktı; o dönemde hükümet-dışı çevre örgütleri çalışanları, sendikacıları ve iktisatçıları içeren bir grup tarafından özel, enternasyonalist bir biçimi kelleme alındı. 2010'larda ABD'de daha yerel bir versiyonu, Alexandria Ocasio-Cortez ve takımı tarafından yeniden canlandırılacaktı.¹

Günümüzde Yeşil Yeni Mutabakat uluslararası solun muhayyilesinin çok önemli bir parçasını oluşturmaktadır, çünkü haklı olarak, gezegen ölçeğindeki iklim krizi kabusunun üzerine gitmenin insancıl, uygulanabilir, düşük maliyetli ve yapılabilir bir yolu olarak görülmektedir. Mutabakatın programının temel bir yönü, fosil yakıtları toprakta bırakarak ve yenilenebilir enerjiye çok büyük ölçekte yatırım yaparak enerji sistemlerinin karbondan arındırılmasıdır. Yeşil Yeni Mutabakat çalışma düzeneklerinde çeşitli değişiklikleri içerir: Bu hem yenilenebilir enerjinin çok büyük oranda artırılması, enerji salınımı, ağaçlandırma ve yeniden yabanlaştırma aracılığıyla daha çok 'yeşil işler'in yaratılması yoluyla sağlanacaktır; hem de bir yandan gaz salınımını azaltmak diğer yandan bakım için ayıracağımız zamanı genişletmek ve bakım yeteneğimizi geliştirmek üzere, çalışma haftasını kısaltarak...

Ne var ki tek başına Yeşil Yeni Mutabakat yeterli değildir. Acilen mevcut otoriter cepheye doğrudan karşı çıkacak küresel sol ittifaklara ihtiyacımız vardır. Bernie Sanders ile Yannis Varoufakis'in başını çektiği ve ilerici sol aktivistlerle örgütleri birleştirmeyi amaçlayan bir girişim olan İlerici Enternasyonal potansiyel olarak iyi bir örnektir. Ayrıca örgütleyici ilkeleri bakım ve gözetmeye dayanan bir dizi ulusötesi kurum ve faillere ihtiyacımız vardır. Mevcut sınırları ne olursa olsun bunun bir örneğini, Donald Trump'ın can havliyle etki alanının altını oymaya çalıştığı Dünya Sağlık Örgütü'nde görüyoruz. Ayrıca ilerici küresel ittifakların bazı yönlerini, BM'nin eğitim kanadının desteklediği ve görece yoksul ülkelerin ihtiyaçlarına odaklanan sürdürülebilir gelişim projelerinde görüyoruz: Bunun bir örneği, Hintli iktisatçı ve filozof Amartya Sen'in son derece önemli bir rol oynadığı Dünya Gelişim Ekonomisi Araştırmaları Enstitüsü'dür (WIDER). Sen etkili 'Yapabilirlik Yaklaşımı'nu ilkin 1980'lerde WIDER'da geliştirmiştir: 'Yoksulluğu' iyi bir yaşam sürdürme kapasitesinden yoksunluk olarak yeniden tanımlarken, bir yandan da 'gelişme' kavramını ekonomik olanın ötesine doğru, insanların yaşadıkları her yerde toplumsal yaşama katılabilirliklerinin geliştirilmesini içerecek şekilde genişletmiştir. Bu yapabilirlik yaklaşımı şimdilerde dünyanın her yerinde ilerici ağlar tarafından benimsenmektedir.

Bu mevcut ulusötesi ilerici kurumları, en güçlülerin sözünü dinlemek yerine yerkürenin üzerindeki bütün halkların gereksinimlerini yansıtacak şekilde geliştirmeliyiz. Gerçekte, günümüze kadar gelen bütün çevresel enkazın sorumluları, güçlü ulus devletlere gevşek bağlarla bağlı olan küresel şirketler ve finans kurumlarıdır. Çevrenin yıkımı, bildiğimiz

gibi, dünyanın en yoksul ekonomilerini ve halklarını en çok etkilemektedir. Mücadele içindeki bu ekonomiler, çoğu kez Batı emperyalizminin ve yeni sömürgeciliğin miraslarıdır, onlarca yıldır hizmet altyapılarının altını oymuş ve birçoğunu yoksunluk içinde bırakmış olan borç ödemelerinin çöktüğü eski sömürge topraklarıdır. Küresel bakıma öncelik tanımak, zorunlu olarak küresel eşitsizliğin üstesinden gelmek demektir.

Oxfam'ın* son zamanlarda çıkan raporu *Bakım Zamanı*, bakım kriziyle baş edebilmek için artan oranlı vergilendirme yoluyla küresel servet ve değer eşitsizliklerinin üzerine gitmenin gerekli olduğunun altını çizmektedir. Milyarderleri vergilendirecek ve "her milyarderin politikanın bir başansızlığı" olduğunu kabul edecek politikacıların ve politikaların yanı sıra acilen borçların iptaline ihtiyacımız vardır. Bu, çalıştırdığı insanlara ücretli hastalık izni vermeyi reddederken salgın sırasında fazladan 24 milyar dolar toplamış olan Amazon CEO'su Jeff Bezos gibilerle mücadele etmek demektir. Bu yüzden, küresel eşitsizlikle uğraşmak, parayı küresel *offshore* seçkinlerine yönlendirmeyip insanların, yerel toplulukların ve gezegenin bakımına yatırımlarını sağlamak için hem ulusal ama hem de uluslararası finans kurumlarını köklü bir biçimde yeniden yapılandırmayı içerir.

Halen finansal kuralsızlaştırma büyük hacimli kredileri ve çevresel olarak sürdürülemez tüketimi tetiklemektedir; finansal sahtekârlık pratik olarak suç olmaktan çıkarılmıştır; ve ABD dolarının hegemonyası bunların ilisini de desteklemektedir. Dünya servetinin üçte biri halen *offshore* tutulmaktadır.

* Birleşik Krallık'taki yoksulluk ve eşitsizlikle mücadeleyi de önüne koyan bir yardım kuruluşu (ç.n.).

Yerel düzeyde ve topluluklar bağlamında nasıl *taşeronlaştırma* yerine *işi içeriye yaptırmak* gerekiyorsa, aynı biçimde hesap sorulamayan o milyarderleri yeniden ulus devletlerin kurallarına tabi kılmak için finansın yeniden düzenleme şemsiyesi altına alınması gerekir. Daha önce gösterdiğimiz gibi, bu ayrıca feminist iktisatçıların ve hem gezegenimizin biyolojik çeşitliliğini yeniden canlandırmak hem de küresel servetin yeniden bölüşümü için yollar yaratan küçülme ve çevre aktivistlerinin fikirleriyle bağlantı kurmak demektir. Ulus devletler, örneğin ABD’li iktisatçı James Tobin’in önerdiği ve halen birçok Avrupalı devlet tarafından desteklendiği üzere, uluslararası finans işlemlerini vergilendirerek gelirlerini yeniden bölüşen bir düzenlemeyle küresel seçkinlerin ‘tekerine çomak’ sokabilirler ve sokmalıdırlar. Dünyayı gözetmek, bütün uluslararası kurumları ve ağları yeniden oluşturup demokratikleştirerek dünyanın kaynaklarının yeniden bölüşümünü kolaylaştırmalarını sağlamak ve böylelikle bütün devletlerin ve onların halklarının gelişmek için ihtiyaç duydukları bakım ve paylaşım altyapısını inşa etmelerini mümkün kılmaktır.

Dünyayı Gözetken Bağların Küresel İttifakı

İlerici ulusötesi ağlar halen mevcut olan ağlara da dayandırılabilir. Sonuç olarak, ilerici değişim birden bire olmayacak, ancak bizlerin çeşitli bağlamlarda büyük kalabalıklar halinde değişimi zorlamamızla gerçekleşebilecektir; yine de gezegenimize karşı göstermiş olduğumuz umursamazlığın üstesin-

den gelmek basitçe mahalle ya da bireyler düzeyinde sağlanacak bir şey değildir ve devletlerin ve uluslararası kuruluşların müdahalesini gerektirir.

Öyleyse dünyayı gözetmek, çeşitli ölçeklerdeki toplumsal altyapıları ve ortak mekânları yeniden inşa edip demokratikleştirmek, süreç içinde ilerici hareketler ve kurumlara verilen desteği ve onlarla kurulan ittifakları genişletmek demektir. Yakın geçmişte iklim değişikliği ve biyolojik çeşitliliğin kaybına karşı patlayan aktivizm örneğinde, en dramatik olarak da 2019 içinde Extinction Rebellion (XR) (Yokoluş İsyanı) hareketinin düzenlediği yüzleşmelerde ve işgallerde gördüğümüz gibi, böyle bir dönüşüm talebi çoğunlukla mücadeleciler taban direnişlerinde başlar. Bu eylemler (Bangladeş, Birleşik Krallık, Portekiz, Fransa ve Arjantin dahil olmak üzere) birçok ülkede meclis kararlarının alınmasına ve birkaç ay içinde iklim konusunda acil durum ilan edilmesine katkıda bulunmuştur.

Tarihsel olarak taban direniş hareketleri sıklıkla en azından bir süre için şaşırtıcı sonuçlar üretmiştir; bu, 2012’de Arap Baharı’nda olduğu gibi, baskıcı rejimlerin devrilmesi şeklinde de olabilir; boru hattı döşemi, madencilik, hidrolik kırılma, ormanların yok edilmesi ya da baraj inşaatından kaynaklanan çevreye yönelik tehlikeleri durdurmak şeklinde de. Rebecca Solnit’in öne sürdüğü gibi, “her karşı çıkış dünyanın dengesini değiştirir” ya da değiştirme potansiyelini taşır. Belli bir yerdeki direniş biçimleri, bastırıldıklarında bile, sınırları aşabilir, farklı bir yerde hatta dünyanın başka bir köşesinde başka biçimler altında filizlenebilir. Örneğin, son zamanlarda Güney Amerika’daki, özellikle Şili’deki halk ayaklanmaları Arap Dünyası’ndaki ayaklanmalardan esinlenmiştir. Dakota

Access Boru Hattı'yla petrol taşınmasına ve hattın Standing Rock'ta yerli topraklarından geçmesine karşı gelişen direniş, Alexandria Ocasio-Cortez'in seçimler için adaylığını koymasının esin kaynağı olmuştur. Standing Rock'ta olduğu gibi sahadaki aktivizm, Yerli Amerikalılar'a topraklarını savunmak konusunda yeni bir umut ve güç kaynağı oluştururken, Yeşil Yeni Mutabakat çevresinde yeni yasalar çıkarılması için hükümetler düzeyinde çalışanların esinlenmesine de yardım etmiştir.

Dolayısıyla, Fearless Cities (Korkusuz Kentler)* gibi radikal belediyeçilik hareketlerinden Uluslararası İşçi Sendikaları Confederasyonu'na (ITUC) ve başka küresel sendika federasyonlarına (GUF) kadar halen mevcut olan bütün ilerici ulusötesi ağlara dayanarak yenilerini inşa etmeliyiz. Ayrıca, son zamanlarda en önemlileri Kadın Yürüyüşü ve Küresel Kadın Grevi hareketleri olmak üzere çeşitli feminist ulusötesi adalet ve barış ağları da vardır. Küresel Kadın Grevi'ni, kısmen Ekim 2016'da sağcı hükümetin kürtaşı yasaklama niyeti karşısında Polonyalı kadınların 'Kara Pazartesi' günü ulus çapında yaptıkları grev, kısmen de Arjantin, Meksika, Şili, El Salvador ve Brezilya'da kadın kıyımına, kadınların öldürülmesine karşı çıkan #NiUnaMenos (Bir Kadın Daha Eksilme-yeceğiz) hareketi başlatmıştır. Hareketin Birleşik Krallık ve ABD kolları özellikle dünyanın kadınların ücretsiz ya da düşük ücretli bakım faaliyetlerine bağımlılığına odaklanmakla birlikte, eylemlerinde açıkça kadınların bütün dünyada ör-

* Barcelona'nın radikal belediye başkanı Ada Colau'nun girişimiyle başlayan hareket (ç.n.).

gütledikleri kitle hareketleriyle bağlantı kurmaktadırlar. Ayrıca, ilerici etiğin devlet politikasının parçası haline geldiğini gördüğümüz her yerde bundan ders çıkarabilir, bununla övünebiliriz. Yeni Zelanda ve Finlandiya gibi ülkeler iklim değişikliği ve çevrenin korunması konusunda bazı eğitim araçlarını okul müfredatına dahil ederek başı çekmiştir.

Öyleyse, toplumsal hareketler düzeyinde uzak geçmişteki ulusötesi birleşmeleri hatırlamak ve yakın geçmiştekilerin önemini teslim etmek elzemdir, çünkü bunlar, bizi zaten birleştiren bağlar üzerine yenilerini inşa etme gereğinin altını çiz-zer. Ancak bakımın ve paylaşılan küresel ekolojilerin gezegensel boyutunu kavramak için sınırları kavrayış şeklimizi de dönüştürmemiz ve köklü bir biçimde demokratik bir gündelik kozmopolitlik geliştirmemiz gerekir. Bu, ırkçı ve yabancı düşmanı sağ popülizmin yükseldiği bir dönemde özellikle acildir.

Sınırlar

Bakım Manifestosu'nun merkezinde, dünya kaynaklarının, hem çevresel olarak sürdürülebilir bir tarzda, hem de halkların varoluşlarını daha adilane sürdürmelerini ve aralarındaki kini azaltıp farklılıklar üzerinden bağlantılar kurmalarını sağlayan biçimlerde bölüşülmesi talebi yatmaktadır.

Ulus devletlerin yalnızca kendi yurttaşlarını değil başkalarını, yani mültecileri ve göçmenleri de gözetmeleri gerekir. Bu yüzden, ulus devletler arasında daha geçirgen sınırların olması (insanları) daha çok gözetilen bir dünyaya ulaşmak için yaşamsaldır. Neoliberalizm kendi çarpık biçimiyle, emek karşısında sermayeden yana çıkarak da olsa, sınırları ortadan

kaldırmanın peşindedir; bu da bugün gördüğümüz son derece istikrarsız, düşmanca ve ırk ayırımıcı sınır düzenlerine yol açmıştır. Oysa kaynak bölüşümünün ayrıcalıklı alanı olan finans piyasalarının yerine demokratik olarak denetlenebilir, insanları gözeten devletlerin geçmesini istiyorsak, özünde bunlardan farklı olan sınırlara gerek vardır.

Sınırlar ulus devletlerin kenarlarına geri döndürülmeli ve azaltılmalı, içinde bulunduğumuz aşırı milliyetçi uğrağı besleyen iç bölünmeler yaratmalarına izin verilmemelidir. Bunun anlamı, yurttaşları sınır muhafızları olarak kullanmaya son vermenin yanı sıra, mültecilerin ve başka göçmenlerin sürekli devletsizlik gibi görünen bir belli belirsiz devlet içinde var olduğu 'gri bölgeler'in ortadan kaldırılmasıdır. Sınırlar, onları geçmek isteyen herkes için geçirgen olmalı ve göçün, dünyanın belli bölgelerinden gerekli nüfusu tahliye ederken başka bölgeleri aşırı kalabalık hale getirmemesini güvence altına almak için ulusötesi bir eşgüdümüne bağlanmalıdır. Bu ancak, insanları yokluktan, savaştan ya da iklim olaylarından kaçmaya zorlayan koşullar önemli ölçüde ortadan kaldırılırsa mümkün olacaktır; bu da bizi, eşitsizliğin üzerine gitmek ve bakım eşitliğini yaratmak üzere başlangıç noktamıza, Yeşil Yeni Mutabakat'a geri götürür. Aslında bu bizi, şayet sürdürülebilir bir dünyada doyurucu hayatları özendirmeyi umuyorsak kaçınılmaz olan karşılıklı bağımlılıklarımıza, yani başlangıç noktamıza geri götürür.

Bakımın Karşılıklı Bağımlılığı

İnsanları gözeten bir dünya inşa etmek bizi manifestomuzun başladığı noktaya geri götürür. Canlı varlıklar olarak, başka

bütün insanlar ve insan-olmayan varlıklarla yan yana ve bağlantı içinde var olduğumuz; ve gezegenin her yanında yaşamı sürdüren canlı ve cansız sistemlere ve ağlara bağımlı olmaya devam ettiğimiz anlayışıyla davranma gerekliliğine... Hepimizin birbirimize karşı kaçınılmaz olarak ikirciklilik ve hatta saldırganlık duyduğumuzu kabul ediyoruz. Bu, bize en uzak ve en yabancı olanlar söz konusu olduğunda özellikle doğrudur, ama çoğunlukla bastırılrsa da bu tür ikirciklilikler en yakınlarımız için de geçerli olabilir. Oysa, Judith Butler'ın ileri sürdüğü gibi, tam da bu yüzden ancak paylaştığımız o çatışma sarmalına dolanmışlık halini -ve yanı sıra, bunun ağırlıklı bir sonucu olan, paylaştığımız incinebilirliğe ve karşılıklı bağımlılığa ilişkin farkındalığı- kabul ettiğimizdedir ki küresel ölçekte yeni gözetme tahayyülleri geliştirebiliriz.²

Böyle (insanları) gözetken bir dünya yaratmak her şeyden önce karşılıklı bağımlılıklarımızı teslim etmek ve bütün ilişkilerimizde geniş kapsamlı bir gözetme ve dayanışma etiği geliştirmektir: Toplumsal hareketlerden başlayıp ulus devletlerarası ilişkilerden geçerek insan-olmayan canlılara ve gezegene uzanan bir etik... Gözetken toplumlar ancak, umursamaz milliyetçi tahayyüllerin üstesinden gelerek ve köklü bir biçimde demokratik olan kozmopolit özneler, yani farklılık ve uzaklık üzerinden de (birbirini) gözetken insanlar arasında gerçek anlamda ulusötesi yaklaşımlar oluşturarak inşa edilebilir.

Öyleyse, gerçek anlamda küresel bir politika, bizim gündelik kozmopolitlik -küresel çapta çoklu bakım- dediğimiz ve bakım tahayyüllerimizi akrabalık yapıları, yerel topluluklar ve ulus devletlerin ötesine, gezegenin en 'yabancı' köşelerine doğru taşıyan şeyi kucaklamayı gerektirir. Gerçek anlamda

‘dünya yurttaşları’ olan kozmopolit özneler dünyayı yürekten umursarlar.

Yabancıları gözetmek her ne kadar geliştirmesi güç bir duygu gibi görünse de, yabancı ya da çok farklı olanla rahat hissetmek aslında bize çok da uzak değildir. Gündelik kozmopolitlik biçimleri, tarihsel olarak birbirine yabancı sayılan insanların günlük yaşamlarında iç içe geçtiği ve kaynaştığı kent yaşamında oldukça kendiliğinden bir biçimde ortaya çıkar. Paul Gilroy bunu ‘keyifli sosyallik kültürü’ olarak adlandırır, Mica Nava ise ‘içgüdüsel kozmopolitlik’.³

Başkalarını gözetken kozmopolit özne, tam da, karşılaştığı insanları ve yerleri hiç de gözetmeden yerkürenin her yanında dolaşan o zengin kişi değil, milliyetçiliğin içi boş keskinliklerinin içyüzünü anlayan ve yabancıya karşı gözetmeye dayalı bir ulusötesi yönelim geliştiren kişidir. Kozmopolit olmak yabancılıktan huzursuz olmamaktır; belirli zamanlarda ve mekânlarda hangi farklılıklar önem kazanırsa kazansın, farklılıkla yaşamaktan başka bir tercihimiz olamayacağını bilmektir.

Son Düşünceler

Bakım Manifestosu ‘evrensel bakım’a dayalı, queer - feminist - ırkçılık karşıtı - eko-sosyalist, bir siyasal tahayyül sunuyor. Evrensel bakım, hepimizin müştereken pratik anlamda bakım işinin yanı sıra, başka insanların ve gezegenin gelişmesiyle bağ kurmak ve onu gözetmekten sorumlu olduğumuz anlamına gelir. Gerçek anlamda kolektif ve müşterek yaşam biçimleri talep etmek, kapitalist piyasalara alternatifler be-

nımsemek ve bakım altyapılarının piyasalaşmasını geri çevirmek demektir. Ayrıca, refah devletlerimizi geri getirmek ve gerek merkezi gerekse yerel olarak köklü bir şekilde derinleştirmek demektir. Ve nihayet, ulusötesi düzeyde Yeşil Yeni Mutabakat'lar, bakım odaklı uluslararası kurumlar ve daha geçirgen sınırlar yaratmak ve gündelik kozmopolitliği geliştirmek demektir.

Manifestomuzu daha önce karşılaşılmamış bir dünya çağında sokağa çıkma kısıtlaması döneminde sonuçlandırıyoruz. Gösterdiğimiz gibi, Covid-19 salgını kesinlikle neoliberalizmin dehşetlerini açığa çıkartmıştır. Ama ayrıca, henüz ne kadar sınırlı olursa olsun bakıma ilişkin konuşmayı da yeniden canlandırmıştır.

Mevcut küresel felaket açıkça büyük bir kınılma ânıdır. Tarihsel olarak kınılmalar, II. Dünya Savaşı'nın ertesinde birçok Batı devletinde refah önlemlerinin gelişmesi ve eski Avrupa sömürgelerindeki başarılı bağımsızlık mücadeleleri örneklerinde olduğu gibi, köklü ilerici değişimin yolunu döşemiştir. Ancak kınılmalar, 2007-8 finans krizinin ertesinde olduğu gibi, milliyetçiliğin, otoritarizmin ve yenilenmiş bir kapitalizmin yükselişini de tetiklemiştir.

Bugün mesele daha önceki radikal değişim uğraklarına dayanarak üzerine yenilerini inşa etmektir. Bu manifestoda sergilediğimiz tasavvurun başarılı olması için, kaçınılmaz olarak, Covid-19'un mirasının güçlenmiş bir neoliberal otoritarizm değil, tersine bakımın her düzeyde merkezde olduğu yeni bir politika olmasını güvence altına almak üzere örgütlenmemiz gerekir. Bu evrensel bakım tasavvurunun acil ama bir o kadar da güç olduğunu biliyoruz. Ancak, neoliberal

normların un ufak olduğu mevcut kınılma uğrağında elimizde az bulunur bir fırsat var. Tüm toplumsal hiyerarşileri kesen sistemik umursamazlığımıza ilişkin bir farkındalık her yerde boy göstermeye başladı. Öyleyse, her zaman her yerde var olan bütün karmaşıklıklarıyla birlikte bakıma sahip çıkarak ve mümkün olan her yerde daha kalıcı ve katılımcı bakım odaklı yaklaşımlar, bağlamlar ve altyapılar inşa ederek başlayalım.

TEŞEKKÜR

Verso'dan Rosie Warren ve Leo Hollis'e, Bakım Manifestosu'nu yazmamız için bizi cesaretlendirdikleri ve sonuna kadar destekledikleri için şükran borçluyuz. Ayrıca, Sue Himmelweit, Neve Gordon, Alan Bradshaw ve Jeremy Gilbert'a bu çalışmayı değişik evrelerinde okudukları ve yorumlarda bulundukları için teşekkür etmek istiyoruz. Bizi davet eden, bizimle fikir alışverişinde bulunan ve çeşitli yerlerde bizi ağır-layan kişilere de çok teşekkür ediyoruz: Leicester'da Helen Wood ve CAMEO; Norveç'te Agnes Bolsø ve Siri Øyslebø Sørensen; Beverley Skeggs (ve daha geniş bakım grubu); LSE'de (London School of Economics) Sarah Banet-Weiser; ve hem Birkbeck'de hem de HDCA konferansında Jonathan Gross. Ayrıca Lorna Scott-Fox'a mükemmel editörlüğü için teşekkürler. Bakım üzerinde farklı biçimlerde çalışan ve bir manifestonun dar sınırları içinde anılamayan başka birçok ki-şiye de fikirleri dolayısıyla minnetanz. Nihayet, iş arkadaşla-rımıza, geniş ailelerimize ve dostlarımıza -ve özellikle Da-vide, Joe ve Noah'ya- sürekli destekleri ve en çok da tüm ba-kım ve gözetmeleri için teşekkürler.

NOTLAR

Giriş: Umursamazlık Hüküm Sürüyor

¹ Nira Yuval-Davis, Georgi Wemyss ve Kathryn Cassidy, *Bordering* (Sınır Çekme), Polity Press (2019).

² Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life* (Kutsal İnsan: Egemen Güç ve Çıplak Hayat), Stanford Üniversitesi Yayınları (1998).

³ Roma Kulübü, *The Limits of Growth*, Universe Books (1972); Ann Pettifor, *The Case for the Green New Deal*, Verso (2019), Kate Raworth, *Doughnut Economics*, Chelsea Green Yayınları (2018); Naomi Klein, *On Fire*, (Yanıyor) Penguin (2019).

⁴ Darrin Dorling, *Peak Inequality*, Policy Press (2018).

⁵ Women's Budget Group (Bütçe Kadın Grubu), *Krizler Çarpışıyor: Kadınlar ve Covid-19* (2020).

⁶ Alan White, *Shadow State: Inside the Secret Companies That Run Britain*, One World (2016).

⁷ Bev Skeggs, "What everyone with parents is likely to face in the future" (Ebeveynleri olan herkesin gelecekte karşı karşıya kalacakları durum), *Sociological Review*, 29 Mart 2019, thesociologicalreview.com. Ayrıca bkz. Bob Hudson, *The Failure of Privatised Adult Care in England: What Is to Be Done?* (İngiltere'de Özelleşmiş Yetişkin Bakımının Başarısızlığı: Ne Yapmalı?), *Center for Health and the Public Interest* (Sağlık ve Kamusal Yarar Merkezi) (Kasım 2016).

⁸ Saskia Sassen, *Losing Control? Sovereignty in the Age of Globalization*

(Kontrolü Kaybediyor muyuz? Küreselleşme Çağında Egemenlik), Columbia Üniversitesi Yayınları (2015); David Harvey, *Rebel Cities* (Asi Şehirler), Verso (2013).

1. Bakım Odaklı Politika

¹ Joan Tronto, *Caring Democracy: Markets, Equality, Justice* (Bakıma Dayalı Demokrasi: Piyasalar, Eşitlik, Adalet), New York Üniversitesi Yayınları (2013).

² Sarah Benton, "Dependence", *Soundings: A Journal of Politics and Culture* 70 ("Bağımlılık", Sondaılar: Politika ve Kültür Dergisi 70) (Kış, 2018): 61, 62.

³ Nancy Fraser, *Fortunes of Feminism* (Feminizmin Şansları), Verso (2013).

⁴ Rozsika Parker, *Torn in Two: The Experience of Maternal Ambivalence*, Virago (1995).

⁵ Bkz. Adolf Ratzka, "Independent living and our organizations: a definitor" (Bağımsız yaşamak ve örgütlerimiz: bir tanım), independent-living.org, 1997.

2. Bakım Odaklı Akrabalıklar

¹ Patricia Hill Collins, *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment* (Siyah Feminist Düşünce: Bilgi, Bilinç ve Güçlenme Politikası), Routledge (2000), s.178 – 83.

² Kath Weston, *Families We Choose: Lesbians, Gays, Kinship* (Seçtiğimiz Aileler: Lezbiyenler, Gayler, Akrabalık), Kolombiya Üniversitesi Yayınları (1991).

³ Sasha Roseneil ve Shelley Budgeon, "Cultures of Intimacy and Care Beyond the Family: Personal Life and Social Change in the Early 21st Century" (Ailenin Ötesinde Yakınlık ve Bakım Kültürleri: 21. Yüzyılın Başında Kişisel Yaşam ve Toplumsal Değişim), *Current Sociology* 52(2) (2004): 153.

⁴ Paul Byron, *Friendship and Digital Cultures of Care*, (Arkadaşlık ve Dijital Bakım Kültürleri), Routledge (yakında çıkacak).

⁵ Nick Estes, *Our History is the Future* (Tarihimiz Gelecektir), Verso (2019), s.256.

⁶ Douglas Crimp, "How to Have Promiscuity in an Epidemic" (Bir

Salgın Sırasında Nasıl Çoklu İlişkiler Kurmalısınız), *October* 43 (1987): 253.

3. Bakım Odaklı Topluluklar

¹ Massimo de Angelis, *Omnia Sunt Communia* (Her Şey Müşterektir), Zed Books (2017).

² Bkz. Pirate Care, sllabus.pirate.care/.

³ "Municipalism and Feminism Then and Now: Hilary Wainright Talks to Littler", (O zaman ve Şimdi Belediyecilik ve Feminizm: Hilary Wainright Littler ile Konuşuyor), *Soundings* 74 (2020): 10 – 25.

⁴ Southallu Siyah Kızkardeşler, 1979'da Londra'nın Batısında Asyalı kadınların kurduğu bir grup.

⁵ "The GLC Story" (GLC'nin Öyküsü), glcstory.co.uk.

⁶ Kathy Williams, "A Missing Municipalist Legacy: The GLC and the Changing Cultural Politics of the Southbank Centre" (Kayıp bir Belediyecilik Mirası: GLC ve Güney Yakası Merkezinin Değişen Politikası), *Soundings* 74 (2020): 26 – 39.

⁷ Kirsten Forkert, *Austerity as Public Mood* (Kamusal Ruh Hali Olarak Kemer Sıkma), Rowman and Littlefield (2017), s. 107 – 25.

⁸ Bkz: Timothy Gatten Ash, "What kind of post-corona world do we Europeans want?" (Biz Avrupalılar Nasıl Bir Korona-Sonrası Dünya İstiyoruz?), *Open Democracy*, 11 Mayıs 2020.

⁹ Nick Srnicek, *Platform Capitalism* (Platform Kapitalizmi), Polity (2016).

¹⁰ Aditya Chakraborty, "In 2011 Preston hit rock bottom. Then It took back control" (2011'de Preston Dibe Vurmuştu. Ardından Denetimi Tekrar Ele Geçirdi), *Guardian*, 31 Ocak 2018, theguardian.com/commentisfree.

¹¹ Evergreen Fund for Employee Ownership (Çalışanların Mülk Sahibi Olması İçin Vakıf) aracılığıyla. Bkz: democracycollaborative.org.

¹² Óscar García Agustín, "New Municipalism as Space for solidarity" (Dayanışma Mekânı Olarak Yeni Belediyecilik), *Soundings* 74 (2020): 54 – 67.

¹³ Keir Milburn ve Bertie Russell, "What Can an Institution do? Towards Public-Common Partnership and a New Common-sense" (Bir

Kurum Ne Yapabilir? Kamu – Müşterek Ortaklığına ve Yeni bir Sağ Du-yuya Doğru), *Renewal* 26(4) (2018): 45 – 55.

¹³ Emma Dowling, “Confronting Capital’s Care Fix: Care Through the Lens of Democracy” (Sermaye’nin Bakım Düzeltmesiyle Yüzleşmek: Demokrasi Merceğinden Bakım), *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal* 37(4) (2018): 332 – 46.

¹⁴ Matthew Lawrence, Andrew Pendleton and Sara Mahmoud, *Co-operatives Unleashed: Doubling the Size of the UK’s Co-operative Sector* (Serbest Bırakılan Kooperatifler: Birleşik Krallığın Kooperatif Sektörünü İkiye Katlamak), New Economics Foundation (2018), s. 20.

4. Bakım Odaklı Devletler

¹ Sally Alexander, “Primary maternal preoccupation: D.W.Winicott and social democracy in mid-twentieth century Britain”(Annelerin En Önemli Kaygısı: D.W.Winnicott ve Yirminci Yüzyıl Ortası Britanyası’nda Sosyal Demokrasi), Sally Alexander ve Barbara Taylor (derl.), *History and Psyche: Culture, Psychoanalysis and the Past* (Tarih ve Psişe: Kültür, Psikanaliz ve Geçmiş) içinde, Palgrave Macmillan (2012).

² Davina Cooper, *Feeling Like a State: Desire, Denial and the Recasting of Authority* (Bir Devlet Gibi Hissetmek: Arzu, İnkâr ve Otoritenin yeniden Düzenlenmesi), Duke Üniversitesi Yayınları (2019).

³ Anna Coote ve Andrew Percy, *The Case for Universal Basic Services* (Evrensel Temel Hizmetler Neden Gerekli?), Polity (2020).

⁴ Autonomy and NEF (Otonomi ve Yeni Ekonomi Vakfı), *The Shorter Working Week: A Radical and Pragmatic Proposal* (Daha Kısa Çalışma Haftası: Radikal ve Pragmatik bir Öneri) (2019).

⁵ Estes, *Our History Is the Future*, s. 256.

5. Bakım Odaklı Ekonomiler

¹ David Harvey, “Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination” (Uzam ile Zaman Arasında: Coğrafi Tahayyül Üzerinde Düşünceler), *Annals of the Association of American Geographers* 80(3) (1990): 418 – 34.

² Bkz. Richard Horton, “Offline: Covid-19 and the NHS – ‘A national

scandal' (Çevrimdışı: Covid-19 ve Ulusal Sağlık Servisi – Ulusal bir skandal), thelancet.com, 28 Mart 2020.

³ Örneğin bkz. letschangetherules.org/policies-and-solutions/finance.

⁴ Bkz. Carole Cadwalladr, "Fresh Cambridge Analytica leak 'shows global manipulation is out of control'" (Yeni Cambridge Analytica 'sızıntısı küresel manipülasyonun denetim dışı olduğunu gösteriyor'), *Guardian*, 4 Ocak (2020).

⁵ Örneğin decidim.barcelona

6. Dünyayı Gözetmek

¹ Pettifor, *The Case for the Green New Deal*.

² Judith Butler, *The Force of Nonviolence: The Ethical in the Political* (Şiddetsizliğin Gücü: Politik Olanın İçindeki Etik Olan), Verso (2020).

³ Paul Gilroy, *After Empire* (İmparatorluk Sonrası), Routledge (2004); Mica Nava, *Visceral Cosmopolitanism* (İçgüdüsel Kozmopolitlik), Berg (2007)

EK KAYNAKÇA

- Alexander, Sally. 'Primary Maternal Preoccupation: D.W. Winnicott and Social Democracy in Mid Twentieth Century Britain', Sally Alexander and Barbara Taylor (ed.). *History and Psyche: Culture, Psychoanalysis and the Past* içinde, Palgrave Macmillan (2012): 149–72.
- Anderson, Bridget. *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*. Zed (2000).
- Aronoff, Kate, et al. *A Planet to Win: Why We Need a Green New Deal*. Verso (2019).
- Arruzza, Cinzia, Tithi Bhattacharya and Nancy Fraser. *Feminism for the 99%: A Manifesto*. Verso (2019).
- Autonomy and NEF. *The Shorter Working Week: A Radical and Pragmatic Proposal*. (2019).
- Benton, Sarah. 'Dependence', *Soundings: A Journal of Politics and Culture* 70 (Winter, 2018): 61, 62.
- Briggs, Laura. *How All Politics Became Reproductive Politics: From Welfare Reform to Foreclosure to Trump*. University of California Press (2018).
- Butler, Judith. *The Force of Nonviolence: The Ethical in the Political*. Verso (2020).
- — —. *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. Verso (2004).
- Byron, Paul. *Friendship and Digital Cultures of Care*. Routledge (forthcoming).
- CareNotes Collective. *Care Notes: A Notebook of Health Autonomy. Common Notions* (2020).
- Chatzidakis, Andreas and Deidre Shaw. 'Sustainability: Issues of Scale, Care and Consumption', *British Journal of Management* 29 (2) (2018): 299–315.

- Chatzidakis, Andreas Deidre Shaw and Matthew Allen, 'A Psycho - Social Approach to Consumer Ethics', *Journal of Consumer Culture*, (2018) doi.org.
- Coffey, Clare, et al. *Time to Care: Unpaid and Underpaid Care Work and the Global Inequality Crisis*. Oxfam (2020).
- Cooper, Davina. *Feeling Like a State: Desire, Denial, and the Recasting of Authority*. Duke University Press (2019).
- Coote, Anna and Andrew Percy. *The Case for Universal Basic Services*. Polity (2020).
- Crimp, Douglas. 'How to Have Promiscuity in an Epidemic', *October* (43) (1987): 237-71.
- Davis, Angela J. (ed.). *Policing the Black Man: Arrest, Prosecution, and Imprisonment*. Pantheon Books (2017).
- de Angelis, Massimo. *Omnia Sunt Communia: On the Commons and the Transformation to Postcapitalism*. Zed Books (2017).
- Dorling, Danny. *Peak Inequality*. Policy Press (2018).
- Dowling, Emma. *The Care Crisis*. Verso (2021).
- Duffy, Mignon. 'Doing the Dirty Work: Gender, Race, and Reproductive Labor in Historical Perspective', *Gender and Society* 21 (3) (2007): 313-36.
- Duffy Mignon, et al. (ed.) *Caring on the Clock: The Complexities and Contradictions of Paid Care Work*. Rutgers University Press (2015).
- Ehrenreich, Barbara. *Nickel and Dimed: On (Not) Getting by in America*. Granta (2010).
- Eisler, Riane. *The Real Wealth of Nations: Creating a Caring Economics*. Berrett - Koehler Publisher (2008).
- Elson, Diane. 'Recognize, Reduce, and Redistribute Unpaid Care Work: How to Close the Gender Gap', *New Labor Forum* 26 (2) (2017): 52-61.
- Estes, Nick. *Our History Is the Future*. Verso (2019).
- Farris, Sara R. ve Sabrina Marchetti. 'From the Commodification to the Corporatization of Care: European Perspectives and Debates', *Social Politics* 24 (2) (2017): 109-31.
- France, David. *How to Survive a Plague: The Story of How Activists and Scientists Tamed AIDS*. Alfred A Knopf (2016).
- Featherstone, David ve Jo Littler. 'New Municipal Alternatives' (Özel Sayı), *Soundings: A Journal of Politics and Culture* 74, (2020).
- Folbre, Nancy. *The Invisible Heart: Economics and Family Values*. New Press, (2001).
- France, David. *How to Survive a Plague: The Story of How Activists and Scientists Tamed AIDS*. Alfred A. Knopf (2016).

- Fraser, Nancy. *Fortunes of Feminism: From State - Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. Verso (2013).
- Gibson - Graham, J. K. *The End of Capitalism (As We Knew It)*. Blackwell Publishers (2006).
- Gilroy, Paul. *After Empire: Melancholia or Convivial Culture?*. Routledge (2004).
- Graziano, Valeria, et al. *Rebelling with Care. Exploring Open Technologies for Commoning Healthcare*. WeMake (2019).
- Gunaratnam, Yasmin. *Death and the Migrant: Bodies, Borders and Care*. Bloomsbury (2003).
- Hakim, Jamie. *Work that Body: Male Bodies in Digital Culture*. Rowman & Littlefield International (2019).
- Harvey, David. *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. Verso (2013).
- Hill Collins, Patricia. *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. Routledge (2000).
- Himmelweit, Sue. 'The Discovery of "Unpaid Work": The Social Consequences of the Expansion of "Work" ', *Feminist Economics* 1 (2) (1995): 1-19.
- — —. 'Care: Feminist Economic Theory and Policy Challenges', *Journal of Gender Studies Ochanomizu University* 16 (2013): 1-18.
- Hochschild, Arlie. *The Outsourced Self: Intimate Life in Market Times*. Metropolitan Time (2012).
- Hollway, Wendy. *The Capacity to Care: Gender and Ethical Subjectivity*. Routledge (2006).
- Hudson, Bob. *The Failure of Privatised Adult Social Care in England: What Is to Be Done?*. CHPI (2016).
- Klein, Naomi. *On Fire: The Burning Case for a Green New Deal*. Penguin (2019).
- The LEAP Manifesto. leapmanifesto.org
- Lebron, Christopher J. *The Making of Black Lives Matter: A Brief History of an Idea*. Oxford University Press (2017).
- Liu, Jingfang ve Phaedra Pezzullo (ed.). *Green Communication and China: On Crisis, Care and Global Futures*. University of Michigan Press (2020).
- Littler, Jo. *Against Meritocracy: Culture, Power and Myths of Mobility*. Routledge (2020).
- Lynch, Kathleen, John Baker ve Maureen Lyons. *Affective Equality: Love, Care and Injustice*. Palgrave Macmillan (2009).

- Moore, Jason ve Raj Patel. *A History of the World in Seven Cheap Things*. Verso (2019).
- Nava, Mica. *Visceral Cosmopolitanism: Gender, Culture and the Normalisation of Difference*. Berg (2007).
- New Economics Foundation. *Cooperatives Unleashed*, neweconomics.org (2018).
- Parker, Rozsika. *Torn in Two: The Experience of Maternal Ambivalence*. Virago (1995).
- Pettifor, Ann. *The Case for the Green New Deal*. Verso (2019).
- Pirate Care Collective. *Pirate Care Syllabus*, syllabus.pirate.care (2020).
- Ratzka, Adolf. *Independent Living and Our Organizations: A Definition*. independentliving.org (1997).
- Raworth, Kate. *Doughnut Economics: Seven Ways to Think like a Twenty - First - Century Economist*. Oxford Academic (2018).
- Razavi, Shahra and Silke Staab (ed.). *Global Variations in the Political and Social Economy of Care: Worlds Apart*. Routledge (2012).
- Roberts, Dorothy. *Killing the Black Body: Race, Reproduction and the Meaning of Liberty*. Vintage (2000).
- Roseneil, Sasha ve Shelley Budgeon. 'Cultures of Intimacy and Care Beyond the Family: Personal Life and Social Change in the Early Twenty - First Century', *Current Sociology* 52(2) (2004): 153–9.
- Rottenberg, Catherine. *The Rise of Neoliberal Feminism*. Oxford University Press (2019).
- Rowbotham, Sheila, Lynne Segal and Hilary Wainwright. *Beyond the Fragments: Feminism and the Making of Socialism*. Merlin (2010).
- Roy, Arundhati. 'The Pandemic Is a Portal', *Yes Magazine*, 17 Nisan.
- Sassen, Saskia. *Losing Control? Sovereignty in the Age of Globalization*. Columbia University Press (2015).
- Segal, Julia. *The Trouble with Illness: How illness and Disability Affect Relationships*. Jessica Kingsley Publishers (2017).
- Segal, Lynne. *Out of Time: The Pleasures and Perils of Ageing*. Verso (2013).
- — —. *Radical Happiness: Moments of Collective Joy*. Verso (2017).
- Shiva, Vandana. *Oneness vs the 1%: Shattering Illusions, Seeding Freedom*. New Internationalist (2018).
- Skeggs, Beverley. 'What Everyone with Parents Is Likely to Face in the Future', *Sociological Review*, 29 Mart 2019, thesociologicalreview.com.
- — —. 'Values Beyond Value? Is Anything beyond the Logic of Capital?', *The British Journal of Sociology*, 65(1) (2014): 1–20.
- Srnicek, Nick. *Platform Capitalism*. Polity (2016).

- Tronto, Joan. *Caring Democracy: Markets, Equality, and Justice*. New York University Press (2013).
- Vitale, Alex S. *The End of Policing*. Verso (2017).
- Weissman, David. *We Were Here*. Peccadillo Pictures (2011).
- Weston, Kath. *Families We Choose: Lesbians, Gays, Kinship*. Columbia University Press (1991).
- White, Alan. *Shadow State: Inside the Secret Companies Who Run Britain*. OneWorld (2016).
- Women's Budget Group *Crises Collide: Women and Covid - 19*, wbg.org.uk (2020).
- Yuval - Davis, Nira, Georgie Wemyss ve Kathryn Cassidy. *Bordering*. Polity Press (2019).

"*Bakım Manifestosu* ekonomimizi ve toplumumuzu dönüştürmeye yönelik ışıltılı bir çağrı, üst üste gelen krizlerden nasıl çıkacağımıza ve yeni bir toplumsal yapıyı ilmek ilmek nasıl öreceğimize dair bir yol haritasıdır. Mevcut sistemin insanlara ve gezegenimize karşı sergilediği umursamazlığın panzehiri evrensel bakım etiğidir. Bakımın bir meta olmadığına bilincinde olan yazarlar onu, üzerinde yeni bir politikanın inşa edilebileceği bir uygulama, başat bir değer, düzenleyici bir ilke olarak görmektedirler."

– Naomi Klein

"Umursamanın, küresel uygulamaları ve kurumları değiştirmede ve dünyamızı dönüştürmede ne kadar etkili olabileceğini ve olması gerektiğini gösteren bir 'bakım manifestosu' nihayet elimizde! Bu kitapta bakım, kişinin özel ilgi konusu ya da ahlakçıların esasen kadınlara özgü diye görüp üzerinde spekülasyonda bulundukları bir uğraş olarak değil, neo-liberal kâr makinesinin göz açıcı bir eleştirisi olarak sunuluyor. *Bakım Manifestosu* akrabalığın dönüşümüne giden yolun, toplumsal cinsiyet temelli işbölümünün, ekolojik aktivizmin haritasını çıkarıyor; ilerici ulusüstü kurumlara kılavuzluk edecek bir ilkeler bütünü -karşılıklı bağımlılık ilkeleri- temin ediyor. Bakım Kolektifi, bu dar zamanlarda, apaçık bir dille, bakımın karmaşık bir geçmiş ile umut vaat eden bir geleceği beraberinde getirdiğini hatırlatıyor bize. Bakım, yaşamlarımızın nasıl birbirine bağlı olduğunu gösteriyor, içinde yaşadığımız dönemi değiştirecek bir umut politikasına can suyu veriyor."

– Judith Butler

